

IV. FEJEZET

A magyarság közművelődési helyzete Nagy-Romániában

A román uralom alá került magyarság sajátos magyar közművelődése érdekében Nagy-Románia egész fennállása alatt súlyos védekező küzdelemre kényszerült. A trianoni békeszerződés aláírása után a váltakozó román kormányok a magyar közművelődés ügyével szemben mindenkor egységesen elutasító és rosszakaratú magatartást tanúsítottak. Ennek a védekező közművelődési tevékenységnek sok bonyolult kérdése van. A román kormányok ugyanis külpolitikai szempontból burkoltan és különféle ürügyekbe fogózkodva igyekeztek a magyar közművelődés visszaszorítására. Ilyenformán mind az iskolakérdésekben, mind pedig az iskolán kívüli közművelődési intézmények tekintetében sok ellentmondó nyilatkozat és intézkedés történt. Éppen ezért, a romániai magyarság közművelődési helyzete sokszor nehezen áttekinthető, s e közművelődési fejlődés megrajzolása sok nehézségekbe ütközik. Mindazonáltal határozottan felismerhetők az alapelvek és a gyakorlat világos útmutatásának segítségével mégis csak megrajzolhatjuk az 1919-ben román uralom alá került magyarság húsz éves közművelődési küzdelmeinek menetét és történetét.

Az elemi oktatásügy

Amint láttuk, a kiegyezés korában a magyar állam közművelődési politikájának vezetői az ország közoktatásügyében döntő szerepet biztosítottak a felekezeti iskoláknak, mind a magyar, mind a nem magyar tannyelvű oktatásban. Az 1919-es megszállással román uralom alá került egykori területeken az összes iskolák 72%-a felekezeti és községi jellegű volt, és csak 28% volt állami iskola. Tannyelv tekintetében ezeken a területeken – amelyeket ezentúl a rövidség kedvéért egyszerűen erdélyinek fogunk nevezni – az összes iskolák 44,7%-a román tannyelvű, 48,4%-a pedig magyar tannyelvű volt.¹ A románság és magyarság számarányához képest tehát az iskolák tannyelvében a románok mintegy 9%-al voltak hátrányban, a magyarok pedig mintegy 17%-al előnyben. Más szóval mintegy 800 faluban volt magyar tannyelvű oktatás, a többi falvakban pedig mind a lakosság anyanyelvén tanítottak. Mintegy 600 magyar községben csak állami jellegű népiskola volt.

A román uralom elején tehát természetes volt, hogy a román többségű falvakban az állami iskolák tannyelve azonnal román legyen. Viszont a román uralom első korszakában hangsúlyozott alapelvek szerint ugyancsak természetesnek lehet tartani azt, hogy a magyar többségű falvakban magyar tannyelvű legyen az elemi oktatás.

Valóban, a magyar közművelődés jövője szempontjából a román uralom elején biztató ígéretek hangzottak el. Az első legfontosabb ígélet az 1918. december 1-i határozatok 3. szakaszának 1. pontjában volt. Ebben az egykor magyar uralom alatt élő románság vezetői kinyilvánították, hogy „minden népnek joga van a maga neveléséhez [...] saját anyanyelvén [...] saját kebeléből választott egének által.” Ebben az ígéletben lefektetett alapelv érvényesül Goldiș Vazul 1918. december 29-én kelt 1. számú körrendeletében. Goldiș, mint a nagyszébeni Kormányzó Tanács közoktatásügyi szakosztályának főnöke, fenti rendeletében tudatta a magyar egyházak vezetőivel, hogy „az

immár Romániával egyesült területek e hatóságainak mindennemű egyházi, iskolai és közművelődési ügyében való kapcsolata megszűnik a budapesti magyar köztársasági kormánnyal és a magyarországi hatóságokkal.” Ezért felkérte az egyházak vezetőit, hogy iskolai ügyekben ezentúl a Kormányzó Tanács kultusz- és közoktatásügyi osztályához forduljanak. „El vagyunk határozva – állapította meg alapelvként Goldiș – ezen ügyek legmesszebbmenő demokratikus és liberális szellemében való vezetésére, miként az a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozataiból is folyik.”

A gyulafehérvári határozatok fent idézett ígérete és gyakorlati megvalósítása megegyezett a Romániához csatolt területek román tanítóinak és tanárainak véleményével. E tanítók és tanárok együttes értekezlete 1918. december 2-án és 1919. január 20-án Nagyszébenben tartott újabb összejövetelen határozta meg a román közművelődési politika alapelveit.² Mint a fentiekből megállapítható, ezek az alapelvek valóban szabadelvűek és demokratikusak voltak. Ha tehát ezek az alapelvek a gyakorlatban is megvalósulnak, akkor az erdélyi magyarságnak nem volt mit félnie közművelődése jövőjére vonatkozólag.

A Kormányzó Tanács korszakában a gyulafehérvári határozatok szelleme a legtöbb iskolai kérdésben ténylegesen is érvényesült. Goldișt a közoktatásügyi osztály élén nemsokára Braniște Valér váltotta fel. Braniște nyíltan kijelentette, hogy a kormányzat a magyar lakosság közművelődési igényeit a magyar felekezeti iskolák útján akarja kielégíteni. Ennek megfelelően 15.673/1919 számú rendeletével elvileg hozzájárult ahhoz, hogy a magyar egyházak a szükséghez képest új iskolákat létesítsenek, és ahol nélkülözhető állami iskolai helyiségek és felszerelések találhatók, azok átengedtesse a felekezetek iskolai céljaira.

Ennek a rendeletnek a magyar egyházak nagyon örültek. Ugyanis a Kormányzó Tanács elvileg kimondotta, hogy a községi és királyi katonai iskolák ezentúl állami iskoláknak tekintetnek, amelyeknek tannyelve általában román. Kivételesen vagy átmenetileg itt-ott megengedhető a magyar tannyelv is, de csak bizonyos időre. A magyar tanulóifjúság és a tanítók tehát az egyházakra voltak utalva, közművelődési igényeik és elhelyezkedésük felmerült kérdéseinek megoldása tekintetében.

Az új helyzetben az egyházak elhatározták, hogy mindenütt ismét felállítják az elemi felekezeti iskolákat, ahol a kiegyezés korában iskoláik fenntartásáról lemondottak, de az iskolák tulajdonjogát fenntartották maguknak. Braniște fenti rendelete alapján lehetséges volt az iskolaépületeknek az új felekezeti iskolák érdekében való felhasználása. Mint annak idején láttuk, több mint 200 iskoláról volt szó, mert a reformátusok a kiegyezés korában 170, az unitáriusok pedig 38 ilyen iskolaépületet adtak át a magyar államnak bérbe, illetve használatra. Tulajdonjogukat azonban akkor is határozottan – legtöbbször egyenesen magánjogi szerződésben – fenntartották maguknak.

Braniște megértő felfogása azonban nemsokára módosult. Ez iskolaépületek használatát az 1919/20-as iskolai tanévben már nem engedte meg és az épületeket román állami tulajdonjognak tekintette. Ezzel az 1919/20-as iskolai évben megkezdődtek a felekezeti iskolák nehézségei. Ebben az évben már lényegesen több iskola működött, mint 1918-ban. A Kormányzó Tanács fentebb idézett rendelete alapján a reformátusok meglévő 322 elemi iskolájukhoz további 319-et, az unitáriusok 26 elemi iskolájukhoz 23-at szerveztek. A magyar egyházak tehát gyakorlatilag érvényesítették a Kormányzó Tanács megértő ígérteit és engedélyét.

A Kormányzó Tanács szabadelvű közművelődési politikáját még megerősíteni látszottak az 1919. december 9-én kötött, úgynevezett kisebbségi szerződés egyes pontjai is. E szerződés 9., 10. és 11. cikke biztosította a magyar nemzetiségi román állampolgárok számára saját nyelvű iskolák és nevelő intézetek felállítását és azokban saját nyelvük szabad használatát. A 11. cikkben Románia

külön hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyi székelyeknek tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatuk legyen.

Az erdélyi magyarságnak tehát minden oka megvolt arra, hogy az 1920-as év felé nagyobb reményekkel nézzen. Egyrészt, mert a közeli békekötés hivatva volt az eddigi átmeneti állapot megszüntetésére, másrészt pedig mind a gyulafehérvári határozatok és azoknak a közművelődési politikában érvényesített gyakorlata, mind pedig a kisebbségi szerződés vonatkozó pontjai azt a reményt erősítették meg, hogy a román uralom alá került magyarság közművelődése nem fog nehézségekbe ütközni. E reménység akkor valamennyi magyar egyház vezetőinél és általában a magyar közvéleményben megtalálható volt.

Ám az 1920-as esztendő a magyar közművelődés ügyében döntő jelentőségű változásokat hozott. Először is a nagyszebeni Kormányzó Tanácsot a bukaresti román kormány feloszlatta és megszüntette. Másodszor pedig az a folyamat, amelynek eredménye a román állami iskolák szaporítása és a felekezeti iskolák számának csökkenése, illetőleg az egész felekezeti iskolaügy visszaszorítása volt.

A bukaresti román kormányzatnak eleitől fogva más alapelvei voltak a közoktatásügyre vonatkozólag. Ezek az alapelvek elsősorban az állami iskolák szaporítását kívánták és a magyar felekezeti iskolák jövőjére nézve kedvezőtlenek voltak. Valóban 1920-tól kezdve a bukaresti román kormányok mindent megtettek a magyar felekezeti iskolák számának csökkentésére és a magyar oktatásügy elnyomására.

Időközben az erdélyi románok egyes vezetői is szembefordultak mind a gyulafehérvári határozatok szellemével, mind a Kormányzó Tanács gyakorlatával. A szembefordulás legfőképpen a magyar közművelődés központjában álló magyar felekezeti iskolák ügyében történt. A kolozsvári román egyetem egyik tanára a Patria című kolozsvári román napilapban hangoztatta, hogy a magyar állam elnyomta a nem magyar nemzetek kultúráját és ezért a magyarságnak várnia kell közművelődési fejlődésében egészen addig, amíg a románság utol nem éri.³ E tétel gyakorlati érvényesítése azt jelentette, hogy a román kormányzatnak olyan intézkedésekre van szüksége, amelyek a magyar közművelődés fejlődését akadályozzák.

E követelés hangoztatása után nemsokára nyilvánosan jelentkeztek azok a célkitűzések is, amelyek a nem román lakosság elrománosítására vonatkoztak. Az 1919/20 iskolai év befejezése egyúttal a gyulafehérvári szellem érvényesülésének végét is jelentette. 1920 októberében már a kolozsvári Patria is hangoztatta a román asszimilálás iskolai célkitűzéseit. „Az új iskolai évről még az a nehéz feladata is van, hogy bátran és erőteljesen hozzá kell fogni a népünk számára életfontosságú nagy kérdések megoldásához. Nevezetesen: azok a heterogén elemek, amelyek Nagy-Románia területének annyi részét beszegélyezik, a nemzeti érzés, gondolkodás és beszéd egységes tömegébe asszimilálандók.”⁴ E célkitűzés gyakorlati megvalósítása ugyan csak nem sok jót ígért a magyar felekezeti iskolák számára.

A magyar felekezeti iskolák első legnagyobb nehézsége az anyagi nehézség volt. Mint láttuk, a kiegyezés korában az elemi iskolákat az egyházak részint saját erejükből, részint államsegélyből tartották fenn. A magyar és román iskolák fenntartása egyformán főleg az államsegélyből történt. Mint láttuk, a román egyházak elemi iskoláinak legnagyobb része államsegélyes iskola volt, amelynek fenntartásához a hívek csak egészen kis mértékben járultak hozzá. A magyar iskolák ugyancsak mindvégig élvezték a magyar államsegélyt. 1920-ban úgy látszott, mintha a román kormány is átvénné a magyar állam e hagyományát. Az Averescu-kormány ugyanis ekkor 20 millió lejt engedélyezett a felekezeti iskolák segélyezésére, amiből a régi magyar felekezeti középiskolák részesültek. Az 1918 után létesített új felekezeti iskolák és az elemi iskolák nem kaptak segélyt. Az egyházak ekkori gazdasági

helyzetéből nyilvánvaló volt, hogy ha a román állam a magyar állam egykori államsegélyező politikáját nem folytatja, akkor a magyar egyházak felekezeti iskoláinak fenntartása a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Annál is inkább, mivel a magyar egyházak most már saját anyagi erejükből sem tarthatták volna fenn iskoláikat, hiszen mint láttuk, a földreform címén birtokaik legnagyobb részét kisajátították.

Már az Averescu-kormány alatt megindult a felekezeti iskolák államosítására irányuló célkitűzés megvalósítása. Negulescu közoktatásügyi miniszter eleinte az erdélyi román felekezeti iskolákat vette célba. A román egyházak vezetői az első kísérleteket méltatlankodva utasították vissza. Ekkor Negulescu az anyagi fegyvert használta fel és visszautasította a román felekezeti iskolák segélyezésére vonatkozó kérést. A román felekezeti iskolák tanítói erre nagygyűlést hívtak össze és határozatot hoztak, melyben a felekezeti iskolák államosítását kérték. Az államosítás kérdését 1921. november 3-án román minisztertanács vitatta meg. Goga kultuszminiszter előterjesztésére egy bizottság kiküldetését határozták el. A bizottságnak az államosításra vonatkozó törvényjavaslatot kellett előterjesztenie. Az előterjesztett javaslat szolgált később a román felekezeti iskolák államosítására, amely már Angheliescu minisztersége alatt történt meg.

A román felekezeti iskolák államosítása után nemsokára megkezdődött a magyar felekezeti iskolák számának csökkentése. „Igen sok magyar iskola van Erdélyben” – állapította meg a kérdéssel kapcsolatban Prie Octavian, aki pontosan megrajzolta a román iskolapolitika útját. Az egykori államtitkár fenti címen közölt sorozatos cikkeiben a közoktatás államosítása mellett tört lándzsát. Az államnak szerinte meg kell nehezítenie a felekezeti iskolák fenntartását. Ezt legkönnyebben az államsegély megtagadásával teheti meg. Ha a magyar felekezeti iskolák nem kapnak államsegélyt, akkor csak ott fognak megmaradni, ahol a magyarság többségben van. Azokban a falvakban, ahol a magyarok kisebbségben vannak, iskolájuk fenntartásához nem lesz meg a szükséges anyagi erejük. Így a magyar iskolák lassanként elsorvadnak, s helyüket román állami iskolák foglalják el.⁵

Valóban az államsegély megtagadása következtében nagyon sok magyar felekezeti iskola megszűnt. Ám az anyagi okok miatt megszűnt iskolák számával a románok nem voltak megelégedve. Ekkor Angheliescu, a liberális párt később annyira hírhedt lett közoktatásügyi minisztere különféle rendeletekkel megindította azt a folyamatot, amelynek célja a magyar felekezeti iskolák számának további csökkentése volt. Egyrészt a tanulók létszámát csökkentette, midőn elrendelte, hogy a felekezeti iskolákban más vallású és nemzetiségű tanuló nem vehető fel. Másrészt a tanítók helyzetének súlyosbításával, az iskola felszerelésére és az iskolaépületek megfelelő voltára vonatkozó törvényes rendelkezések túl szigorú alkalmazásával sok iskolát sikerült bezáratnia. Ahol semmiféle törvényes jogcím nem akadt, ott egyszerűen minden indoklás nélkül rendelte el az iskolák bezárását. Ilyenformán 1923-ban és 1924-ben a magyar felekezeti iskolák százai zárultak be. Girolton, Nagysomkúton, Sárdon, Borbátvízen, Cegén, Lisznyón, Mezőújlakon, Szamosardón stb. mintegy 30 helységben a református iskolát azért zárták be, mert a tanulók száma csekély volt. Mindenki tudta, hogy ez a helyzet azért állott elő, mert e községekben a tanulókat erőszakkal a román állami iskolákba kényszerítették. Viszont az aranyoscsopolyáni iskolát azért zárták be, mert annak igen sok tanulója volt, s az iskolahelység szűknek bizonyult. Tusnádon a római katolikus iskola azért nem kapta meg a további működési engedélyt, mert épülete eredetileg a községtől bérelt ház volt. A sáromberki, brádi, magyarzsombori, válaszúti, patai, zsbói iskolákat minden indoklás nélkül alkalmatlannak találták. Kisilyén az iskola felszerelésének hiányos volta miatt jött a bezárási rendelet. A csíkszentmihályi, borzsovai iskolákat azért zárták be, mert a tanítókat románellenes irreden-

tizmussal vádolták. Az egerháti és radákszinjei iskolákat azért, mert pap tanított bennük. A marosújvári, baróti és dicsőszentmártoni iskolák bezárási rendeletét azzal indokolták, hogy fiúk és lányok együttesen tanultak benne. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának az 1923-as évről készült tanügyi jelentése szerint sok iskolabezárás éppen a nyári szünetidőben és az új tanév kezdetén fordult elő. Az 1923-ban elrendelt ilyenfajta bezárásokat a kormány nem is indokolta. 15 Háromszék megyei iskolát a következő rendelkezéssel zártak be: „Tisztelettel értesítjük, hogy a miniszter úr 90.127/1923 számú rendeletével intézkedett, hogy azonnal bezárassanak a következő községekben lévő felekezeti iskolák: Eresztevény, Maksa, Dálnok, Kovászna, Páké, Barátos, Cófalva, Bita, Sepsiszentgyörgy, Réty. Az egyház-községeknek pedig iskolafenntartó joga fenti községekben elvetessék.” Mivel a községek a színmagyar Székelyföldön voltak, a hivatalos egyházi fórum fenti jelentéséhez hozzáteszi: „Világosan kitűnik a rendeletből a tanügyi kormánynak, különösen szintiszta magyar vidékeken felekezeti iskoláink elnémitása, megsemmisítése iránti törekvése.” De nemcsak a Háromszék megyei, hanem más vidékek tiszta magyar községei is iskolai téren hasonló helyzetbe jutottak. A jelentés külön kiemelte a türei iskola esetét. Ezt az iskolát a közoktatásügyi kormány kolozsvári államtitkársága 10.664/921 számú rendeletében elismerte és működését engedélyezte. Azonosan a községben lévő és a református egyház tulajdonát képező iskolahelyiséget a román állami iskola számára lefoglalták. Emiatt az egyház a felekezeti iskolát 1921/22-ben kénytelen volt szüneteltetni, amíg a közigazgatásügyi hatóságoktól kapott építési engedély alapján új épületét felépítette és iskolai célokra berendezte. Az egyház elöljárósága az építkezés befejezése után a felekezeti iskolát meg akarta nyitni, de az államhatalom az iskola működését lehetetlenné tette. „Főszolgabíró, revizor, prefektus egyöntetűen léptek fel ellene, s az eredmény az lett, hogy az iskola működése még mai napig is szünetel.”⁶

Rátonban az iskola azért szűnt meg, mert az iskolaépületet a telekkel együtt elvették. Varsolcon a járási főszolgabíró a prefektus írásbeli utasítására a felekezeti iskola egyik tantermét községi iroda részére lefoglalta. Alsócsernátonban a tanító házát a csendőrség számára rekvirálták el. De az is előfordult, hogy a magyar felekezeti iskola helyiségét táncterem céljára vették el. Majláth Gusztáv, az erdélyi római katolikus egyházmegye püspöke, 1924. szeptember 26-án a csiki római katolikus iskolák ügyében 89 477. szám alatt rendeletet kapott. A rendeletben a miniszter az egyház köteleességévé tette, hogy Kászónújfaluban, Csicsón, Szentdomokoson, Mádéfalván és Tölgyesrecefalván új iskolaépületet emeljen. Elrendelte a tapolcai, ditrói, csicsói és kászónújfalusi tanítók nyugdíjazását, ugyanakkor pedig a püspöknek megparancsolta, hogy az államnak adja át a karcfalvi, csicsói, somlyói, csomaházi, szentimrei, szentgyörgyi, szentmártoni, szentsimoni, nagykászoni, csatószegei, szárhegyi és hodosi iskolákat.⁷ A Háromszék megyei iskolák esetéhez hasonlóan, Angheliescu e csiki iskoláknál sem tartotta szükségesnek az államosítás indoklását. Ezzel szemben Cófalva, Háromszék megyei református egyházközség presbitériuma 1924. január 13-án kapott 1165 számú tanfelügyelői rendeletben arról értesült, hogy a tankerületi főigazgató elrendelte az iskola bezárását, „mivel a kívánalmaknak nem felel meg.” Sok más esetben később a román kormány az angolszász egyházi bizottságok által előterjesztett panaszokra válaszolva az iskolabezárást azzal indokolta, hogy a felekezeti iskola felesleges volt, mivel az állam magyar tagozatú iskolát tart fenn. Az indoklás tehát teljesen mindegy volt, mert a cél mindig a magyar felekezeti iskola bezárására irányult.

Angheliescu híres 1924/25. évi törvényei alapján további magyar iskolákat zártak be. Később, midőn a román liberális kormányt más kormányok váltották fel, az iskolabezárások ritkábban fordultak elő. Ekkor inkább a meglévők működését akadályozták és az új iskolák felállítására irányuló kéréseket utasították vissza. 1933-tól 1937-ig Angheliescu második miniszter-

ségének idején a magyar felekezeti iskolák száma ismét csökkent. Angheliescu közegei ekkor még nagyobb buzgalommal feküdtek rá a magyar iskolákra és különféle címenek ismét sokat bezárattak közülük. Legfeltűnőbb volt a gelencei (Háromszék megye) római katolikus elemi iskola bezárásának története. Ezt az iskolát annak idején olyan telken építették, melyek haszonélvezeti jogát a politikai község a katolikus egyházközségnek katolikus iskola céljára „örök időkre” átengedte. Az épületben 3 tanterem, díszterem, tanítói lakás és különféle mellékhelyiségek voltak. Az iskolát a római katolikus egyházközség mindig saját költségén tartotta fenn. A kifogástalan termekben 280 római katolikus vallású tanuló tanult. Am Háromszék megye román prefektusa 1934-ben arra a meggyőződésre jutott, hogy a község lakossága román eredetű, s ezért sürgősen meg kell kezdeni a vissza-románosításukra irányuló tevékenységet. Ekkor megindult a katolikus iskola bezárására törekvő hatósági összefogás. A járási orvos egy bizottság élén megjelent a községben és megállapította, hogy az iskolaépület egészségtelen, amiért be kell zárni. Az ajtót mindjárt le is pecsételte. Az iskola vezetősége és az egyház képviselői egyaránt tiltakoztak a képtelen megállapítás ellen. Ezért új bizottság szállott ki, amely szintén kifogásokat talált. Ekkor a tanfelügyelő az iskola bezárását indítványozta, egészségügyi kifogásokról azonban jelentésében nem tett említést. A későbbi kiszállott vármegyei főorvos hivatalosan is megállapította, hogy az iskola ellen egészségi szempontból semmiféle kifogás nem emelhető. Ennek ellenére az iskolát bezárták. A vezetők a törvénytelen bezárást megfellebbezték, s következő iskolai év elején a katolikus tanítók megkezdték a beíratásokat. Ekkor a csendőrök a tanítót kiharancsolták az iskolából, s a katolikus főtanfelügyelő ellen a román ügyészség büntető eljárást indított az iskolára helyezett pecsétek megsértése miatt. A román bíróság a főtanfelügyelőt felmentette. A román telekkönyvi hatóság az iskola telkének haszonélvezeti joga ügyében pert indított és a haszonélvezeti jog törlését kérte. Mielőtt a per ítéletre kerülhetett volna, a román prefektus rendeletet adott az iskola lebontására. 10 nap múlva, a 270 000 lejű iskolaépület lerombolták, s anyagát, valamint az iskola berendezését 10 000 lejért eladták. 79 padot a helybeli román állami iskola vett meg saját tanulói számára. Az esetet a római katolikus egyházmegyei tanács ülésén Gyárfás Elemér, a román szenátus tagja bírálta, és kijelentette, hogy sajnos nem elszigetelt esetről van szó. Ezzel kapcsolatban az egyházmegyei közgyűlés „mélységes fájdalommal és megdöbbenéssel értesült egyes alantás hatósági személyek tekintélyromboló, közrendet veszélyeztető és törvényt sértő túlkapásairól, melynek nyilvánvaló célja a hitvallásos elemi iskolák lassú elsorvasztása.”⁸

1936-ban és 1937-ben sok székelyföldi iskolát zártak be teljesen törvénytelen, nyilvánvalóan mondvacsinált jogcímenek. A nyomáti (Maros megye) unitárius iskolát 1938-ban 22 668. számú rendelettel egyszerűen azért zárták be, mert az állammal szemben „nem megfelelő magatartást” tanúsított. A nem megfelelő magatartás vádja egy érdekes esettel volt kapcsolatban. A nyomáti iskolának ugyanis nem volt nyilvánossági joga, s ezért év végén a román törvény szerint kötelező vizsgán Bărbulescu Virgil helybeli román iskolai tanító vizsgáztatott. A vizsgán Puia Eronim román tanfelügyelő is jelen volt. A vizsgálat után kijelentették, hogy 5 tanuló megbukott. Az unitárius iskola vezetősége ezt tudomásul vette. Ámde másfél hónap múlva a vizsgáztató román közegek új jelentést adtak ki, mely szerint másfél hónappal azelőtt kiadott megállapításukkal ellentétben nem 5, hanem 18 tanuló bukott meg. A községben mindenki tudta, hogy ennek az eljárásnak a célja a felekezeti iskola elnéptelentése. Ezért az unitárius iskola igazgatósága a későbbi időpontban bukottaknak nyilvánított tanulókat beírta a következő osztályba, miután a második eredménykihirdetést törvénytelennek tekintette. Emiatt jött az iskola bezárására vonatkozó fenti rendelet.

Az ismertetett kormányintézkedések a magyar felekezeti iskolák számát csakhamar tetemesen megapasztották. Így az 1920 végén meglévő 1184 magyar felekezeti iskola 1928-ban már 818-ra csökkent, s a további években is fokozatos volt számuk apadása. A színmagyar lakosságú Udvarhely vármegyében az esperesi jelentések szerint az 1919/20-es tanévben még 39 iskola volt, 1928-ban pedig már csak 15, ami azt jelenti, hogy a 8 év alatti veszteség 61,6%-os volt. A székely megyék területén az iskolák létszámcsökkenése messze felülmúlta más vidékek iskoláinak apadását. Az egész Székelyföldet egységben nézve a református iskolák száma 1922-től 1937-ig 153-ról 101-re, a katolikusoké 128-ról 92-re csökkent. Az unitárius egyház 45 iskolája közül 21 szűnt meg. Hozzávetőleges számítás szerint a román uralom alatt közel 600 magyar felekezeti iskolát zártak be.

A tanulók

A magyar felekezeti iskolába járó tanulók létszáma az iskolák létszámához képest szintén évről évre csökkent. A létszámcsökkenés oka ugyancsak a román közoktatási hatóságok által hozott intézkedésekben rejlett. 1922-től 1924-ig a rendeletekben, 1924-től pedig a megszavazott elemi oktatásról szóló törvény, illetőleg az 1925-ös magánoktatási törvény intézkedéseiben érvényesített alapelveknek megfelelően a magyar gyermekek számára Románia területén a tanszabadság megszűnt. A magyar iskolákban csak a román törvényes intézkedések erős korlátai között lehetett növendékeket felvenni. Angheliescu közoktatásügyi miniszter már az 1924-es elemi iskolai törvény megszavazása előtt rendeletekkel biztosította azon célkitűzését, hogy a magyar felekezeti iskolákba csak olyan tanulókat lehessen fölvenni, akiket a román hatóságok magyar eredetűnek tekintenek. Az elemi iskolai törvény 8. §-a: „Azok a román eredetű állampolgárok, akik anyanyelvüket elveszítették, kötelesek gyermekeiket román tannyelvű nyilvános vagy magániskolákban neveltetni.”⁹ E rendelkezés alapján a magyar tanulók ezreit és tízezreit kényszerítették kizárólagos román tannyelvű elemi iskolákba, s a tanulók számára a tanszabadság nem létezett. Mint csakhamar kiderült, a paragrafus rendelkezései hozzáértő román tanerő kezében mindig alkalmas eszköznek bizonyultak a felekezeti iskolák bezárására és a magyar tanulók román tannyelvű iskolákba való kényszerítésére. Mert a román eredet megállapítása a helybeli érdekelt román állami iskola igazgatójának hatáskörébe tartozott. Az elemi iskolai törvény 19. §-a szerint azok a szülők, akik gyermekeiket az állam által elismert magániskolákban akarták neveltetni, kötelesek voltak az állami iskoláknál beadott írásbeli nyilatkozattal az állami hatóság előtt erre vonatkozó szándékukat bejelenteni. A gyakorlat szerint ez a bejelentés a valóságban azt jelentette, hogy az állami iskolai igazgatónak kellett megállapítani a gyermek faji eredetét. Ha tehát az állami iskolai igazgató a szóban forgó magyar gyermekek származását román szempontból gyanús hangzásúnak találta, akkor a kötelező nyilatkozat után nem adott a szülőknek olyan bizonylatot, mellyel ezek gyermekeiket felekezeti iskolába íráthatták volna. E bizonylat, az úgynevezett dovadă megszerzése a román uralom alatt sokszor legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött. A dovadă nélkül nem volt szabad a magyar gyermekeket magyar felekezeti iskolába beíratni, mert ha beírást, akkor azokat az állami iskolai igazgató egyszerűen iskolakerülőknak minősítette és a szülőket törvény szerint súlyos pénzbírság lefizetésére kötelezte.

A magyar tanulók egyik legnagyobb félelme az egész román uralom alatt az volt, hogy az állami iskola igazgatója nem találja őket magyar származásúknak és így az állami iskolákba kényszeríti őket. Ugyanis az állami iskolai hatóságok névelemző tevékenysége mindig az ottani állami iskola érdekeinek megfelelően alakult. Ha arról volt szó, hogy az állami iskolának kevés a növendéke, avagy a tanfelügyelő bizalmas utasítása szerint a felekezeti iskolát el kellett

népteleníteni, a magyar gyerekek legnagyobb része minden nyilvánvaló bizonyíték ellenére „román etnikai származású” lett. E névelemzést különösképpen a római katolikus vallású gyermekekkel szemben alkalmazták, de 1933 után a Székelyföldön általában más vallású gyermekekkel szemben is érvényesítették. Román eredetűeknek nyilvánították például a Borbát, Farkas, Kovács, Kádár, Beke, Molnár stb. családokat. A román eredetűeknek nyilvánított családok gyermekeit a felekezeti iskolába nem lehetett beíratni.

Az érdekelt szülők egy ideig bírói úton próbálták gyermekeik számára a tanszabadságot biztosítani, ezért adott esetben a bíróság által kívánták megállapíttatni magyar származásukat. Így cselekedett többek között Borcsa Gergely csíkszeredai római katolikus főgimnáziumi tanár is.¹⁰ Borcsa tanár leánykáját Ghirca román tanfelügyelő a felekezeti iskolából kiltította, mivel szerinte román származású volt. Az apja a közoktatásügyi miniszterhez fellebbezett, s ugyanakkor a miniszteri rendeletet a fellebbviteli bíróság előtt perrel támadta meg. A perben hivatkozott 1700-ban kelt magyar nemesi levelére. A fellebbviteli bíróság Borcsának adott igazat, úgyszintén a Román Legfelsőbb Bíróság is.¹² Azonban az elvi jelentőségű ítélet gyakorlatban nem jelentette a sérelmes névelemzés megszüntetését.

Ha már a magyar tanulókat semmiféle indoklással nem lehetett román származásának minősíteni, akkor a román állami iskolák igazgatói más eszközöket használtak fel a magyar gyermekeknek a felekezeti iskolából való kiltására. Az előírás szerint a szülőknek szeptember elseje és tizedike között kellett bejelenteniük azon szándékukat, hogy gyermekeiket felekezeti iskolába akarják járatni. Igen ám, de gyakran megtörtént az az előre nem látott eset, hogy a jelentkezésre kitűzött időben az állami iskola igazgatója nem volt otthon és nem ment haza, csak szeptember 11-én. Ilyenkor természetesen nem adhatott a jelentkezésről bizonylatot, s ennek hiányában a gyermekeket nem volt szabad felekezeti iskolába íratni. Máskor otthon volt, de különféle ürügyekkel visszautasította a szülők nyilatkozatát. Megtörtént, hogy a jelentkező szülőtől nem szóbeli, hanem románul írott nyilatkozatot kívánt. A szülők persze nem tudtak románul írni. Akkor elmentek és valami ismerősükkel megírták a nyilatkozatot. Azonban elfelejtettek a nyilatkozatra bélyeget tenni. Márpedig, mint a református Igazgatótanács írta, 1934 óta a közoktatásügyi miniszter „152 150. szám alatt a nyilatkozatot és a dovádát kérvény, illetőleg bizonyítványi bélyegkötelezettséggel sújtotta.” A szülők hát ismét eltávoztak és bélyeget vásároltak. Mire azonban visszatértek az iskolaigazgató úr bezárta az irodát, mert letelt a hivatalos óra. Ilyenformán a jelentkezés néha legnagyobb őszi dologidőben 4-5 napot vett igénybe, s névelemzés miatt sokszor mégsem vezetett eredményre, mert az állami iskola igazgatója megtagadta a bizonylat kiadását.

A következő évben a szülők a már megszerzett tapasztalatok birtokában indultak neki a bejelentés nehéz munkájának. Előre megírt és felbélyegzett román nyelvű nyilatkozatot vittek magukkal. Az igazgató azonban ilyenkor is találékony volt. Barátságosan elveszi a nyilatkozatot, de közben megkérdezi: ki írta azt meg románul? A szülők naivan megmondják, hogy bizony a tiszteletes úr segített rajtuk. Erre az igazgató visszadobja az írást, s felhívja őket, hogy ott előtte írják meg újból, mert e nélkül nem állítja ki a bizonylatot. Az ilyenformán kezelt szülők sokszor otthagyták az állami iskolát, s zúgolódva eltávoztak, gyermekeiket pedig kénytelenek voltak állami iskolába íratni. A lelkészek ellen pedig ilyen szolgálatok miatt sokszor eljárást indítottak, mert az „állami iskola ellen” izgattak.¹²

A magyar iskolafenntartó egyházak vezetői állandóan kérték a névelemzés megszüntetését és a tanszabadság biztosítását. Ámde kéréseik hosszú ideig teljesen eredménytelenek voltak. Mint láttuk, a bíróság néha igazat adott a szülőknek, de a gyakorlatban nem változott semmi. A gyermekek faji eredetét azután is a román hatóságok állapították meg; 1938-ban és 1939-ben

két olyan törvényes intézkedést hoztak, amely végrehajtás esetén alkalmas lett volna a tanszabadság biztosítására és a névelmezés megszüntetésére. A királyi parancsuralom által kiadott, már többször említett, úgynevezett kisebbségi statutum az 1938. augusztus 1-i minisztertanácsi napló 5. §-a szerint „a gyermek neveléséért törvényesen felelős személyek (apa, anya, vagy gyám) egyedül jogosultak a gyermek etnikai hovatartozásának megállapítására, meglévén a lehetőségük arra, hogy azt felekezeti, állami vagy akármelyik más felekezet iskolájába írassák.”¹³ Ugyanezen statutum hatása alatt pontosan előírták az állami iskolák igazgatóinak a bizonylat kiadására vonatkozó eljárását is. Egy tanfelügyelőséghez küldött rendelet szerint az iskolák igazgatói szeptember 1-10 között kötelesek voltak az iskolai irodában tartózkodni, hogy ott a nyilatkozatot átvehessék és a dovadát kiállíthassák. Az okmányok bélyegmentesek. „Az iskolaigazgatók, illetve helyetteseik nem utasíthatják vissza a nyilatkozatok átvételét, ha a törvényes rendelkezésnek megfelelőek és a törvényes időben adatnak be.”¹⁴

Az 1939. május 27-i, s a román hivatalos lap 121. számában közölt új elemi iskolai törvény az előző törvénynek a román eredetű gyermekek román nyelvű iskolában való kötelező oktatására vonatkozó rendelkezését nem tartalmazta. 1939-től tehát papíron végre megvalósult a tanszabadság a magyar gyermekek számára is. Sajnos a gyakorlatban a szabadság most sem érvényesült. Adott esetben ugyanis magukat magyar nemzetiségűeknek valló szülők gyermekét román iskolába kényszerítették és midőn az érdekeltek e kényszer ellen a bíróságnál kerestek orvoslato, a marosvásárhelyi román ítélőtábla 1939. június 5-én hozott 12/939. számú ítéletében a felperes gyermekének román tannyelvű iskolába való kényszerítését törvényesnek minősítette.¹⁵ Így tehát hiába volt a kisebbségi statutum rendelkezése, a szülőknek az etnikai hovatartozás megállapítására vonatkozó jogáról, hiába hagyta ki az 1939-es elemi iskolai törvény az előző törvénynek névelmezésre vonatkozó rendelkezését, a kérdésben kialakult másfél évtizedes gyakorlat semmit sem változott és a magyar gyermekek számára a tanszabadság Nagy-Románia utolsó éveiben sem volt meg.

A magyar felekezeti iskolák tanulóinak száma a fent ismertetett eljárás következtében évről évre csökkent. Az aránylag legpontosabb református tanügyi jelentések adatai szerint 1920-ban 70 462 református tanköteles gyermek közül 43 151, azaz több, mint 60% járt református felekezeti iskolába. 1930/35-ben 63 200 közül 25 633, 1934/35-ben 70 218-ból 23 396, 1936/37-ben 73 211-ből 22 163, 1937/38-ban 73 482-ből már csak 21 807 és 1938/39-ben 73 610-ből 21 785 tanuló járt református magyar iskolába. Az erdélyi katolikus tankötelesek száma 1938/39-ben 51 367 volt, ebből azonban csak 14 897 járt katolikus felekezeti iskolába.¹⁶ Az unitáriusoknál még nagyobb volt a felekezeti iskolából kiszorítottak száma. A magyar nemzetiségű tanköteleseket számba véve Nagy-Románia utolsó korszakában már csak a magyar gyermekek 20-25%-a járhatott magyar felekezeti iskolába. A többi gyermekeket a fenti erőszakos eljárással román állami iskolába kényszerítették.

A magyar tanítók helyzete

Amint 1919-ben az erdélyi területek román katonai megszállása megtörtént, a magyar tanítók helyzete gyökeresen megváltozott. Az egyházi szolgálatban lévő tanítók állami fizetéskiegészítése elmaradt. Az egyházak nem tudták fizetésüket biztosítani, mivel az iskolák fenntartását szolgáló alapítványaik elértéktelenedtek, birtokaikat pedig földreform címén elvették. Így a tanítók megélhetése a lehető legnagyobb nehézségekbe ütközött. Ekkor a tanítók egy része engedett a helyzet kényszerítő erejének és repatriált Magyarországra. Mások engedtek a román állami hatóságok csábító szavának és állami szolgálatba léptek. A megmaradtak vállalták a nélkülözést és az állandó zaklatás következményeit.

1922-től kezdve rendeletei különleges előírásokkal is nehezítették létfenntartásukat. Angheliescu elvette a vasúti féljegykedvezményüket. Az állami nyugdíjigényüket nem ismerte el. Okleveleiket szintén nem ismerte el és elrendelte, hogy azokat egyenjogúsíttatni kell. Az egyenjogúsítás feltétele a román nyelvből, alkotmánytanból, Románia földrajzából és történelméből leteendő sikeres vizsga volt. Ennek alapján a magyar tanítóknak már a román uralom negyedik esztendejében román nyelvű vizsgát kellett letenniük. A fenti rendelkezéseket még igazságtalanabb színben tüntette fel Angheliescu amaz eljárása, mellyel a más nemzetiségű tanítókra az előbbi rendelkezéseket nem vonatkoztatta. A szász, román stb. nemzetiségű tanítóknak a magyar uralom alatt élvezett kedvezményeik továbbra is megmaradtak. Ők államsegélyt kaptak, vasúti féljegyük megmaradt, nyugdíjigényüket elismerték, a szászoknak csak román nyelvből kellett vizsgáznuk, oklevelük érvényessége sem szenvedett megszorítást. Ellenben a szászokra is vonatkozott Angheliescu amaz előírása, hogy felekezeti iskolákhoz csak olyan tanerők alkalmazhatók, akiknek megválasztásához a miniszter előzetesen hozzájárult.

Az 1925 decemberében megszavazott úgynevezett magánoktatási törvény mindezeket az intézkedéseket most már törvényes formában állandósította. Ez a törvény a tanítók helyzetét véglegesen meghatározta. A törvény előírásai szerint a felekezeti iskolák tanítóinak csak a minisztertől kiadott előzetes működési engedély alapján szabad tanítaniuk. A román nyelvet ismerniük kell, máskülönben nem kaphatnak tanítási engedélyt. E célból a már meglévő magyar egyházi tanítóképzőkben a román nyelven kívül románul kell tanulniuk a román történelmet, földrajzot és alkotmánytant. Ha az ez iskolákból kikerült tanítókról a későbbi ellenőrzési látogatások alkalmával az állami közegek azt állapítják meg, hogy románul keveset tudnak, vagy a román nyelvet sikertelenül tanítják, akkor nekik nyelvvizsgát kell tenniük, mulasztásuk miatt pedig iskolájuk intést, később bezárási rendeletet is kaphat.

A magánoktatási törvény alapján a magyar tanítók Nagy-Románia egész fennállása alatt egészen alá voltak vetve a román tanügyi hatóságok önkényének. Az állami iskolák tanítóival szemben alacsonyabb rendű helyzetbe kerültek. Államsegélyt nem kaptak, egyházi hatóságaik pedig nagyon szűkös fizetést tudtak nekik biztosítani. E fizetés is gyakran csak részletekben jutott kezükbe, mert az egyházközségek tagjai szegények voltak, az iskolafenntartási célokra szolgáló birtokok pedig a román földreform következtében elvesztek. Az állam, az egykori magyar állammal ellentétben, nem nyújtott segítséget a fizetés közigazgatási úton való behajtásához és így a felekezeti tanítók nagyon sokszor fizetés nélkül, rongyosan, éhezve végezték hivatásukat. Már 1924-ben, tehát a trianoni békeszerződés utáni 4-ik esztendőben le kellett tenniük a román nyelvi vizsgát, mégpedig nemcsak román nyelvből, hanem földrajzból, történelemből és alkotmánytanból is. Az 1924-es vizsgát később újabb vizsgák követték. 10 év múlva, 1934-ben, Angheliescu újabb törvénye értelmében ismét nyelvvizsgára kötelezték őket. A nyelvvizsga előkészítésére rendezett román nyelvi tanfolyamok több nyáron folytak és elvették a tanítók pihenési idejét. Ezeket a tanfolyamokon a tanítóknak saját költségükön kellett részt venniük. A vizsga lefolyása teljesen önkényesen történt, volt olyan bizottság, amelynek tagjai megértően viselkedtek és természetesnek tartották, hogy a román uralom 4-ik esztendejében még nem lehet tökéletes román nyelvű tudást követelni. Ellenben olyan vizsgáztatók is voltak, akik a szerencsétlen magyar tanítókat ugyancsak megkínózták. A vizsga sikere oklevelük érvényességének elismerését jelentette, de anyagi tekintetben semmiféle örvendetes változást nem okozott. A román kormány megkövetelte a román nyelvi tudást, s a magyar felekezeti iskolákban 4 tantárgynak kizárólagos román nyelven való tanítását, de az államsegély megadásától következetesen elzárkózott. Az 1929-ben adott segélyen kívül 1939-ben adott a román kormány egy ízben még a tanítóknak államsegélyt. Nagy-Románia

fennállásának 18 évén keresztül a magyar felekezeti tanítók csak az egyházközségektől kapott csekély fizetésre voltak utalva. Ez a fizetés egyharmada volt az állami tanítók fizetésének és kb. 1/10-e annak a fizetésnek, amit egykor a román nemzetiségű felekezeti tanítók a magyar államtól fizetéskiegészítés címén kaptak. A magyar tanítóknak arra sem volt lehetőségük, hogy a községek és városok jövedelméből részesedjenek. A törvény szerint ugyanis a községek által szedett 14%-os kulturális adóból a magyar felekezeti iskoláknak is kellett volna részesülniük, a gyakorlatban azonban nem részesültek.¹⁷ Vasúti féljegyük a felekezeti tanítóknak nem volt, az állami nyugdíj lehetőségétől meg voltak fosztva, 1933 után pedig a katonaságnál is csak mint közlegények szolgálhattak, mert a tiszti vizsgán nemzetiségük miatt elbuktatták őket.

A magyar felekezeti iskolák tanítói tehát Nagy-Románia egész fennállása alatt szegénységben és állandó bizonytalanságban éltek. Még saját iskolájuk helységében sem játszhattak nagyobb szerepet, mivel a községi tanács tagjai közé hivatalból csak az állami iskolák tanítóit nevezték ki. A román uralom alatt, különösen 1934 után, nem fordulhatott elő az az eset, ami a magyar uralom alatt élő román falvak életében a kiegyezés korában olyan gyakori volt, hogy tudniillik a falut az ismert triumvirátus: a lakosság nemzetiségéhez tartozó tanító, pap és jegyző vezesse. A magyar felekezeti tanítók 1934 után állami kartársaiknak teljesen alá voltak rendelve, mert nemcsak anyagilag állottak mélyen szerencsésebb sorsú kartársaik színvonalá alatt, hanem mivel a felekezeti iskolák több, mint fele nyilvánossági jog nélkül volt, saját iskoláikban is állami kartársaik vizsgáztattak. Ilyenformán a magyar felekezeti tanítók helyzete Románia fennállásának utolsó korszakában teljesen reménytelenné vált és csak az 1938-as, úgynevezett kisebbségi statutum hatása alatt következett be némi enyhülés.

A magyar felekezeti iskolák szelleme

A magyar felekezeti iskolák belső szellemét a román közoktatásügyi politika már 1920-tól kezdve határozott intézkedésekkel igyekezett befolyásolni. Az első években ugyan még megmaradt a magyar tanítási nyelv, de már be kellett vezetni Románia történelmét, földrajzát és alkotmánytanát, valamint a román nyelv tanítását. 1923 őszén Angheliescu miniszter kiadta 100 088/1923. számú felekezeti elemi iskolára vonatkozó rendeletét, melyben az addig külön-külön kiadott rendelkezéseket egységesítette és a készülõ iskolai törvény megszavazásáig megszabta a felekezeti iskolák működését. Ebben a rendeletben elõírta, hogy a magyar felekezeti iskolákba más vallású és más anyanyelvű tanulókat nem szabad felvenni, továbbá kötelezővé tette ezekre az iskolákra az állami iskolák tantervében foglalt tárgyaknak tanítását. Döntő fontosságú rendelkezése volt az, amely szerint „az összes kisebbségi tananyelvű felekezeti iskolákban napi egy órában, az I. és II. osztályban románul adandó elő a román nyelv (beszéd- és értelemgyakorlat, fogalmazás), a III. és IV. osztályban pedig napi 2 órán át románul tanítandó a román nyelv (nyelvtani gyakorlatok, olvasás, értelemgyakorlat, fogalmazás), Románia földrajza és történelme.”¹⁸ A rendelet szerint már az 1923/24-es iskolai évben románul kellett tanítani a megnevezett 4 tárgyat, s ahol a felekezeti iskolában nem voltak olyan tanítók, akik románul megfelelően tudtak volna tanítani, az iskolai hatóságokat kényszerítették, hogy a minisztériumtól állami tanítók delegálását kérje. Hasonlóképpen, az elemi iskolai tanfolyam VI. osztályának elvégzése után előírt abszolváló vizsgát a rendelet szerint egy olyan bizottság előtt kellett letenni, melyet a kerületi tanfelügyelőség nevezett ki. A vizsgán a fenti tárgyakat a tanulóknak már román nyelven kellett letenniük.

Míg tehát annak idején a magyar kormányzat a magyar uralom alá került románok iskoláiban a magyar nyelvet mint tantárgyat csak 1879-ben, azaz 12 évvel a főhatalmi változás után vezette be, addig a román iskolapolitika Nagy-Románia fennállásának 4-ik évében már

nemcsak a román nyelvet, mint tantárgyat, hanem még három más tárgynak román nyelven való tanítását is kötelezően elrendelte. A magyar iskolai hatóságok hiába kérelmezték e rendelet végrehajtásának elhalasztását vagy felfüggesztését, kérésük teljesületlen maradt, és a fenti rendeletet a román hatóságok végrehajtották. Sőt, nemsokára már elkészült a híres magánoktatási törvény, mely a magyar felekezeti iskolákat magániskolák sorába süllyesztette és régi önkormányzatukat megszüntette.

A magánoktatási törvényt hosszú küzdelmek után 1925 decemberében szavazták meg. A törvény már a december 22-i 283. számú román hivatalos lapban megjelent, és a Genfben beadott magyar panasz ellenére azonnal végrehajtásra került. A törvény szerint a gyermekek nevelése elsősorban az állami iskolákban történik, de magániskolákban is adható. Magániskolákat a minisztérium engedélyével magánosok és közületek tarthatnak fenn. A minisztérium a magániskolákat állandóan felügyelete alatt tartja. Azoknak a magániskoláknak tannyelve, amelyeket a román eredetű szülők gyermekei látogatnak, a román nyelv. Azokban az iskolákban, amelyeket nem román nyelvű szülők gyermekei látogatnak, az oktatás nyelvét az iskolafenntartó határozza meg. Ezekbe az iskolákba csak olyan gyermekeket szabad felvenni, akiknek anyanyelve azonos az iskola tannyelvével. A zsidók magániskoláiban a tanyelv román, vagy zsidó lehet. A szerzetes iskolák tannyelve román. Bármilyen azonban az iskola tannyelve, a román nyelv tanítása, továbbá Románia földrajzának, történelmének és alkotmányának román nyelven való tanítása mindenütt kötelező. A magániskolák csak igazolásokat állíthatnak ki, oklevél kiadására joguk nincs. A minisztérium bizonyos előfeltételek mellett megadhatja a nyilvánossági jogot. A nyilvánossági jog elnyerése után a magániskolák államérvényes bizonyítványokat adhatnak ki. A nem nyilvános jogú magániskolák tanulói magántanulóknak tekintendők, akiknek az iskolai év befejezése után az állami iskola tanítói előtt kell az előírt vizsgát letenniük. Magántanulók még nyilvánossági joggal rendelkező magániskolákba sem vehetők fel.

A magániskolák tanítóinak ismerniük kell a román nyelvet és román nyelvismeretüket az állami hatóságok állandóan ellenőrzik. Működésükhöz előzetes miniszteri engedély szükséges. Régi oklevelüket a román nyelvből, Románia földrajzából, történelméből és alkotmányából román nyelven letett vizsgával kell érvényesíttetni. Ha a román nyelvből tett sikeres vizsga után az állami ellenőrző közegek azt állapítanak meg, hogy a tanítók nem beszélnek megfelelően a román nyelvet, akkor működési engedélyük elvesztésének terhe alatt nyelvtanfolyamok elvégzésére kötelezhetők. A nyilvánossági jog elnyerésének a tanerőkkel kapcsolatban egyik feltétele az, hogy legalább két végleges tanító működjen a nyilvánossági jogért folyamodó elemi iskolában.

Amint látható, a magánoktatási törvény a magyar felekezeti iskolák régi önkormányzatát teljesen megszüntette. Az iskolákat a négy román nyelven tanítandó tárgy kötelező tanításának elrendelésével kétnyelvűekké tette, a tanerők alkalmazását pedig ugyancsak kivette az iskolafenntartó egyházak kezéből. A négy román nemzeti tárgy tanításával mind a tanítók, mind a gyermekek munkájának legnagyobb részét elfoglalta és ezzel a többi anyanyelven tanítható tárgy alapos elsajátítását nagymértékben megnehezítette. Korlátozta a magániskolákba felvehető gyermekek létszámát, kötelezővé tette az állami tanterv bevezetését és a magániskolákat teljesen alárendelte az állami hatóságoknak. Az egykori önkormányzatból az iskolafenntartóknak csak annyi joguk maradt, hogy az iskolák fenntartásának anyagi eszközeit előteremtsék, mert már az előbbiekből szervesen következett, hogy az iskolákban csak előzetes miniszteri jóváhagyással készült tankönyveket lehetett használni.

A magyar felekezeti iskolák helyzetét a magánoktatási törvényen kívül az 1924. évi állami elemi oktatásról szóló törvény rendelkezései határozták meg. Ennek a törvénynek elsősorban azok az intézkedései jártak súlyos következményekkel, amelyek elrendelték a román származású

gyermek kizárólagos román tannyelvű iskolákban való kötelező tanítását, továbbá a 161. §-ban megállapított követelmény, mely szerint az elemi iskolák fenntartása a község kötelessége. E §-t a gyakorlatban úgy értelmezték, hogy a községek kötelesek az iskolát felépíteni és felszerelni, fűtésről, világításról és az épület jó karbantartásáról gondoskodni. Ilyenformán tehát amelyik községben állami iskola mellett felekezeti iskola is volt, a község lakosai egyszerre két iskolának terheit viselték, ami nagyon sok helyen a felekezeti iskola megszűnésére vezetett.

A magyar vidékek iskolaügyének súlyos tehertételét jelentette az állami elemi iskolai törvény 159. szakasza. Ez a szakasz törvényesítette a már azelőtt kiadott 40.771/1924 számú rendeletet, mely az ország bizonyos megyéiben különleges kedvezményeket adott az oda költöző, más vidékekről származó román tanítóknak. A rendelet ezeknek a tanítóknak 50%-os fizetésekiegészítést, az előrehaladásnál előnyöket, további telepítési telkeket helyezett kilátásba. A szóban forgó terület Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros–Torda, Torda–Aranyos, Hunyad vármegyékben volt, míg Románia más területein azokra a megyékre terjedt ki, amelyeknek a lakossága túlnyomórészt orosz vagy bolgár volt. A törvény 159. §-ában most már véglegesített rendelkezés szerint a kultúrizona tanítói kötelezték magukat arra, hogy legalább négy évig működnek a zónában lévő iskoláknál és működésük alatt 50%-os fizetéstöbbletet, előmeneteli kedvezményeket, 3 hónapi fizetésnek megfelelő átköltözési díjat kapnak. Akik arra kötelezik magukat, hogy örökre a megnevezett helyiségekben telepednek meg, három évenként lépnek elő és 10 hektár telepítési földet kapnak.

E kultúrizona kérdése körül bevezetése óta állandósult vita folyik. A román hatóságok és egyes román tanügyi emberek különféleképpen próbálták megmagyarázni. Az említett rendelet szerint a rendelkezés célja „a vegyes lakosságú zónában a román oktatás intenzitásának növelése.” Midőn az Országos Magyar Párt 1930. szeptember 2-án a Népszövetségnél a kultúrizona ellen panaszt nyújtott be, a román kormány hivatalosan azt válaszolta, hogy ez a zóna „kizárólag a román elemekre vonatkozik, de semmiképpen sem a magyar elemre”.¹⁹ A székelyföldi román elemet a román kormány állítása szerint a magyarok annak idején műveltségbe süllyesztették és e megyék írástudatlanjai elsősorban a románok közül kerültek ki. A román kormány tehát elsősorban e román tömegek művelésére létesítette a kultúrizonát. Ennek bizonyítéka az, hogy a tanszemélyzet részére biztosított kedvezményes rendelkezések mindössze a törvény életbeléptetésétől számított 10 évben maradnak érvényben. Dragomir Silviu román egyetemi tanár, 1938-ban a román kisebbségi kormány vezetője, 1934-ben a külföld számára írott és román államköltségen kiadott francia nyelvű munkájában megállapítja, hogy „ez a kultúrizona kizárólag a múltban a román néppel szemben elkövetett igazságtalanság jóvátételére szolgál, mert a román nép ezekben a megyékben meg volt fosztva a közoktatás áldásaitól. Az a tény, hogy ebben a zónában a székelyek által összefüggő tömegekben lakott 3 megye is benne van, semmit sem változtat a törvény szándékaiban. Senki sem akarja a székelyeket jobban elrománosítani, mint másokat.”²⁰ Három évvel később Caliani August, a román közoktatásügyi minisztériumban a magánoktatásügy igazgatója az Astra nagy francia nyelvű folyóiratában, a Revue de Transylvanie-ban a kultúrizonával kapcsolatban azt állította, hogy annak célja a székelyekre vonatkozik. Szerinte a román kormányzat által elhanyagolt székelyeket mélyebb kultúrára neveljék.

Tehát a külföld számára készült nyilatkozatokban is ellentmondás tapasztalható. Az ellentmondás okát azonban könnyen megtalálhatjuk azokban a nyilatkozatokban, melyeket maguk a székelyföldi román tanügyi hatóságok és tanerők egymás között tettek. Így Diaconescu Nicolae csomafalvi tanító, a Gazeta Ciucului hasábjain, Mureșan Iuliu Udvarhely megyei tanító pedig az Udvarhelyi román tanítók folyóiratában mutatott rá a kultúrizona céljaira.

Mindkét tanító egyöntetű véleménye az volt, hogy a kultúrzóna célja a székelyek román állampolgári nevelése és román öntudatuk „felébresztése”. Nyilatkozatukat megerősítette Crețu román közigazgatási vezérfelügyelő, aki a csíki állami tanítók 1937. január 23-i közgyűlésén a kultúrzónával kapcsolatban a következőket mondotta: „A kultúrzonát azért létesítette a román közoktatás, hogy áldozatok árán is erőteljesebben menjen a románosítás folyamata.” Az állami tanítói karra a Székelyföldön nagy feladat vár. A székely gyermekek lelkébe már az óvoda padjaiban bele kell csöpögtetni azt a történelmi tény, hogy „nem az vagy, akinek ismered magad, hanem egy vitéz, de sokáig idegen iga alatt nyögő más nép elidegenített gyermeke.” Crețu szerint a románosítás folytonosságát csak két dolog hátráltatja: az egyik a valóságnak megfelelő statisztika, a másik a külföldről jövő idegen befolyás. „Egy millió magyar él itt, székelyek pedig nincsenek.” Az állam a székelyeket testvérnépnek tekinti és minden eszközzel kitart mellette. „Ez a föld őseink szentelt földje – állapítja meg Crețu. – Folyói, hegyei, völgyei között éltek őseink, akiknek leszármazottai a székelyek. Az Olt és Maros folyó zúgó habjaival üzenjük, nem fogjuk munkánkat abbahagyni, amíg nem lesz meg a teljes beolvadás.”²¹

Valóban, mind az állami elemi iskolai törvény eme rendelkezései, mind a magánoktatási törvény egész szelleme a magyar gyermekek elrománosítását célozta. Ezért tiltakoztak e törvények ellen a magyar egyházak képviselői. Ám a román közvélemény sem volt egységes a két törvény megítélésében. Sokan helytelenítették a magánoktatási törvény előírásait, különösen a kétnyelvű oktatás előírásait, a történelem, földrajz és alkotmánytan román nyelven való tanításának parancsoló erejű bevezetését. Egy román középiskolai tanár már a javaslatra elutasítóan foglalt állást az Adevarul hasábjain. Többek között megállapította, hogy „olyan rendelkezések vannak benne, amelyeket az erdélyi román iskolák nem ismertek a régi [magyar] uralom alatt. Vannak egyes rendszabályok, amelyek nem vesznek tekintetbe semmiféle pedagógiai elvet, s amelyek alkalmazása a kisebbségi gyermekek lelki tortúráját jelentik. A korlátozások és tilalmak oly nagy számúak, hogy helyenként az az ember benyomása, hogy egy fogház rendszabályait olvassa. Ezek után egy új pör indul meg ismét közöttünk és a magyarok között, csak hogy ezúttal ők az elnyomottak.”²²

A törvény parlamenti tárgyalása alkalmával maga Iorga is ellenezte az új intézkedéseket. Beszédében megállapította, hogy Anghelescu ebben a törvényben „három különféle törvényt olvasztott egybe: a magán-, a felekezeti és a kisebbségi oktatás törvényét. Mégpedig azért, mert nem szereti a felekezeti oktatást és még kevesebb vonzalmat érez a kisebbségi iskolák iránt; ha valahol felekezeti iskola van, oda egy állami iskolát akar tenni. Kérdelem: kinek a részére? Sem nekem, sem önöknek, hanem az illető község lakosainak. Hát miért nincs joguk az iskolájukért fizetett adójuk révén arra, hogy maguk határozhassanak, milyen iskolát kívánnak.”²³ Később, midőn a törvényt megszavazták és annak magyarelles intőzkedései miatt a magyar egyházak Genfben, a Népszövetség előtt panaszt tettek, Iorga Párizsban ismét kifejezte a magánoktatási törvényt elutasító véleményét: „Ellensége voltam és vagyok a magánoktatási törvénynek, mondotta ez alkalommal, mert ellensége vagyok a formáknak, melyek izgatnak és nem használnak. Biztosítok mindenkit, hogy Anghelescu iskolarendszere sohasem fog átmenni a gyakorlatba.”²⁴

Midőn Iorga e nyilatkozatot megtette, éppen akkor közeledett a befejezéshez a magyar egyházak genfi panaszának sorsa. A magyar egyházak beadványát Anghelescu miniszter szakemberei ugyanazokkal az érvekkel próbálták megerőtleníteni, mint amelyeket a törvény parlamenti tárgyalása alkalmával használtak. A román kormány memorandumában kifejtette, hogy csakis nyelvgyakorlás céljából vették be a törvénybe az ország földrajzának és történelmének román nyelven való tanulását. Hogy ez állítás súlyát és jelentőségét megnövelje, a

kormány nem habozott memorandumában Apponyi egykori törvényeit elferdíteni. Azt állította, hogy a magyar uralom alatt az Apponyi-féle törvények kötelezően 5 tantárgy magyar nyelven való tanítását vezették be a román egyházak elemi iskoláiba. Sőt, a Népszövetség bizottságának szánt beadványában szó szerint a következőket állította: „Apponyi grófnak 1907-es törvényei szintén arra törekedtek, hogy az állami fizetésrendezés útján tönkretegyék a román oktatást. Abban az esetben, ha a román iskolák elfogadták ezt az állami pénzsegélyt, bármilyen csekély volt is az, kötelesek voltak nemcsak Magyarország történelmét, földrajzát és alkotmánytanát, hanem a számtant is, továbbá az általános földrajzot és történelmet is [azaz a magyar nyelvvel együtt 7 tantárgyat] magyarul tanítani.” Később újból hangsúlyozta: „ami a román nyelven tanítandó tantárgyakat illeti, megjegyzendő, hogy a magyar uralom alatti 5 tantárggyal szemben a román uralom alatt csak 3 kötelező [mellőzve a számtan és az alkotmánytan] és csak az ország földrajzát és történelmét tanítják román nyelven, míg az általános földrajzot és történelmet a kisebbség nyelvén tanítják.” E beállítás remélt hatását a román kormány memorandumával a megállapítással próbálta fokozni, hogy „soha Erdély nem ismert nagylelkűbb iskolai kormányzatot, mint a románok alatt.” A nagylelkű román kormányzattal szemben az Apponyi-féle törvényt a román memorandum kulturális és pedagógiai szempontból „nemcsak reakcionáriusnak, antipedagógikusnak és humanizmus ellenesnek” nevezi, hanem „egyszerűen és világosan monstrumnak, mely még az iskola fogalmát is elferdítette.”²⁵

A Népszövetségnek természetesen nem voltak szakemberei, akik a román beadvány érveit a valóságos történelmi adatoknak megfelelően bírálhatták volna el. Hiszen az Apponyi-féle törvények bírálatához a magyar és román nyelv ismerete, valamint a két törvény összehasonlító tanulmányozása lett volna szükséges. Ezzel pedig Genfben a Népszövetség körei között egyetlen hivatalos személy sem rendelkezett. Anghelescunak éppen olyan könnyű dolga volt állításait bizonyítani, mint a magánoktatási törvényjavaslatnak a román parlament elé terjesztett indoklása alkalmával. Ekkor ugyanis Anghelescu a törvény amaz intézkedéseinek elfogadtatása érdekében, melyek a magyar felekezeti iskolákban a román nyelven kívül még 3 tárgy román nyelven való tanítását írták elő, Ghibu Onisifor sokszor idézett könyvére hivatkozott s azt állította, hogy a magyar uralom alatt a román iskolákban 5 tantárgyat kellett magyar nyelven tanítani. Hivatkozásának jóhiszeműségét és irányzatosságát bizonyítják az alábbi összehasonlító szövegek:

Anghelescu idézete:

„Az állami támogatást élvező felekezeti iskolák 5 tárgyat kellett magyar nyelven bevezes-
senek (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan).”²⁶

Az eredeti szöveg:

„Az állam a felekezeti iskolákat is támogatja, ha ezek megfelelnek az általa szabott feltételeknek [...], de ebben az esetben öt tantárgy (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) tanrendjét maga szabja meg.”²⁷

A miniszter egy másik könyvből vett idézete²⁸ ugyanilyen módon került indoklásképpen a román törvényhozók elé.

Anghelescu idézete:

„A törvény állapítja meg a felekezeti tanárok fizetését és besorolását és előírja, hogy csak azok a nem magyar nyelvű felekezeti tanárok kaphatnak állami segélyt, akik magyarul tanítják a magyar nyelvet, számtant, történelmet, földrajzot és alkotmánytant a megszabott óraszámban és terv szerint.”

Az eredeti szöveg:

„Csak azok a nem magyar községi és felekezeti iskoláknál alkalmazott tanárok kaphatnak állami segítyt, [...] akik [...] a következő feltételeknek is eleget tesznek: ha azokban az iskolákban [valamint] a felekezeti iskolákban a magyar nyelvet, számtant, a haza földrajzát és történelmét valamint az alkotmány tanát [...] a tanrend szerint oktatják.”²⁹

Az Angheliescu által használt idézetek és az idézett forrásmunkák valóságos szövege között nyilvánvalóan ellentét van, s ez az ellentét a két szöveg összevetéséből megállapíthatóan az eredeti szöveg elferdítéséből származott. Mint láttuk, a román iskolákban a magyar uralom alatt ténylegesen csak a magyar nyelvet kellett magyarul tanítani, míg a többi 4 tárgyat először anyanyelvükön tanulták, azután pedig a magyar nyelvű órákon rövid magyar fogalmazványokban elismélték. Azt is láttuk, hogy a román iskolaügyi hatóságok többször megállapították, hogy a román iskolák nem kényelvűek és azokat a tanítókat, akik a törvényt félreismerve, vagy egyes visszaélő tanfelügyelőktől kényszerítve a magyar nyelvet bővebben tanították, erélyesen megrendszabályozták. Így hát nyilvánvaló, hogy az Apponyi-féle törvények szövegének elferdítésével Angheliescu miniszter saját románosító, az Apponyi-törvénynél sokkal kényesebb előírásokat tartalmazó törvényét akarta enyhébb színben feltüntetni és a közvéleménnyel mind belföldön, mind külföldön elfogadtatni.³⁰

A Népszövetségi panasz a román érvek hatása alatt a panasz aláíróira nézve kudarccal végződött. Noha a bizottság kifejezte ama véleményét, hogy a kisebbségi szerződés 9. cikke nem tartatott teljességgel tiszteletben, mégis, amint megállapította, „a román kormány magyarázataival kiegészített végleges szöveg olyan természetűnek tűnik, hogy megnyugtathatja a panaszosokat.”³¹ Végeredményben a panasz megvizsgálására kiküldött bizottság a román kormány eljárását nem ítélte el, és így a panasz hiábavalónak bizonyult.

A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása végleg meghatározta a magyar felekezeti iskolák helyzetét és munkáját. Az iskolák szellemét ettől fogva a román tárgyakkal való állandó birkózás befolyásolta. A magyar gyermekek idejük legnagyobb részét kénytelenek voltak arra fordítani, hogy a számukra idegen nyelven tanulják meg a földrajzot, történelmet és alkotmánytant, amelynek fogalmait még saját anyanyelvükön is alig ismerték. Az állandó ellenőrző közegek gyakori látogatásai lehetetlenné tették mindenféle szabadabb tanítási eljárást és a magyar felekezeti iskolák végeredményben csak nagyon enyhe magyar szellemet képviselhetek. Egy előnyük azonban mégis megvolt: az odajáró magyar gyermekek anyanyelvükön megtanultak írni, olvasni. Ez pedig az állami iskolák kizárólagos román tannyelvű tanításával szemben nagy jelentőségű volt. Sajnos a román tanügyi hatóságok eljárása következtében – mint láttuk – évről-évre kevesebb tanuló járhatott felekezeti iskolába.

A magánoktatási törvény uralma alatt élő felekezeti iskolák egyik legnagyobb nehézsége a nyilvánossági jog és a működési engedély megszerzése volt. Mint láttuk, a törvény értelmében egyetlen iskola sem működhetett működési engedély nélkül. Amelyik iskolának pedig nem volt meg a nyilvánossági joga, ott a tanulóknak az ellenséges indulatú állami iskola tanítója előtt kellett az év végi vizsgát letenniük. Így tehát érthető, hogy minden iskola igyekezett a nyilvánossági jog megszerzéséhez előírt követelményeknek megfelelni és ezáltal a nyilvánossági jogot magának biztosítani. Sajnos nem volt elég az előírt követelmények teljesítése, mert a jog biztosítása még külön óriási utánjárást igényelt. A törvény megszavazása után beadott kérések legtöbbször évekig megoldatlanul heverték a minisztériumban. A református egyház 358 iskolája közül 1931-ben még csak 139 iskolának volt nyilvánossági joga, 128-nak pedig nem sikerült sorsát rendezni. 1933 után éveken keresztül egyetlen kérést sem intéztek el. Kérelmezte az illető iskola, maga az egyházkerület igazgató tanácsa, de „eredmény nincs. Hiába kérték Fizeşul Gherlei, Hărău, Malnaş, Ercea Mare [e községek magyar neveit a cenzúra

miatt a kizárólag magyarok számára készült hivatalos egyházi jelentésben sem volt szabad használni, B.S.] újból a nyilvánossági jogot, elutasította a minisztérium, hiába sürgettük az elintézetlen kérések elintézését, kedvező döntést nem kaptunk. Hasonló sorsban részesültek az új iskolák, vagy bezárt iskolák megnyitása iránt beadott kérések.”³²

A későbbi években sem változott a helyzet. 1935 után még nehezebb lett a nyilvánossági jog megszerzése. Sokszor a beterjesztett iratok eltűntek, máskor egy-egy tanfelügyelői jelentés megakadályozta a nyilvánossági jog megadását. Ha az illető faluban állami érdekek nyilvánították az újonnan létesített román tannyelvű állami iskola megmaradását, akkor a nyilvánossági jog érdekében beadott kérés mindvégig elintézetlen maradt. A magánoktatási törvény kiadásának 15-ik esztendejében, 1940 elején a református egyház iskoláinak egyharmada, 114 elemi iskola még mindig nyilvánossági jog nélkül volt. Ez azt jelentette, hogy ezekben az iskolákban a szülőknek sokkal nagyobb anyagi áldozatot kellett viselniük, mint másutt, azonkívül pedig gyermekeik állandóan ki voltak téve a rosszindulatú román állami tanítók buktató eljárásának. Hiszen ahol az iskoláknak nem volt nyilvánossági joga, ott a gyermekeket az állami iskola tanítói vizsgáztatták. Ezek rendszerint egy háromtagú bizottságba tömörülve végezték munkájukat. Falun 480, városban 540 lej kellett nekik fizetni. Naponta 20 tanuló vizsgáztattak. A felekezeti iskolák tanítói a bizottságokban csak mint tanácsadók vehettek részt. A bizottságok munkája 1934 és 1935-ben 100 000 lejen felüli kiadást okozott a szülőknek és az egyházközségeknek, illetőleg az egyházkerületi pénztárnak.

1935 után, midőn a román tanügyi hatóságok románosító tevékenysége évről-évre erősödött, a magyar szülők részéről is ugyanolyan arányban növekedett a felekezeti iskola iránti szeretet. A református egyház erre vonatkozó jelentései megható képet nyújtanak a leszegényedett magyar községek óriási erőfeszítéseiről és a felekezeti iskolák iránti kitartásáról. 1933-tól 1935-ig összesen 37 községben építettek új tantermet, vagy új iskolaépületet. Ez építések és átalakítások összesen 3 813 000 lejbe kerültek. A következő évben az áldozatkészség még szebb formában nyilvánult meg. 1935-től 1937-ig 21 egyházközségben kérték új tanerő felállítását, 5 egyházközség pedig új iskola nyitási engedélyéért folyamodott. Ám a minisztérium a kérések legnagyobb részét indoklás nélkül visszautasította. Az 1939-es jelentés szerint továbbra is ugyanilyen volt a minisztérium magatartása. 1937-től 1939-ig 33 új iskola megnyitására vonatkozó kérést utasítottak el és a kisebbségi statutum némileg kedvezőbb légkörben csupán 5 új iskolát engedélyeztek, 25 iskola kapott engedélyt új tanerő felállítására. Amint a jelentés megállapítja, „egyházközségeink figyelme számtalan helyt a felekezeti iskola felé fordult, új hitvallásos iskolát akarnak, meglévő iskolájukat pedig több tanerőssé fejleszteni. E célból áldozatokat is örömmel vállaltak. Új iskolák építésére, új tantermek beállítására, jelentősebb átalakításokra az elmúlt két év alatt pénzben és közmunkában 46 református község hívei, összesen 8 452 474 lej áldoztak. Milyen beszédek e számok! Mennyi keserűség járt a nyomában, mikor aztán a nehéz időben tett nagy erőfeszítés után nem kapott a megépült iskola engedélyt.”³³

Noha, mint láttuk, a magyar felekezeti iskolákban 4 tárgyat kellett románul tanítani és az állami közegek minden módon látogatással, nyilvánossági jog megtagadásával, év végi szigorú vizsgáztatással, névelemzéssel próbálták az iskolák munkáját akadályozni és a tanulók számát csökkenteni. A magyar felekezeti iskolák a legtöbb magyar faluban nagy szerepet játszottak. Semmiféle irredenta vagy románellenes szellem nem volt bennük lehetséges. De a tanulók és a szülők mégis magyarnak érezték és meghatóan ragaszkodtak hozzá. A legtöbb faluban a tanulók egyik legnagyobb félelme az volt, nehogy kimaradjanak a felekezeti iskolákból. Márpedig a törvény szerint csak bizonyos létszámot lehetett az iskolába felvenni. A létszám felettiek az állami iskolába kerültek. Természetesen az év elején nagy volt a tolongás a

beiratkozásnál, mert aki előbb ment, az biztos lehetett gyermekének beírása felől. A Maros–Torda megyei Makfalván a református családfők a beíratási nap előtti éjszakát az iskola udvarán töltötték el, nehogy a későbbi jelentkezés miatt gyermekeik, mint létszám felettiek a felekezeti iskolából kimaradjanak.³⁴

A felekezeti iskolák iránti eme megható ragaszkodás hasonló példáit másutt is megtaláljuk. Világos bizonyosságát képezik ezek az esetek annak az igazságnak, hogy a román uralom alatt a magyar falvak népe összeforrott a felekezeti iskolák ügyével. Mint láttuk, az agrárreform által az erdélyi magyar egyházközségek birtokai nagyrészt elvesztek. A magyar lakosságot a román templomok és román állami iskolák felépítésére és fenntartására kényszerítették. Mindezek ellenére a magyar lakosok a magyar iskolákért óriási áldozatot hoztak. A református elemi iskolák fenntartása Erdélyben 1920-tól 1930-ig évente átlag 18 millió, 1930 után pedig átlag 20-22 millió lejbe került. Ez adatok alapján hozzávetőleges számítás szerint a román uralom alatt élő magyarság 20 éven át csak az elemi oktatásra közel 1 milliárd lejt fordított (körülbelül 33 millió pengő, azaz 5 és fél millió dollár). Ennek az óriási összegnek pedig legnagyobb része a mesterségesen leszegényített magyar nép filléreiből került ki.³⁵

Nagy-Románia fennállásának utolsó ideje alatt (1934-40 között) a magyar felekezeti iskolák fejlődése teljesen megállott. Nyilvánossági jogot és új iskolák megnyitását engedélyező okiratot a román közoktatásügyi minisztérium, mint láttuk, mindössze néhány esetben adott. A tanulók száma állandóan csökkent. A tanítók anyagi nyomorúsága évről évre növekedett. A megtanítandó anyag terjedelme is állandóan nőtt. Ilyenformán az iskolák fejlődését biztosító valamennyi tényező kedvezőtlenül alakult a magyar felekezeti iskolákra nézve, s ezért ezek az iskolák a román uralom utolsó éveiben mintegy 4 fal közé zárt intézmények, a teljes pusztulásra voltak ítélve. Fejlődésük megakadályozása szoros összefüggésben volt a román állami iskolák helyzetével.

A magyar felekezeti iskolák és román állami iskolák viszonya

Midőn 1919-ben a nagyszebeni Kormányzó Tanács a megszállott egykori magyar területeken a közoktatást átvette, 1919. január 24-én kelt 1. számú rendeletében az állami oktatás alapelveit lefektette. E rendelet szerint az állami elemi iskolában a tanítás a község lakossága többségének nyelvén történik, a kisebbségek részére pedig, ha azok legalább egy tanító foglalkoztatására elegendő növendéket állítanak ki, párhuzamos osztályok létesítendők. Ezekben a párhuzamos osztályokban, vagy tagozatokban a tannyelv az illető kisebbségi lakosság anyanyelve. A rendeletben lefektetett alapelvek szerint a Kormányzó Tanács mintegy 600 községben hagyta meg a magyar tanítási nyelvet. Ezekben a községekben részint egészen magyar tannyelvű iskolákat szerveztek, részint pedig a román iskolákban magyar tagozatot állítottak fel. A román nyelvet, Románia történelmét, földrajzát és alkotmányát természetesen román nyelven tanították. Eleinte ez még csak ott volt általános, ahol megfelelő számú román nemzetiségű tanítót lehetett alkalmazni. Minthogy erre az első években még nem mindenütt adódott lehetőség, az állam átvette az egykori magyar állami tanítók egy részét, akik a hűségesküt letették és román állami szolgálatot vállaltak.

A magyar tannyelvű, vagy magyar tagozatú állami iskolák történetében 3 korszakot különböztethetünk meg. Az első korszak 1924-ig, a második 1925-től 1934-ig, a harmadik 1934-től 1940-ig tartott. Valamennyi korszakban különböző volt ez iskolák helyzete.

Az első korszakban, 1919-től 1924-ig a román állami iskolák magyar tagozatai, vagy magyar nyelvű formái nyilvánvalóan a magyar felekezeti iskolák meggyengítésére törekedtek. A magyar tannyelv hangoztatásával a gyermekeket és szülőket el akarták tántorítani a magyar felekezeti iskoláktól. A legtöbb helyen tehát az állami iskolák magyar tagozatainak tanítói mindent

megették a felekezeti iskola bezárására. Sok helyen a magyar nemzetiségű, román állami szolgálatba állott magyar tanító egyenesen azon feltétellel kapott alkalmazást, ha a magyar felekezeti iskolákból a növendékeket sikerül átvinnie. Mint láttuk, nagyon sok iskolabezárásnak éppen ez volt az oka. A román állam különösen 1922 óta nem nézte közömbösen a kétféle iskola versenyt, mint annak idején a magyar állam 1938 után cselekedte. Romániában soha nem fordult elő olyan eset, mint amelyet a magyar uralom alatt élő románoknál láttunk, akik gyakran bojkottálták a magyar állami iskolát, amely emiatt kénytelen volt kapuit bezárni. Valahányszor magyar felekezeti és román állami iskola valahol versenyezni kezdett, a román hatóságok sohasem nézték ölbe tett kézzel ezt a versenyt. A verseny tehát aránytalan erő versenye volt, mert csakhamar megkezdődött a névelemzés és más hasonló erőszakos eljárás, melynek eredményeképpen a magyar felekezeti iskolát bezárták. Az a pár száz iskola, melyet 1923/24-ben Anghelescu közoktatásügyi miniszter bezárított, az esetek többségében ilyen okok miatt szűnt meg.

1924 után a román állami iskolák magyar tannyelvében és magyar tagozatában fontos folyamat indult meg. Először egy-két helyen, főleg városi iskolákban, azután pedig egyre gyakrabban falusi iskolákban is kezdték bevezetni a kizárólagos román tannyelvet.³⁶ A magyar tagozatokat gyakran egyszerű tanfelügyelői rendelettel szüntették meg. Az eredetileg mintegy 600 magyar tagozat 1933-ban már 248-ra csökkent, és csökkenése tovább folytatódott. Amint az egyik román főtanfelügyelő, Tulbure György 1933-ban megállapította, a román közvélemény a magyar tagozatot ekkor már anomáliának tekintette. „Az iskola célja az – állapítja meg –, hogy segítséget nyújtson az államnak [...]. Nekünk arra kell törekednünk, hogy a román nyelv, kultúra, tudomány és művészet olyan állapotba kerüljön erőteljesítővé legyen, amely uralkodjék és hódítson. Nemcsak a mi lelkeinket, hanem etnikai eredetre való különbség nélkül, az ország összes állampolgárainak lelkét.”³⁷ Ez alapelvnek megfelelően az állami iskolák magyar tagozatainak száma 1934-ben már csak 112 volt, 1937-ben pedig mindössze 44, amiből 17 magyar tannyelvű és 27 magyar tagozat volt. Ám ezeknek legnagyobb része csak papíron volt magyar tannyelvű, mert a valóságban már itt is románul tanítottak. 1937-ben tehát már az egész állami oktatásügy kizárólagosan román tannyelvű volt.³⁸ Az ekkor felállított kisebbségi kormánybizottság a Romániai Magyar Népközösség vezetőivel folytatott tárgyalások után megígérte, hogy a magyar falvakban újból fel fogják állítani a magyar tannyelvű tagozatokat, illetve iskolákat. Erről az ígéretről Dragomir Silviu kisebbségi főköormánybiztos Bánffy Miklóst a következő szövegű rendelettel értesítette: „Van szerencsém tudomására hozni, hogy a nemzet-nevelésügyi minisztérium 28.427/1939 számú f. évi febr. 14-éről kelt határozatával közbenjárásunkra elrendelte, hogy a jelentékeny magyar lakossággal rendelkező helységekből és ott, ahol a tanköteles gyermekek elérik a törvényes számot, az állami elemi iskolákban magyar tagozatokat, vagy magyar előadási nyelvű állami elemi iskolákat állítsanak fel. Ezeknek az iskoláknak tanszemélyzetét az elemi oktatásról szóló törvény 113-115., 126. cikkelyei alapján fogjuk összeállítani. Mindaddig tehát, míg az iskolák céljaira szükséges tanítókat külön állami tanítóképző intézetekben kiképezik, a meglévő tanítói kar fog tanítani ezekben az iskolákban, különbözeti vizsga letétele után.”³⁹ Amint a levélből kiderül, nem volt elegendő számú tanító, aki a felállítandó magyar tagozatokban magyarul taníthatott volna, és ezért a meglévő tanítóknak kellett volna a gyerekek anyanyelvét tanítani. Ám ennek az ígéretnek a megvalósítására a gyakorlatban nem került sor.

Anghelescu miniszter 151 magyar többségű falut kötelezett új iskolaépület építésére. Eme rendelkezésnek is egyik célja az volt, hogy a magyar falvakban meglévő felekezeti iskolákat a dupla iskolafenntartási költséggel megterhelt magyar lakosság elhanyagolja. Ugyanis sok

helyen, a szegényebb lakosságú falvakban a magyarok valóban nem tudtak két iskolát fenntartani és ezért a felekezeti elhanyagolták, minek következtében az magától megszűnt. Az eljárás annakidején a románok körében is visszatetszést keltett. A román parlamentben maga Goldiș Vazul kifogásolta az egykori Magyarországon nem gyakorolt módszert. Felemlített egy községet, amelyben az iskola felépítése 500 000 lejbe került. A község szegény lévén, megtagadta az építés költségeinek vállalását. A kormány ellenben kényszerítette. „Mi lesz ezután – kérdezte Goldiș –, ha a paraszt nem bír fizetni? Elárverezik lovát, tehenét, hogy előteremtsék a gyermekeinek nevelésére szükséges eszközöket?”⁴⁰ A Goldiș említette eset román faluval történt, ahol a lakosok nem voltak egyszerre két iskola fenntartásával terhelve. Elképzelhetjük, milyen nehéz lehetett azoknak a magyar falvaknak a helyzete, ahol egy ideig csak felekezeti iskolát kellett fenntartani, s egyszer csak jött a miniszter végrehajtó rendelete, amely szerint a községben az állami iskolát is meg kell szervezni.

A kultúrzónára vonatkozó rendeletek végrehajtása és 1933 után a legtöbb székely faluban felállított új állami iskola egyformán terhelte a magyar lakosságot. Mint láttuk, a kultúrzóna célja a magyarok elrománosítása volt, s az új állami iskolák felállításának elrendelésével tulajdonképpen a kultúrzóna kereteit akarták kibővíteni. Ez a legtöbb helyen a magyar felekezeti iskola bezárására, vagy elsorvasztására vezetett.

1926-tól 1936-ig a csiki állami elemi iskolák száma 55-ről 104-re, a háromszékieké 101-ről 119-re, az udvarhelyieké pedig 101-ről 151-re ugrott fel. Ugyanilyen, sőt részben még nagyobb arányú emelkedés történt az állami óvodáknál. Az óvodák ugyanis még erősebben a románosítást szolgálták, s az óvodákból hazatérő gyermekeknek a szembejövő és románul szót sem tudó szülők felé románul kellett köszönniük. E célkitűzés magyarázza azt a tényt, hogy 1926-1936 között az óvodák száma Csík vármegyében 5-ről 58-ra, Háromszéken 27-ről 76-ra, Udvarhely megyében pedig 18-ről 40-re emelkedett. Az óvodák célját az indoklásban Anghelescu így határozta meg: „Az óvodák által ezeknek az elidegenedett románoknak gyermekei nemzeti öntudatra ébreszthetők és visszaszerezhetők a románság számára [...]. Megkönnyítvén a gyermekek románul való tanulását, az óvodák és a kis-gyermekotthonok román kultúrmunkát fognak végezni.”

1935-ben Anghelescu miniszter rendeletet adott, melynek értelmében minden faluban fel kellett állítani az állami elemi iskolát. Addig a Székelyföld és más magyar többségű vidékek egyes falvaiban csak felekezeti iskola működött, mivel ezekben a falukban rendszerint egyetlen román anyanyelvű lakos sem élt. Most a román közoktatásügyi miniszter hatóságai minden faluban kényszerítették a lakosságot az állami iskola felállítására. Ebből a felekezeti iskolákra rengeteg bosszúság, hátrány és a végén bezárás következett. Bikfalván például 1935 elején az állami iskolát egy régi táncteremben állították fel. Növendéke azonban nem akadt. Ekkor az állami tanító és jegyző a református lelkészt felszólították, hogy a református iskola 68 növendékéből 32-t adjon át az állami iskolába. A lelkész e követelés teljesítését megtagadta. Erre a román jegyző és tanító 24 növendéket kiválasztott és átterelte őket az állami iskolába. Pár nap múlva az átkényszerített gyermekek sírva mentek vissza régi felekezeti iskolájukba. Ennek hírére december 3-án a faluba érkezett Mărgineanu román tanfelügyelő. Ellenőrzést tartott az állami iskolában, ahol mindössze 6 növendéket talált. Az iskolaszéknek ezek után megüzente, hogy ha 3 napon belül 32 gyermeket nem ad át az állami iskolának, a felekezeti iskolát be fogja zárni.⁴¹

Atyhán (Udvarhely megye, római katolikus község) 1935-ben ugyancsak állami iskolát létesítettek. A községben azelőtt egy három tanerős katolikus felekezeti iskola volt, melyben 140 tanuló tanult. Az új román állami iskolát a községházán rendezték be. Az ide kinevezett

román tanító egyenlőre 28 tanulót tanított. A község vezetőire ráparancsoltak, hogy a lakosság építsen a felekezeti iskolához hasonló állami iskolát, vagy pedig ha erre nem képes, felekezeti iskoláját adja át az államnak. A községnek fel kellett építenie saját költségén az állami iskolát. Farkaslakán összehívták a népet a községházára és ott a közgyűlésen a román vezetőség javasolta, hogy a római katolikus iskolát teljestül együtt adják át a román állami iskola céljaira. Az indítványt a jelenlevő öntudatos hívek közül többen visszautasították és határozottan tiltakoztak a római katolikus iskola elvételi kísérlete ellen. Ám ekkor a jelenlevő román csendőrség beavatkozott és a tiltakozókat a csendőrségre hurcolta. Itt a csendőrök úgy elverték őket, hogy egyikük, Tamás Dénes napokig mozdulni sem tudott utána. Végül is 120 000 lej pótdót vetettek ki az állami iskola felépítésére, s ezzel a román iskola működése itt is megkezdődött.

Csík vármegyében hasonló módon jártak el. Csíkmarason Oprea Leonte állami iskolaigazgató a község román hatóságai segítségével 1935-ben bírságot kezdte azokat a szülőket, akiknek gyermekei felekezeti iskolában tanultak. E törvényellenes bírságolást minden tiltakozás dacára addig folytatta, míg a felekezeti iskola elnéptelenedett. A bírságolás alkalmával elvitt zálogtárgyakat jó ideig nem adta vissza. Később a szülőknek azt a kijelentést tette, hogy ha egy általa megfogalmazott iratot aláírják, akkor a tárgyaikat visszakapják. A szülők nem tudván románul, az iratot aláírták, mert azt hitték, hogy az egy kérvény, a tőlük elhurcolt bírságtárgyak visszaadására. Pedig az irat egy nyilatkozat volt, melynek szövegét a szülők nem értve, gyanútlanul aláírták. Később kiderült, hogy a csíkmaradasi szülők ezekben a nyilatkozatokban gyermekeiknek az állami iskolába való átíratását kérték. Anghelescu miniszter a parlamentben diadallal mutatta be a nyilatkozatokat annak bizonyítására, hogy íme a székelyek megunták a felekezeti oktatást. A csíkmaradasi bírságolási folyamat végső eredménye az volt, hogy 1936. szeptember 15-én a római katolikus felekezeti iskolát növendékek hiánya miatt bezárták és lepecsételték. Ámde ugyanakkor a községet arra kényszerítették, hogy mintegy 2 millió lejes kiadással állami iskolát emeljen.⁴²

A szülők és gyermekek pedig az állami iskolától nemcsak a román tannyelv és a többletkiadás miatt irtóztak, hanem a Székelyföldre küldött úgynevezett kultúrözónás román tanítók tevékenysége miatt is. Ezek valóban nem válogattak az eszközökben. Magyarul nem tudván, a gyermekekkel nehezen tudtak boldogulni. Legtöbbször veréssel igyekeztek a magyar gyermekeket a román nyelvben nagyobb előmenetelre serkenteni. Másutt – így például a farkaslaki óvodában – a magyarul nem tudó román óvónő a gyermekekkel tolmács útján igyekezett megértetni magát. Egyes helyeken a román tanítók a magyar gyermekeket román nemzeti ruhába öltöztették, bocskort és kieresztett inget erőszakoltak rájuk és azt követelték, hogy ünnepek alkalmával azokban járjanak.⁴³ Az iskola udvarán és a tanteremben még egymás között sem volt szabad magyarul beszélniük, s aki magáról megfedkezett, a legdurvább módon ültelgették. Egyik-másik ha így szólt, súlyos büntetésben részesült. A legtöbb iskolában a gyermekek e helyzete parlamenti vita tárgyául is szolgált. Gyárfás Elemér 1934-ben interpellálta Anghelescut Bota Ioan, korondi állami kultúrözónás tanító tevékenysége miatt. Ez a Bota 1934 elején megparancsolta a gyermekeknek, hogy vigyenek fel az iskolába 2 méter gyolcsot és színes pamutot a román nemzeti zászló készítése céljából. Pár szegény gyermeknek nem volt honnan gyolcsot vennie, s ezért a tanító parancsát nem tudta teljesíteni. Bota ekkor rettenetesen elverte őket. A szülők a Magyar Párthoz fordultak orvoslásért. Gyárfás a párt nevében interpellálta a minisztert, aki helyszíni vizsgálatot rendelt el. Jelentését 87974/1934. szám alatt Anghelescu írásban közölte Gyárfással. A vizsgálatból kiderült, hogy a szülők panaszai alaposak voltak. „Ioan Bota – olvashatjuk a jelentésben – nemcsak a törvényben

meghatározott büntetéseket, hanem testi fenyítést is alkalmaz, s ami még szomorúbb, amint ő maga is elismeri, s amint az idecsatolt orvosi bizonyítvány is igazolja, túllép minden mértéket a büntetések alkalmazásában, ütlegelve egyes tanulókat egészen a munkaképtelenségig.”⁴⁴ A jelentés végén a miniszter Gyárfásnak kilátásba helyezte, hogy Bota Ioant Korondról elhelyezi. Ám az ígéretből 1935-ben nem lett semmi. Gyárfás újra interpellált. Ekkor Angheliescu kijelentette, hogy Bota Ioant 786/1935 számú rendeletével a közoktatásból eltávolította. A rendeletet azonban most sem hajtották végre, mert a szóban forgó verekedő tanító még 1936-ban is Korondon tanított. Elképzelhetjük, mit szenvedtek ezalatt a gyermekek és a szülők, akik már 3 év óta hiába kérelmezték a durva tanító elhelyezését. Végül újabb tiltakozások után, 1937 szeptemberében Bota Ioan csakugyan eltávozott addigi tevékenysége színhelyéről.

A csíki román tanítók tevékenysége sok helyen hasonló módon érvényesült. A csíkrákosi román kultúrzónás tanító, Ștefan Bârlea a faluban megtiltotta a gyermekeknek, hogy továbbra is a régi köszönésmódot használják: „Dicsértessek a Jézus Krisztus”. A katolikus püspökség 6837/1933 szám alatt ezért Bârleát a minisztériumban feljelentette és kérte a panaszolt tevékenység eltiltását. Bârlea a jelentés folytán a románok érdeklődésének középpontjába került. Az *Universul* című lap munkatársa megkérdezte, igaz-e a feljelentés? „Igaz – felelte a tanító –, de ez nem az, mintha én a forma ellen lennék. Csak az ellen tiltakozom, hogy a gyermekek magyar nyelven köszönjenek. Nem engedem meg, hogy a tanulók az iskolában és az utcán magyarul beszéljenek. Nem azért jöttem ide mint román ember, hogy konzerváljam a kisebbségi nép gyakran ostoba és az államra nézve veszélyes gondolkodásmódját, hanem azért, hogy a mi egészséges eszméinket és a hivatalos nyelvet bevigyam a köztudatba.”

A magyar elemi oktatásügy helyzetének mérlege az Angheliescu-törvények uralma alatt

Az ismertett folyamat felsorakoztatott adataiból élénk tárul a magyar elemi oktatásügy helyzetének sok jellemző vonása. A magyar gyermekek – mint láttuk – állami, vagy felekezeti iskolákba járhattak. Az állami iskolák az első pár év kivételével egyre inkább a kizárólagos román nyelvet használták, míg a felekezeti iskolák kétnyelvűek voltak. A kétféle iskola kétféle kultúrát képviselt. Az állami iskolákban, különösen azok tannyelvének teljes elrománosítása után a kultúrzónás tanítók minden eszközzel a románosítás célját akarták megvalósítani. Emiatt az állami hatóságok segítségével egyre több gyermeket kényszerítettek a román tannyelvű állami iskolákba, ugyanakkor pedig a magánoktatási és az elemi iskolai törvények sokféle lehetőségeinek felhasználásával a magyar felekezeti iskolák számát csökkentették és helyzetét rosszabbították. A kétféle iskola egyetlen esztendőben sem kerülhetett a Magyarországon egykor élvezett szabadverseny viszonyába egymással. Az állami hatóságok 1934 után minden magyar faluban állami iskolát állítottak fel és a község lakosainak megterhelésével, névelemzéssel, a felekezeti iskolák megintésével és bezáratásával a román tannyelvű állami elemi oktatást igyekeztek kizárólagossá tenni. A román közoktatásügyi politika sohasem adott lehetőséget arra, hogy a falvak népe és a magyar gyermekek maguk választhassák ki szabadon azt az iskolát, amelyikbe jární akarnak. A tanszabadság ilyen viszonylatban a magyar gyermekekre nézve Nagy-Romániában sohasem létezett és az állami hatóságok sohasem engedték, hogy az állami és felekezeti iskolák szabadon versenyezzenek. A kultúrzónás tanítók tevékenysége a magyar lakosságból majdnem mindenütt ellenkezést és egyre növekvő elkéseredést váltott ki, s ugyanakkor megnövelte a magyar felekezeti iskolák iránti szeretetét.

A magyar felekezeti iskolák a rájuk kényszerített kétnyelvű rendszer hatása alatt súlyos nehézségekkel küzdöttek és állandó bizonytalanságban éltek. A nyilvánossági jog megadása körül kialakult nehézkes, legtöbbször egyenesen rosszindulatú eljárás helyzetüket egészen

bizonytalanná tette. Gyermek és tanítók egyaránt ki voltak szolgáltatva a román állami iskolák tanítóinak. A szülők a felekezeti iskolák fenntartásáért óriási áldozatokat hoztak, mivel az állami iskolák összes dologi kiadásait is nekik kellett hordozniuk. A kettős iskolafenntartás terheit és a nem egy helyen szívósan folytatott bírságolási eljárásokat gyakran nem tudták már elviselni, s ezért sok faluban bezárultak a felekezeti iskolák kapui. Ahol a lakosság minden áldozat vállalásával kitartott és az iskolájához szívós szeretettel ragaszkodott, ott a legtöbbször sikerült megtartani a felekezeti iskolát. Igaz, hogy ez iskolák jó részének, 1930 körül közel kétharadának, 1938 körül még mindig 35%-nak nem sikerült a nyilvánossági jogot megszerezniük. Ennek következtében a szülőkre külön vizsgáztatási költségek viselése hárult és az iskolák növendékei mindig ki voltak téve az állami iskolába való áttérés veszélyének. Az állami tantervek pedig a külön vizsgáztatásért a román uralom alatt sok-sok milliót kitevő jövedelemhez jutottak a leszegényedett magyar lakosság filléreiből. Azonban a magyar felekezeti iskolák a kétnyelvű rendszer, a nyilvánossági jog hiányában is, végeredményben megtanították a magyar gyermekeket anyanyelvükön írni és olvasni. Ezenkívül a magyar tantervek, a magyar egyházak és híveik között olyan bensőséges, meghitt viszony alakult ki, amely végtelen erőforrása volt a megsanyargatott magyarságnak. Igaz, a felekezeti iskolák tanulóerege az összes magyar tanköteleseknek csak mintegy 25%-át képezte és a magyar gyermekek 3/4 része a fent ismertetett román iskolapolitika kényszerítő eszközeinek alkalmazása miatt a nagyrészt román tannyelvű kultúrzónás iskolákban volt kénytelen tanulni. Ám a román iskolákban való tanulás végeredményben sem nekik, sem a román állam érdekeinek nem használt.

Ezt egyes tárgyilagosabb és a nemzetiségi kérdés lényegét jobban ismerő románok maguk is gyakran megállapították. Mint láttuk, Iorga Miklós több ízben határozottan elítélte Anghelescu iskolapolitikáját, s maguk az értelmesebb román tanügyi vezető emberek is nemegyszer kikelték az erőszakos románosító eljárás ellen. A kultúrzóna megvalósítása utáni első esztendőben Maros–Torda vármegye román tanfelügyelője hivatalos beszámolójában félreérthetetlenül megállapította, hogy a magyarul szót sem tudó román tanítók tiszta magyar községekbe való kiküldetése reménytelen. „Egy évi tapasztalat után megállapíthatjuk – olvassuk jelentésében –, hogy e kinevezésekkel hibát követtek el. Ugyanis olyan községekbe, ahol talán a jegyzőn és csendőrön kívül egyetlen lélek sem tud románul, olyan tanítókat küldtek ki, akik egész életükben sem hallottak egyetlen szót sem magyarul, annál kevésbé ismerhetik azon nép szokásait, gondolkozását, melynek körébe jönnek dolgozni. Ez okból ezek a tanítók, ha különben kötelességtudók is, úgy vergődnek, mint a szárazra vetett hal, hogy a gyerekek a nekik mondott sok beszédből valamit megértsenek. Nyíltan és őszintén elcsüggedve jelentették ki, hogy képtelenség valamelyes eredményt is elérni, mivel a gyermekek nem tudnak románul. Így végzettszerűen arra vannak ezek a tanítók kényszerítve, hogy izolálva maradjanak falvaikban, ahol pedig arra volnának hivatva, hogy minden közrendű mozgalomnak irányítói legyenek.”⁴⁵ A határ mentére, Nagyvárad környékére kiküldött román tanügyi felügyelő, Dan Pompilius ugyanilyen módon elítélte a román iskolapolitika erőszakos intézkedéseit. 1926 végén tett ellenőrző körútjáról visszatérve, a nagyváradi magyar újságírók előtt kemény szavakkal bélyegezte meg a magánoktatási törvény előírásainak lehetetlen jellegét. „Teljesen abszurd, pedagógiaellenes és még tájékozatlansággal sem menthető az a követelés, hogy az elemi iskola III. osztályos tanulója ismeretlen nyelven tanulja meg az ország földrajzát és még ráadásul 29 történelmi leckét. Tessék csak megnézni egy magyar tannyelvű iskolát, micsoda viaskodás folyik ott az ismeretlen szavakkal. Micsoda erejüket felülmúló energiát fejtenek ki az apró emberkéik, míg az általuk nem értett szótömegeből egy kerek egészet összedolgoznak,

amit ők naivul leckének neveznek, de amelyet borzalmas kiejtésükkel elhadarnak, abból ugyan sem román, sem magyar nem ért egy kukkot sem. Szédületes memóriatorna ez! Hát így bővül-e a gyermek történelmi és földrajzi ismerete, amikor anyanyelvén semmit nem tud elbeszélni abból, amit kénytelen hiba nélkül, román nyelven elhadarni?”⁴⁶

A román tanfelügyelő eme megállapításait a magyar határvidék magyar falvaiban tanító román nemzetiségű állami tanítók is magukévá tették. 1927 februárjában, a román tanítók összehívott kulturális körének értekezletén, Bărbulescu Ioan elnöklete alatt kimondották, hogy már nevelési szempontból is fontos Románia földrajzának és történelmének a gyermekek anyanyelvén való tanítása.⁴⁷ Pár hónap múlva, 1927 áprilisában ugyancsak Nagyváradon a román királyi tanfelügyelők értekezletet tartottak. A kerületi tanfelügyelői értekezleten a részvevők a leszűrt tanügyi tapasztalatok alapján kimondották, hogy a kisebbségi, felekezeti és állami elemi iskolákban a román nemzeti tárgyakat (Románia történelme, földrajza és alkotmánya) 1927/28-as tanévtől kezdve, a tanév első felében a tanulók anyanyelvén kell tanítani. A már anyanyelven megtanultakat a következő félévben rövid összefoglaló román mondatokban lehet a növendékeknek betanítani. Az értekezleten elfogadott eme fenti határozatot a jelenlevő közoktatásügyi vezérfelügyelő is helyeselte. Anghelescu vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban a határozat végrehajtásához nem járult hozzá és minden jóakarátú, pedagógiaileg is indokolt kísérletezést megtiltott.⁴⁸

Pedig e javaslat elfogadása és végrehajtása annál is inkább indokolt lett volna, mert ekkor már a külföldi körök is határozottan szembefordultak a román iskolapolitika erőszakosan románosító eljárásaival. Az 1927-ben Romániában járó Vallási Kisebbségek Jogait Védő Amerikai Bizottság dr. N. A. Atkinson elnöklete alatt súlyos jelentőségű megállapításokat tett romániai tapasztalatairól. A Bostonban megjelent angol nyelvű kiadványban a bizottság tagjai többek között megállapították, hogy „a román közoktatási politika célja a magyar, német és orosz gyermekek, s általuk a jövő nemzedékek elrománosítása.” Részletesen rámutattak a magyar iskolákat nyomorgató hatóságok magatartására. „Közigazgatási nyomás, a nyilvánosság jog megvonása, a román nyelv követelése, az iskolai autonómia korlátozása, a sok beavatkozás a tanterv megállapításába, a tantervek alkalmazása, a tanulók felvétele terén; az iskolák felügyelete ellenséges szellemben, a vizsgálatok méltánytalan szellemben való vezetése, mindez a kisebbségi iskolák tönkretételét szolgálja. Az 1925. évi törvények a kisebbségekkel szemben szűkkeblű nacionalista elnyomó politikai eszközöket képeznek.”⁴⁹

Két évvel később a román nemzeti parasztpárt iskolaügyi szaktekintélye, Pop Ghiță román képviselő, akit a pártja a kisebbségi kérdés tanulmányozására külföldre küldött, a magánoktatási törvény előírásairól nyilatkozatot adott egy kolozsvári újságnak. „Hibás a mai kétnyelvű rendszer – mondotta többek között. – Szerintem az oktatás fő célja az ismeretek megszerzése és nem a román nyelv elsajátítása. Ezt, mint jó román mondom, aki nem felejtí azonban azt, hogy az egyetemes emberi kultúrával szemben, nemzetiségre való tekintet nélkül, kötelességeink vannak. Kétségtelen, hogy mi románok jó szemmel nézzük azt, hogy a kisebbségek elsajátítsák az állam nyelvét. A nyelvtanulás tekintetében azonban nem szabad a kényszer eszközeit használni. Az emberi kultúrközösséghez csak az anyanyelven való oktatás vezet. Nagy hibának tartom, hogy a magyar vidékekre olyan tanítókat küldenek ki, akik nem tudnak magyarul, amiből az tűnik ki, hogy a tanítás kizárólagos célja: a román nyelv elsajátítása a többi tárgyak teljes elhanyagolásával. Mert legyenek bármilyen kitűnő tanárok is, de ha a gyermekek nem értik meg őket, a tanítás illuzórikussá lesz, nagy szellemi kárára úgy az államnak, mint az illető kisebbségnek. Egyáltalában szerintem a kétnyelvűség elítélendő. Egy iskolában nem lehet két nyelven tanítani. Ez természetesen nem zárja ki a román nyelvnek tantárgyként való tanítását. Felfogásom szerint az iskolának az a célja, hogy az illető

népet belevonja az emberi kultúrközösségbe és nem az, hogy onnan kizárja. Ez pedig csak az anyanyelven való oktatással érhető el.

Az iskolának nem az a feladata – s ebben különböznek a sovinsztáktól –, hogy a kisebbséget elnemzetlenítse. Aki tehát őszintén és minden hátsó gondolat nélkül lemondott a denacionalizálási törekvésekről, az könnyen be fogja látni, hogy kétnyelvű oktatásnak semmi értelme nincsen, s csupán csak az elnemzetlenítés céljait szolgálja. Az államsegélyhez feltétlenül joguk van a felekezeteknek. Ha a kisebbségek részt vesznek az állami terhek viselésében, akkor joguk van arra is, hogy az állam kellő mértékben támogassa őket.”⁵⁰

Ezek a tárgyilagos és mély bölcsességről tanúskodó hangok azonban pusztába kiáltó szavak voltak, amelyeknek sajnos nem támadt román visszhangjuk. A román közvéleményt irányító körök egyre nagyobb heveséggel követelték a kisebbségek elrománosítását, s ezzel a hatalmas erejű nyomással szemben a Nemzeti Parasztpárt sem mert szembehelyezkedni. Mikor 1928-ban a párt uralomra jutott – az előbbi nyilatkozatok idején is nemzeti parasztpárti kormány vezette Romániát –, semmit sem tett az Anghelescu-féle törvények eltörlése érdekében. Egy barátságos lépést azonban megkockáztatott: 1929-ben csekély összegű államsegélyt juttatott a felekezeti iskolák lerongyolódott magyar tanerőinek. A következő években azonban már nem volt folytatás és a magyar felekezeti tanerőknek ismét teljes 10 évet kellett várniuk, míg 1939-ben újból hozzájutottak egy csekély összeghez. A románosító rendelkezéseket egyetlen román kormány sem merte megbolygatni. Mint láttuk, 1934-ben Anghelescu még szigorúbbá tette őket. Az 1939-ben megszavazott új elemi iskolai törvény is fenntartotta a magyar felekezeti iskolákban a kétnyelvű rendszert, s a magyar gyermekek mindvégig 4 tantárgyat tanultak nekik idegen, román nyelven, saját filléreikből fenntartott felekezeti iskoláikban. Az összes román tannyelvű órák száma osztályonként és hetenként egyes években 22-25 órát is kitett, s volt olyan nap, amikor a magyar gyermekek az 5 órából 4-et román nyelven tanultak.

A magyar elemi oktatásügy tehát az Anghelescu-törvények uralma alatt Nagy-Románia egész fennállása idején mindvégig az erőszakos románosítás céljait szolgálta. Az Anghelescu-féle alapelvek az összes törvényt módosításokon keresztül változatlanul megmaradtak, mivel azok a sovinszta román közvélemény óhaját fejezték ki. Sem a belföldi magyar és román bírálatok, sem a külföldi tényezők elítélő nyilatkozatai nem tudták a románosító alapelvek érvényesülését kiküszöbölni. A románosítás miatt bénították meg a magyar felekezeti iskolák fejlődését és e cél érdekében hozták azokat az intézkedéseket, melyeket – mint láttuk – annak idején a magyarországi román iskolák nem ismertek.

A középfokú oktatás

A főhatalomváltás idején, 1919-ben a Romániához csatolt magyar területeken 62 polgári iskola, illetve algimnázium, 35 főgimnázium, 14 tanítóképző, 9 felső kereskedelmi iskola működött. Ezek mind felekezeti iskolák voltak és a területeken élő magyarság közművelődési igényeit legnagyobb részben ők elégítették ki. Az állami iskolák száma a felekezetiékhöz képest kisebb volt.

Mivel a főhatalomváltás következtében közel 200 000, túlnyomórészt az értelmiségi osztályhoz tartozó, leginkább köztisztviselői foglalkozású magyar kényszerült a Romániához csatolt területekről Magyarországra repatriálni, ezért a felsorolt középiskolák egy része minden bizonnyal elnéptelenedésre lehetett elkészülve. Pár év leforgása alatt az iskolák jó része valóban megszűnt. A bezárt iskolák egy része magától szűnt meg. A román kormányzat legtöbb helyen nem is várta be ezt a fejleményt, hanem különféle erőszakos intézkedésekkel igyekezett

a magyar felekezeti középiskolák megszűnését siettetni. Így a magyar középfokú oktatás romániai fejlődésének első fejezetét éppen ez a siettetett iskolacsökkenési folyamat képezi.

Részint a természetes elnéptelenedés, részint a román iskolapolitika erőszakos intézkedései következtében, 1919-től 1937-ig megszűnt összesen 39 magyar felekezeti polgári iskola, az összesnek 62,9%-a. Ugyanezen idő alatt a 15 felekezeti tanítóképzők közül megszűnt 7, a meglévők 50%-a. A felső kereskedelmi iskolák közül megszűnt 4, a meglévők 44%-a. Amint tehát megállapítható, a középfokú iskoláknak átlag több, mint 50%-a megszűnt.⁵¹

A megszűnt iskolák a következők: a dési római katolikus leány-, a baróti római katolikus leány-, a brassói római katolikus fiú-, a besztercei római katolikus vegyes, a csíkszépvízi római katolikus vegyes, a gyergyóalfalui római katolikus vegyes, a hátszegi római katolikus vegyes, a karcfalvi római katolikus vegyes, a medgyesi római katolikus vegyes, a nagyszebeni római katolikus fiú-, a petrozsényi római katolikus fiú-, a segesvári római katolikus vegyes, a szászvárosi római katolikus vegyes, a szamosújvári római katolikus vegyes, a vajdahunyadi római katolikus vegyes, a lippai római katolikus leány-, a máramarosszigeti római katolikus vegyesiskola. A reformátusoknak megszűnt: a baróti református fiú-, a bánffihunyadi vegyes, a besztercei vegyes, a dési vegyes, a dicsőszentmártoni vegyes, a fogarasi vegyes, a kézdívásárhelyi vegyes, a kolozsvári vegyes, a marosújvári vegyes, a székelykeresztúri vegyes, a székelyudvarhelyi leány-, a tordai leány-, a zilahi vegyes, a székelyudvarhelyi unitárius fiú-, a tordai unitárius fiú-, a hosszúfalusi evangélikus vegyes, az ugyanoda való leány- és a kolozsvári evangélikus leányiskola. A gimnáziumok közül a következő városokban szűntek meg: Aradon római katolikus leány-, Déván római katolikus fiú-, Kézdívásárhelyen római katolikus fiú-, Marosvásárhelyen római katolikus fiú-, Máramarosszigeten római katolikus fiú-, Nagykárolyban római katolikus fiú-, Nagyszebenben római katolikus fiú-, Nagyváradon római katolikus fiú-, Szatmárnémetiben római katolikus fiú-, ugyanott római katolikus leány-, Szilágysomlyón római katolikus fiú-, Temesváron római katolikus fiú-, ugyanott a római katolikus leánygimnázium. A reformátusoknak megszűnt: Désen a fiú-, Fogarason a fiú-, Máramaros-szigeten a fiú-, Szászvároson a fiú-, Székelyudvarhelyen a fiú-, az unitáriusoknak pedig Tordán ugyancsak a fiúgimnáziumuk. Ugyanez idő alatt megszűnt a csíksomlyói római katolikus, a kézdívásárhelyi római katolikus tanítóképző és a kolozsvári tanítóképző.

A református iskolák közül megszűnt a nagyváradi tanító- és a nagyenyedi tanítónőképző, továbbá a sepsiszentgyörgyi és szatmárnémeti tanítóképző. A magyar felekezeti felsőkereskedelmi iskolák közül megszűnt a dévai és a temesvári római katolikus leányiskola. A reformátusoknál megszűnt a brassói leány-, a dicsőszentmártoni és szászvárosi vegyes iskola.

A felsorolt iskolák megszűnése legtöbbször teljesen különböző okok miatt következett be. A máramarosszigeti római katolikus gimnáziumot 1919-ben a román kormány azon ürüggyel foglalta el, hogy azt a tanulmányi alapból tartották fenn. A tanulmányi alap pedig állami jellegű lévén, az iskola jogutódlás címén román. Az ugyanott 1542 óta fennálló református középiskolát 1921. április 19-én távirati rendeletre zárták be, mert igazgatója egy összeesküvés miatt vád alá helyeztetett. Az igazgatót a katonai bíróság októberben felmentette a vád és annak következményei alól. Ekkor az iskolafenntartó egyház gondolván, hogy az iskola bezárására felhozott ok megszűnt, kérte az iskola megnyitásának engedélyezését. A román kormány azonban a kérést nem teljesítette, s ezzel a máramarosszigeti református iskola végleg megszűnt.⁵² Az iskola épületét a román állami gimnázium számára kényszerbérletbe vették, 1937-ben pedig a román nemzet-nevelésügyi minisztérium megbízásából, Ghibu Onisifor kolozsvári egyetemi tanár a tulajdonjogot is a román állam nevére íratta át, minden további törvényes eljárás nélkül.⁵³

Az aradi, 1845-ben alapított római katolikus gimnáziumot a román kormány szintén 1919-ben foglalta el. A jogcím itt az volt, hogy a gimnázium a tanulmányi alap segélyét élvezte. Az iskola épületét román állami iskola céljára vették el, de a magyar iskola több, mint ezer tanulóival egy bérelt helyiségben tovább folytatta működését. 1921 decemberében az iskolát bezárták, mert a tanulók közül huszonkettőt „összeesküvés” címén letartóztattak. A hadbíróság később a tanulókat ártatlanoknak találta és felmentette. Az iskola nyilvánossági jogát azonban elvették, mert épülete és felszerelése állítólag nem volt megfelelő. A katolikus egyház egy év leforgása alatt modern új iskolaépületet emelt. De hiába folyamodott nyilvánossági jogért, azt nem adták meg. Ettől fogva az iskola fokozatosan elnéptelenedett.

A nagyváradi római katolikus gimnáziumot 1923-ban azon ürügy alatt zárták be, hogy az az ország érdekeire nézve „káros magatartást” tanúsít. A bezáró rendelet indoklásában megállapította, hogy a bezárás az „érvényben lévő 1883. évi XXX. törvénycikk 50. §-a alapján” történt. E paragrafus szerint, ha valamely iskola tanári kara ellen lefolytatott fegyelmi eljárás megállapítja, hogy az intézet és tantestület hazafiatlan cselekedeteket folytatott és a rendeleteket nem teljesítette, akkor a törvényben megállapított fokozatok betartása után (intés, vizsgálat stb.) az iskola bezárható. Ám a nagyváradi római katolikus gimnázium ellen semmiféle vizsgálat nem folyt, figyelmeztetésben nem részesült; a miniszter nem részletezte, melyek voltak az iskola hazafiatlan cselekedetei és miféle rendelkezéseket nem teljesített. A bezárás a miniszter egyszerű rendelete alapján történt.

A szilágysomlyói római katolikus gimnáziumnak pompás új épülete volt. Az épületbe a városi román lakáshivatal lakókat telepített be. 1923-ban az iskola nyilvánossági jogát megvonták, mert „az épületben az iskolához nem tartozó magánszemélyek laknak”. Később a hatóságok az egész épületet elvették és román gimnázium számára használták fel. A katolikus gimnázium egy ideig bérelt épületben folytatta működését, később a tanulók létszámának csökkentése miatt maga az egyház hagyott fel vele. A szilágysomlyói gimnázium sorsához Prie Octavian már említett cikkében a következő sorokat fűzte: „Szilágysomlyó esete mementóul szolgálhat az egyházaknak. Ha nem lehet békés megoldást elérni állam és egyház között, a többi városok iskolái fognak sorra következni.”⁵⁴

A szatmári 1835-ben alapított római katolikus gimnáziumot a kormány minden felszerelésével elvette. Az intézet átköltözött egy bérelt épületbe. 1923-ban a kormány végleg bezárta azzal az indoklással, hogy nincs kellő épülete és felszerelése.

A nagykárolyi római katolikus középiskola tanulóinak 2/3-át a miniszter az iskolából kitiltotta, mivel nem voltak katolikus vallásúak. Az iskolát ezek után irredenta szellemmel vádolták meg. Mindenféle vád alaptalannak bizonyult, de a sok zaklatás vége mégis csak az lett, hogy a kormány végleg bezáratta és helyette román nyelvű állami iskolát állított fel.

A zilahi református, a tordai unitárius, a dévai és nagyszombeni római katolikus gimnáziumok nyilvánossági jogát a miniszter elvette. Nemsokára ezek közül a tordai unitárius, a dévai és nagyszombeni iskolákat végleg bezáratta. A zilahi kollégiumot csak egykori híres román növendékei, köztük Maniu Gyula tudták megmenteni az előbb említett középiskolák sorsától. A csíkszeredai római katolikus gimnázium intőt kapott, mert a tanulók a Szent Imréről szóló katolikus egyházi himnuszt énekelték, a kolozsvárit pedig azért intette meg a miniszter, mert a tanulók nem tudták elég jól a román himnuszt.

1923 júniusában 53762. számú rendelettel Anghelescu a nagyváradi, kolozsvári és temesvári izraelita középiskolát bezáratta, mert azokba a miniszter szerint a román nyelvű oktatás csak látszólag volt bevezetve.

A magyar felekezeti középiskolák ellen irányuló politikának legjellegzetesebb cselekedete volt a szászvárosi Kun-kollégium megszüntetése. A kollégiumot a 16. században alapították, s a 19. században gróf Kun Kocsárd főúr gazdag adományokkal ajándékozta meg. A magyar uralom alatt sok román növendék tanult az iskolában, köztük Vlad Aurel és Groza Péter, a későbbi Ekés Front híres vezetője is. Az intézetnek középiskolája, internátusa és kereskedelmi iskolája volt, s 1919-ben több mint 550 tanuló látogatta.

1922. szeptember 20-án a román városi lakáshivatal az internátus épületét elrekvirálta s 183 bennlakó tanuló a kollégium épületébe szorult. Ugyanakkor a román közoktatásügyi vezérigazgatóság 18.997/1922. számú rendeletével a kereskedelmi iskola nyilvánossági jogát megvonta. Az egyházkerület vezetőségének többrendbeli felterjesztése sikertelen maradt, s a végén 27.438. számú rendelettel, mint magániskola működési engedélyt kapott. Az egyház vezetőségének további felterjesztései semmit sem használtak, sőt a közoktatásügyi minisztérium 4.756/1923. szám alatt kelt rendeletében az egyházi főhatóságot arról értesítette, hogy 1923. szeptember 1. után a kereskedelmi iskola mint magániskola sem működhet többé. Ennek következtében a kereskedelmi iskola véglegesen megszűnt. Az egyházkerületi közgyűlés „szomorúan állapította meg, hogy a közoktatásügyi kormánynak türelmetlen és a megértés szolgálatában éppen nem álló politikája ismét egyik kultúrintézményünk halálát okozta.”⁵⁵

A kereskedelmi iskola bezárása után sor került magára a kollégiumra is. A közoktatásügyi miniszter 84.020/1923. számú rendeletében értesítette az Igazgató Tanácsot, hogy 1923. augusztus 15. hatállyal a szászvárosi kollégium nyilvánossági jogát megvonja. A jog megvonását szabálytalanságokkal, mint: a nagy zsúfoltsággal, a koedukációval (ami Romániában általános volt), a tanulók dohányzásával, az írásbeli dolgozatok hanyagságával stb. indokolta. Az Igazgató Tanács erről szóló jelentését az egyházkerületi közgyűlés ugyancsak „mély megdöbbenéssel” vette tudomásul. A miniszteri intézkedés – olvashatjuk a közgyűlés határozatában – „egyes pontjai, például a zsúfoltságra való hivatkozás akkor, mikor az egész bennlakási épület, s tornaterem állami líceum céljára van elrekvirálva, teljesen egyoldalú megállapítások és méltánytalanok, világosan láttatják az egész épületnek az állami líceum céljaira való elvételének tervét és a vidékre szétszórt magyarságnak iskola nélkül való hagyását. Egyházkerületi közgyűlésünk kimondja, hogy e rendelet ellen minden rendelkezésre álló törvényes fórumon jogorvoslatot keres, és a nyilvánossági jog elvételével megfosztott iskola ügyét Ófelségének is bejelenti.”⁵⁶

Ám az egyház vezetőségének minden igyekezete hiábavaló volt. Az 1923/24-es tanév végén a kollégium tanulóinak előttük idegen román tanárokkal összeállított bizottság előtt kellett vizsgáikat letenni. A bizottság a jelentkezett tanulók 96%-át, 1925-ben pedig valamennyit elbuktatta az érettségi vizsgán. Ennek következtében, 1924/25-ben már csak 73 tanulója maradt az egykor 500-nál több tanulóval rendelkező híres kollégiumnak. Ekkor az egyházi hatóság elhatározta, hogy az intézetet ideiglenesen bezárja és abban leányiskolát és árvaházat helyez el. Mielőtt azonban határozatát végrehajthatta volna, június 21-én a román lakáshivatal a kollégium szép, modern épületét elrekvirálta és átadta az egész folyamatot megindító új román Vlaicu líceum számára.

Az iskolaépület elrekvirálása miatt a magyar református egyház vezetősége a Népszövetséghez fordult. Ekkor a román kormány a Népszövetségnek adott felvilágosításaiban elszólta magát. Ez a magyar iskola – írták Anghelescu megbízásából a válasz fogalmazói – egy nagy román népesség közepén végzetszerűen pusztulásra volt ítélve. Az egyházi hatóságok látva, hogy az intézet növendékeinek száma évről-évre csökken, maguk határozták el bezáratását. Ugyanakkor azonban, mikor a református intézet épületei minden határozott rendeltetés nélkül,

céltalanul, üresen állottak, a román gimnáziumnak nem volt helyisége, hanem egy alkalmatlan, bérelt épületben voltak elhelyezve. Ezért fordult a román iskola igazgatósága a lakáshivatalhoz, s ezért rekviráltatta el a református iskolát, mert „látta a veszedelmet, hogy ha nem teszi, nem lesz képes működését folytatni.”

A Népszövetséghez beadott panasznak mégis volt annyi eredménye, hogy a román kormány elhatározta magát az intézet épületének megvásárlására. A kényszerült helyzetben lévő református egyháznak a valóságos árnál jóval alacsonyabb összegért végül is el kellett adnia a közel 400 éves ősi kollégium szép épületét.

Amint a felsorolt esetek bizonyítják, a román kormány nagyon sok helyen nem várta meg, amíg a magyar értelmiség erőszakkal repatriálásra kényszerített tömegeinek eltávozása miatt a magyar felekezeti középiskolák tanulóihiány miatt önként bezárulnak. Ahol a megszerzett új román középiskola érdekében szükségesnek látta, erőszakos intézkedésekkel és törvénytelen eljárással minden további nélkül bezáratta a veszedelmes versenyt jelenthető magyar középiskolát. Az eljárás legtöbbször arra irányult, hogy a célba vett magyar középiskolát összes épületeivel együtt román állami tulajdonba vehessék. Ha ez az első korszakban nem sikerült, a későbbi évek folyamán valamilyen úton-módon mégis megvalósították szándékukat. Az első időkben a magyar szerzetesrendek több iskoláját megszüntették, de az épületeket még nem merték elvenni. Ám 1934 után Anghelescu második minisztersége alatt ezekre is sor került. Anghelescu megbízásából, Ghibu Onisifor a román állam nevére tábláztatta be a temesvári piarista, az aradi minorita és a szilágyosomlyói minorita líceum épületét, valamint a máramarosszigeti piarista és református líceumok összes ingatlanait.⁵⁷

Az iskola-bezáratások után Nagy-Románia fennállásának második évtizedében a következő magyar felekezeti középiskolák működtek: 23 polgári iskola, illetve algimnázium, 10 főgimnázium, 7 tanítóképző és 4 felsőkereskedelmi iskola. Ez iskolák az 1936/37-es iskolai évben működtek és azóta létszámuk nem változott.

Helységek szerint felsorolva ezek az iskolák a következők voltak: a római katolikusoknál: Brassó (leány), Gyergyószentmiklós (leány), Nagyszeben (leány), Petrozsény (leány), Szászrégen (vegyes), Marosvásárhely (fiú), Kézdivásárhely (fiú), Arad (leány), Lugos (leány), Nagyvárad (leány), Nagyvárad: Szent Vince (leány), Nagyvárad: Orsolya (leány), Szatmárnémeti (leány), Szilágyosomlyó (leány), Temesvár: Belváros (fiú), Temesvár: Gyárváros. A reformátusoknál: Brassó (leány), Marosvásárhely (leány), Nagyvárad (leány), Sepsiszentgyörgy (leány) és Szatmárnémeti (leány) polgári iskolák. Magyar felekezeti főgimnáziumok: 1935/36-ban az aradi római katolikus fiúgimnázium, a brassói római katolikus fiúgimnázium, a csíkszerdai, gyulafehérvári, kolozsvári fiúgimnáziumok és a kolozsvári leánygimnázium, valamint a székelyudvarhelyi fiúgimnázium. A reformátusoknak a kolozsvári fiú- és leány-gimnázium, a marosvásárhelyi, nagyenyedi, sepsiszentgyörgyi, szatmárnémeti és zilahi fiúgimnáziumok, továbbá a kolozsvári és székelykeresztúri unitárius fiúgimnáziumok. 1936/37-től csak 10 gimnázium működött. Ugyanabban az iskolaévben működött a marosvásárhelyi római katolikus, a nagyváradai és szatmárnémeti szintén római katolikus tanító- illetve tanítónőképző. A reformátusoknak a nagyváradai, nagyenyedi tanító- és a székelyudvarhelyi tanítóképzőjük. A kereskedelmi iskolák közül 1935/36-tól működött a kolozsvári római katolikus, a nagyszebeni római katolikus leányiskola, a reformátusoknak pedig a brassói fiú- és szatmárnémeti leányiskolájuk. A felsorolt középiskolákon kívül az erdélyi magyar földműves továbbképzés céljait szolgálta a négy gazdasági téli tanfolyam, mégpedig: a kézdivásárhelyi és radnóti római katolikus, a csombordi református és a székelykeresztúri unitárius tanfolyam, illetve gazdasági iskola. Ez iskolák számára csak Nagy-Románia utolsó éveiben sikerült nyilvánossági jogot szerezni.

Az iskolák fenntartása

A magyar középiskolák egy részét egyes helyi egyházközségek, a többszáz éves főgimnáziumokat pedig az egyházak központi vezetősége tartotta fenn. Kisebbségi költségeket igényeltek általában a polgári iskolák, amelyeknek fenntartását legtöbbször a helybeli egyháztagok és az egyházközség esetleg még megmaradt alapjai fedezték. Ám a főgimnáziumok fenntartása súlyos nehézségekbe ütközött. A háború előtt ezek mindegyikét nagyrészt államsegéllyel tartották fenn, noha olyanok is voltak – mint például a nagyenyedi református kollégium és egyes katolikus főgimnáziumok –, amelyek hatalmas alapítványaik birtokában nem kértek államsegélyt. A világháború után a román földbirtokreform e középiskolák alapítványainak legnagyobb részét szintén kisajátította. A római katolikus középiskolákat fenntartó önkormányzati intézmények, az Erdélyi Római Katolikus Statusnak 1918-ban meglévő 26 538 katasztrális hold birtokából 23 387 holdat sajátítottak ki, azaz az egésznek 87,74%-át, és így mindössze 3251 hold birtoka maradt.⁵⁸ Hasonlóképpen jártak a kolozsvári református és a nagyenyedi református kollégiumok. A kolozsvári református kollégium 1521 holdjából 1440-et sajátítottak ki, míg a nagyenyedi református kollégium 10 884 holdnyi földbirtokából 8137-et.⁵⁹ A többi kollégiumnak nem voltak nagyobb földbirtokai, így azok legnagyobb részét a tandíjakból és az államsegélyből tartották fenn.

Miután a földreform által elveszített birtokért jelentéktelen összeget kaptak (a valóságos érték 1/5-ét, s azt is 10 év múlva, a névérték 20%-át érő államkötvényekben), a középiskolák fenntartása csakhamar óriási terheket rótt az iskolafenntartó egyházakra. A román kormány 1920-ban adott némi segélyt, de ettől kezdve az 1929-es évet kivéve, Nagy-Románia utolsó korszakáig mereven elzárkózott mindenféle segélyezés elől. Így a középiskolák a magyar társadalom anyagi hozzájárulására és a tandíjra támaszkodtak. El lehet képzelni, micsoda nyomorúságos helyzetbe jutottak és milyen szerényen tudták fizetni tanáraikat. A legtöbb iskola úgy segített magán, hogy meglévő egyes ingatlanait, házait és telkeit áruba bocsátotta és azokból igyekezett a költségeit fedezni. A román uralom alatt azonban mindvégig nagy szegénység uralkodott ezekben az iskolákban. Az egyházak vezetősége időnként egy-egy kisebb összeggel igyekezett a nyomorgó tanárok segítségére lenni, de mivel a hívek legnagyobb része szintén elszegényedett, ezek az alkalmi segélyek csak ritkán és nagyon kis összegben voltak kiutalhatók. Elmondhatjuk, hogy a magyar tanárok az egész román uralom alatt a tanítókkal együtt az erdélyi magyar társadalom legnyomorgóbb rétegét alkották, a szellemi proletárok tipikus képviselői voltak, akiknek szegénysége közmondásossá vált.

A tanárok helyzete

A magyar iskolák tanárainak helyzetét a már sokat említett magánoktatási törvény rendelkezései határozták meg. Már a törvény megszavazása előtt megjelent Anghelescu miniszter 100 090 számú rendelete, mely a magyar felekezeti középiskolákat a régi magyar törvényekben biztosított önkormányzatától megfosztotta. Ez a rendelet 1923. szeptember 1-től kezdve bevezette a régi Románia középfokú iskoláinak állami tantervét, a régi romániai iskolákban szokásos év végi abszolváló vizsgát, továbbá a földrajz, történelem és alkotmánytan román nyelven való tanítását. Eltiltotta a más vallású és nemzetiségű tanulók felvételét, a koedukációt és a tanulókat a minisztérium által közzétett fegyelmi szabályzatoknak vetette alá. Már e rendelet megjelenése előtt közölték a magyar iskolafenntartó hatóságokkal, hogy a magyar felekezeti tanárok a román államvasutakon nem élvezhetnek féljegykedvezményt. Az egyházi főhatóság hiába kérelmezte a román tanárok által a magyar világban élvezett kedvezmény visszaadását, a román közoktatásügyi minisztérium

94.041/1922. szám alatt az előterjesztést azzal utasította vissza, hogy „felekezeti tantestület tagjai semmiképpen sem élvezhetnek kedvezményt a román államvasutakon”.⁶⁰ Az egyházkerületi közgyűlés „a merev és a kultúra munkásai iránt semmi megértést nem mutató döntést fájdalommal veszi tudomásul, utasítja az Igazgató Tanácsot, hogy a kérdést tartsa felszínen és minden lehető alkalmat ragadjon meg a kedvezmény visszaszerzésére”. A kormány azonban a kérdés kedvező megoldásától mindvégig elzárkózott, s a magyar iskolák tanárai Nagy-Románia egész fennállása alatt meg voltak fosztva ettől a kedvezménytől. Sérelmük annál sértőbb és fájdalmasabb volt, mivel jól tudták, hogy csak a magyar nemzetiségű tanárok vannak megfosztva e kedvezménytől, mert ugyanakkor a román felekezeti tanerők és a szászok is egyformán megkapták a kedvezményt.

Az említett 100 090 számú rendelet elrendelte, hogy a román nyelvet, történelmet, földrajzot és alkotmánytant csak olyan tanárok adhatják elő, akiknek ezekre a tárgyakra van képesítésük. Mivel ilyen tanárok a magyarok között még nem voltak, a rendelet kényszerítette a magyar felekezeti iskolák hatóságait, hogy román nemzetiségű tanárokat alkalmazzanak. Ezek sokkal nagyobb fizetést élveztek és az iskolákban tulajdonképpen román kémszolgálatot teljesítettek. Ugyanekkor a fenti rendelet előírta, hogy az összes tanároknak ismerniük kell a román nyelvet és 1924. augusztus 15. és szeptember 1. között román nyelven vizsgáznuk kell román nyelvből és irodalomból, román történelemből, földrajzból és alkotmánytanból. A rendelet csak a minisztérium által jóváhagyott tankönyvek használatát engedte meg, és elrendelte, hogy az iskolák bizonyítványai, osztálykatalógusai, anyakönyvei, órarendjei, statisztikai és évkönyvei románul készíthetők el.

A szóban forgó rendelet előírásait az 1924. évi magánoktatási törvényjavaslat végleges törvényformába öntötte kötelezővé. A magánoktatási törvény középiskolákra is ugyanazokat az alapelveket valósította meg, amelyeket az elemi iskoláknál érvényesített. Valamennyi középiskolában elrendelte a 4 tárgy román nyelven való tanítását, a főgimnáziumokban a felvételi és a 4-ik osztály végén teendő, úgynevezett abszolváló vizsgát. Az iskolafenntartók jogait a középiskolákra vonatkozólag is az elemi iskolákhoz hasonló módon rövidítette meg. Tanárok csak előzetes tanítási engedéllyel alkalmazhatók. Véglegesítésükhöz egy külön állami vizsga, az úgynevezett capacitate sikeres letétele szükséges. E vizsga nélkül egyetlen tanár sem véglegesíthető, hiába végezte el a román egyetemet, vagyis hiába szerzett tanári diplomát. A román tanárok fizetéséhez képest nyomorúságos fizetésért tanító magyar tanárok a fenti rendelkezések következtében szánandó helyzetbe jutottak. Államsegélyt nem kaptak. Ha a román egyetemet nagy nehezen sikerült elvégezniük és valamelyik felekezeti iskolában állást kaptak, évről-évre kellett a román minisztériumtól működési engedélyt kérniük. Emiatt állásuk nem volt végleges, évről-évre megismétlődött meghívásuk, vagy megválasztásuk. A capacitate-vizsgát eleinte még egy-két tanárnak sikerült letennie, főleg akkor, ha a vizsgabizottságban olyan tanárok voltak, akik őt még az egyetemről ismerték. Ám később, különösen az úgynevezett román nemzeti tárgyakból egyetlen magyar nemzetiségű férfi tanerőnek sem sikerült a vizsgát letennie. Ennek oka az 1935 után egyre szélsőségesebb ultranacionalista román közvélemény nyomása volt. 1936-ban a középiskolai tanárok román testülete Temesváron kongresszust rendezett. A kongresszuson elfogadott határozati javaslatban a román tanárok követelték a nem román tanerők eltávolítását és a közoktatás teljes románosítását. A román tanáregyesület egyik vezető egyénisége, Grecu Valeriu, az 1937-es capacitate-vizsga meghirdetése alkalmával az Universul című román napilapban egyenesen a vizsgáztató tanárokhöz fordult, felhívván őket arra, hogy a vizsgán „egyetlen kisebbségi tanárt se” engedjenek át. Cikkében hivatkozott a temesvári román tanáregyesület kongresszusán elfogadott határozatra, melyben a tanárok a következő szavakban követelték az iskoláztatás elrománosítását: „feltétlenül szükséges, hogy a jövő nemze-

dékek nevelésének feladata csak románokra bízassék. Hasonlóképpen, azt gondolja [a közgyűlés], hogy ha a kisebbségek gyermekei Romániában akarnak élni, neveltetésüket román tanároknak román szellemben és román nyelven kell végezniök.”⁶¹

A temesvári kongresszuson maga Anghelescu is jelen volt és a fenti határozat súlyát mutatta az a tény, hogy annak szövegét a román közoktatásügy vezető folyóirata is közölte.

A határozat következményei nem sokáig vártak magukra. Az 1937. évi Iași-ban rendezett capacitate-vizsgán az összes magyar nemzetiségű jelöltet elbuktatták, noha köztük olyanok is voltak, akiknek pár évvel azelőtt a román egyetemen a legnagyobb tudományos kitüntetéssel, „magna cum laude”-val adtak román tanári oklevelet. Az érdekeltek tudták, minek köszönhető a sajtóságos eljárás. Ismerték a román középiskolai tanárok temesvári kongresszusán elfogadott határozatot, valamint Grecu Valeriu felhívását is. A román közoktatásügyi kormányzat nem sokára már a jelentkezést is eltiltotta az úgynevezett capacitate-vizsgára a nem román nemzetiségű tanárjelöltek számára. 1938. január 29-én a 23. számú román hivatalos lapban megjelent az 1928. május 15-i középiskolai törvény módosításáról szóló rendelet törvény, mely szerint a „román nyelv, irodalom és történelem szakoknál a capacitate-vizsgára csak román etnikai származású jelöltek iratkozhatnak be.”⁶²

Ezzel tehát a nemzeti tárgyakra vonatkozólag a kisebbségi tanárok utánpótlása véglegesen lehetetlenné vált. Bele kellett nyugodniuk abba, hogy azok, akik ilyen tárgyakat tanítanak, saját iskolájukban sohasem lehetnek véglegesített tanárok.

A fiatal magyar tanárok tehát az egész román uralom alatt nemcsak anyagi tekintetben, de más szempontból is a legbizonytalanabb viszonyok között éltek. Évről-évre megismétlődött tanszékük meghirdetése, s újból és újból át kellett esniük az újráválasztás izgalmain. Nemcsak az állam, hanem az egyházi főhatóság is évenként alkalmazta vagy utasította vissza őket. Ez az eljárás bizonytalanra és tragikusra tette a helyzetet. A helyettes tanárok a rendes tanárok proletárjai voltak. Semmiféle kárpótlásra nem számíhattak. Fizetésük átlag 40, nem egyszer 50%-al kisebb volt, mint a rendes tanároké. Egyházilag lehetett volna őket véglegesíteni, de ez bizonyos anyagi kockázattal járt, amit az egyházak közül a református és a római katolikus egyház nem vállalt. Az unitárius egyház e téren a legmegértőbbnek mutatkozott, mert régebbi idő óta szolgáló helyettes tanárait egyházilag véglegesítette és fizetésüket a rendes tanárokéval egyenlővé tette. A református fiatal tanároknak 1937 óta az egyházkerületi közgyűlés 8 évi szolgálat után bizonyos megszorításokkal egy korpótléknak megfelelő személyi pótlékot engedélyezett.

A fiatal magyar felekezeti tanárok eme megalázó helyzete Nagy-Románia egész fennállása alatt változatlan maradt. Az 1940. évi bécsi döntéskor a főhatalom-változás olyan helyettes tanárokat talált, akik már 10-15 év óta voltak egy helyben tanító helyettes tanárok, anélkül, hogy állásukban véglegesítették volna. Helyzetük bizonytalansága rányomta bélyegét a magyar gimnáziumok egész munkájára. Annál is inkább, mivel gondolkodásuk erősen különbözött az idősebb nemzedékhez tartozó tanárokétól. A fiatalok ugyanis általában egyházasabbak, szociális érzékük erősebben fejlett, magyarságszemléletük mélyen befelé forduló volt. Nagy részük átment a szociális mozgalmak hullámverésén és így számukra a magyarság fogalmába szervesen beletartozott a munkásság és a parasztság. A fiatal tanárok lelki arcának kialakulására Ady Endre–Szabó Dezső–Móricz Zsigmond nagy szellemi triász hatása meghatározó befolyást gyakorolt. Kétségtelen, hogy a fiatal tanárok munkája sok helyen egyedül lett volna képes a magyar kollégiumok belső életének megújítására. Bizonytalan helyzetük és saját felettes egyházi hatóságainak az ő helyzetük iránt kevés megértést tanúsító magatartása súlyos következményekkel járt. Sokaknál ez a pontosság és kötelesség elhanyagolására, bizonyos felületességre, vagy éppen cinikus magatartásra vezetett. Ez a magatartás kétségkívül bizonyos

kiábrándultságból származott és a legtöbbször éles ellentétben állott az idősebb magyar tanárok lelkiismeretes pontosságával és alapos kötelelességteljesítésével.

Az idősebb magyar tanároknak is megvoltak a maguk különleges nehézségei. Legnagyobb részük a háborúban kapott lelki és testi sebekkel tért vissza az iskolai tanszékbe. A nyomorúságba és nélkülözésbe tértek vissza. A magyar uralom alatt kialakult helyzetük mindenféle tekintetben gyökeresen megváltozott. Bele kellett illeszkedniük a román közoktatás kereteibe. 1924-ben kellett az első román nyelv vizsgát letenniük. A nyelv elsajátítására mindössze egy év időt kaptak, holott, mint láttuk, annakidején 1867 után a román tanárok csak a magyar uralom 17-ik esztendejében, 1884-ben állottak nyelvvizsgára. Az 1924. évi román nyelvvizsga aránylag megértő vizsgáztatók előtt zajlott le. Ezután elismerték diplomájuk érvényességét és rendes tanári alkalmazásukat. De az első román nyelvvizsgát csakhamar második, sőt harmadik is követte. A magánoktatási törvény szerint az újabb nyelvvizsgát 5 éven belül kellett letenniük, s ez alól csak az 55 évnél idősebb tanárokat mentesítették. Amennyiben az állami ellenőrzés során az állami felügyelők megállapítanák, hogy a kisebbségi tanárok az államnyelvet megfelelően nem beszélik, nyelvtanfolyamok végzésére kötelezhetők. Noha e rendelkezés csak a kötelező nyelvtanfolyamot írta elő, az 1934. évi középiskolai törvényben Angheliescu új vizsgát rendelt el. Minden tiltakozás ellenére a tanerőket valóban vizsgáztató bizottságok elé állították. 45-50 éves, sőt 55 éves magyar tanárok álltak öszülő fejjel a román vizsgáztató bizottságok elé. A vizsgabizottságok egyetemi tanár elnökei nem egy helyen szinte szégyenkezve kérdezték az ősz hajú jelölteket. Angheliescu törvénye szerint az elbukottakat el kell bocsátani állásukból. Sok bukás történt. De a magyar vezetők óriási tiltakozására Angheliescu a végén megelégedett a tanfolyamok megtartásával és a magyar iskolák öszülő idősebb tanárai a sokféle izgalom után megmaradhattak szűkös megélhetésüket biztosító állásukban.

Az idősebb magyar tanárok gondolkodását a világháború előtti általános magyar szemlélet jellemezte. Szociális érzékük, társadalomszemléletük csak éppen kivételképpen volt, általában a régi magyar gondolkodást képviselték. Nagyrésztük racionalista gondolkodású, kultúraszertető, de a közösségi kérdések iránt csekély érdeklődést tanúsító volt. Pontosságuk és kötelesegteljesítésük mintaszerű. Az iskolában oktató feladatukat legtöbb esetben jól elvégezték. A nyelvvizsgák miatt helyzetük szintén bizonytalan volt, noha anyagi szempontból több lehetőséggel rendelkeztek, mint fiatalabb kartársaik. Nyugdíjigényüket az idősebbeknél hosszas utánjárásra a román állam végül elismerte. A tantestületekben és az egyházi alakulatokban ők képviselték az iskolákat. Meggondolt, nagyrészt józan emberek voltak, akik az Angheliescu-féle törvények bevezetése után a magyar iskolákra szakadt súlyos nehézségek közepette bölcs magatartásukkal nem egy esetben megmentették az iskolák létét. Mind nekik, mind a fiatalabb tanároknak óriási szerepük volt a román uralom alatti magyarság közművelődésében.

A tanulók

A magyar felekezeti iskolákban a tanulók létszáma az elemi iskolák tanulóinak létszámához hasonlóan alakult. Eleinte, a magánoktatási törvény és az érettségi törvény meghozatala előtt az iskolába szép létszámú tanulócsereg járt. Ám ez a létszám a két említett törvény hatása alatt rohamosan fogyni kezdett.

Valóban, a magyar középiskolák helyzetét a magánoktatási törvényen kívül az úgynevezett érettségi törvény rendelkezései határozták meg. A törvény előtt már érvényben volt az 1923-ban kiadott 100 090 számú rendelet intézkedése, mely szerint a román nyelven kívül valamennyi középiskolában románul kell tanítani a román földrajzot, történelmet és alkotmányt. Valamennyi középiskola tehát az elemiekhez hasonlóan kétnyelvűvé vált. De a

rendeletek okozta nehézségeket még különleges mértékben felfokozta az 1925. évi úgynevezett érettségi törvény. Ez a törvény a középiskolák növendékeit két nagy vizsga letételére kötelezte. Az elsőt a tanulóknak a IV. osztály elvégzése után mint az V. osztályba minősítő felvételi vizsgát kellett letenniük. Ezt a vizsgát másképpen abszolváló vizsgának, vagy kis érettséginek nevezték. A vizsga tárgyai Románia földrajza, alkotmánytana és történelme, a román és francia nyelv, továbbá a számtan voltak. A vizsgabizottság tagjai – ha az iskolának megvolt a nyilvánossági joga – az iskola tanárai közül kerültek ki, egy, a miniszter által kinevezett kormánybiztos elnöklete alatt. A vizsgáztatás román nyelven történt. Sikeres letétele nélkül egyetlen tanuló sem volt felvehető az V. osztályba.

Az érettségi vizsgát a VIII. osztály tantárgyaiból sikeres év végi vizsga után egy idegen, a miniszter által kinevezett bizottság előtt kellett a tanulóknak letenniük. A bizottság tagjait a miniszter a vizsga előtt pár héttel nevezte ki az állami iskolák tanárai közül. Az alapelv az volt, hogy a tanulók olyan tanárok előtt vizsgázzanak, akik előtt egészen ismeretlenek. Minden bizottság egy egyetemi tanár elnöklete alatt vizsgáztatott. A vizsga két részből állott: szóbeliből és írásbeliből. Az írásbelinek szelektáló jellege volt, azaz aki elbukott, a szóbelire már nem is jelentkezhetett. A vizsga tárgyai: a román nyelv és irodalom, Románia történelme, földrajza és alkotmánytana, egy modern nyelv és két természettudományi tárgy, melyet a kisebbségi iskolák jelöltjei szabadon választhattak. E két utóbbi tárgyon kívül a kisebbségi jelölteknek az őket nem ismerő idegen román tanárok előtt nem anyanyelvükön, hanem román nyelven kellett vizsgáznuk.⁶³

A magyarság képviselőinek minden tiltakozása ellenére a fenti törvényt 1925 végén megszavazták és azonnal végrehajtották. 1925-ben már az új rendszer szerint vizsgáztak a tanulók. Az eredmény valósággal lesújtó volt. 1925-ben jelentkezett összesen 258 római katolikus, 220 református, 71 unitárius, 286 evangélikus és 84 izraelita vallású kisebbségi tanuló. A római katolikusoknak átment 28%-a, a reformátusoknak 22,7%-a, az unitáriusoknak 25,3%-a, az evangélikusoknak 44,4%-a, az izraelitáknak 29,7%-a. Átlagban tehát a magyar tanulók 75%-át elbuktatták. 1926-ban az eredmény valamivel jobb volt, mert akkor az átmentek aránya 33%-ra emelkedett, azaz a jelöltek 67%-át buktatták meg. Ám 1927-ben már megint rosszabb volt az eredmény, mert például a színmagyar unitárius jelölteknek csak 8,5%-a ment át, 91,5%-át tehát a román tanárok elbuktatták. A református és római katolikus jelölteknek 76%-a bukkott el. Ugyanakkor a régi királyságba jelentkezett növendékek 51,9%-a ment át, azaz a saját anyanyelvükön vizsgázó román jelöltek nyilvánvalóan előnyben voltak a nem anyanyelvükön vizsgázó magyar jelöltekkel szemben.⁶⁴

1934-ben Angheliescu megszigorította az érettségi törvényt és annak végrehajtását. Ennek következménye ismét a magyar érettségiző diákok nagy tömegben való elbuktatása volt. 1934 júniusában a 6 református főgimnáziumból összesen 85-en álltak vizsgára és ezek közül csak 13 kapott a sikeres vizsga után érettségi oklevelet, azaz a román vizsgáztató tanárok a református magyar jelölteknek közel 85%-át elbuktatták. A marosvásárhelyi gimnázium 19 tanulója közül egyetlen egynek sem sikerült a vizsga, a kolozsvári református kollégium 23 tanulója közül pedig mindössze 4-en tettek sikeres érettségét. Nem sokkal volt jobb a helyzet az őszi vizsga idején sem. Ekkor a kolozsvári kollégium diákjainak 87,5%-át, a kolozsvári leány főgimnázium 66,6%-át buktatták el, ugyanakkor azonban a zilahi református kollégium valamennyi előállított diákja elbukott. Az 1935. évi júniusi vizsgán a kolozsvári kollégium előállított növendékeinek 92,31%-át, a marosvásárhelyi református kollégium növendékeinek 90,1%-át, a sepsiszentgyörgyi református kollégium növendékeinek 90%-át buktatták el.⁶⁵

Az érettségi törvénnyel kapcsolatban az érdekelt magyar iskolai hatóságok állandó küzdelmet folytattak. Ráműtötték a törvény lehetetlen pedagógiai alapelveire, a kisebbségi anyanyelvű tanulók szinte legyőzhetetlen nehézségeire, az állami vizsgáztató bizottságok elfogult magatartására, de ezek az érvek semmit sem használtak. Pedig a magyar érveket román közületi nagyságok megnyilatkozásai is támogatták. Iorga, Pop Ghiță és mások ismételt felszólaltak az érettségi törvénynek a kisebbségre sérelmes intézkedései ellen, felszólalásaiknak azonban éppen úgy nem lett semmi eredménye, mint a magyarság hasonló megnyilatkozásainak. Már az első vizsga tapasztalatai megdöbbentették a komolyabb román tanügyi szakembereket. Mi volt az érettségi vizsga? – kérdezte a brassói bizottság egyik tagja, a Patria román napilap hasábjain. „Paródia. A mi bizottságunkban egy tag volt, aki tudott egy keveset magyarul, s egy másik németül, s ez a bizottság vizsgáztatta 8 magyar és 1 német iskola tanulóit. Mikor a bizottság rájött, hogy a növendékek nem tudnak románul felelni, egy tanárt alkalmaztak tolmácsnak, aki a kérdéseket és feleleteket lefordította. Merülhet-e fel kétség aziránt, hogy egy ilyen bizottság tökéletesen alkalmatlan a tanulók vizsgáztatására?”⁶⁶ Ugyanezen bizottság elnöke, Popa-Lisseanu bukaresti egyetemi tanár szintén kifejezést adott ama véleményének, hogy a vizsgák eredményesek csak akkor lehetnek, ha a tanulókat olyan tanárok vizsgáztatják, akik értik anyanyelvüket. „Ha a tanár nem tudja jól, vagy egyáltalán nem tudja a vizsgázó nyelvét, a feleletek nem lehetnek helyesek, s még akkor sem lehet a vizsgáztató ítélete megnyugtató, ha tolmácsot alkalmazunk.”⁶⁷

Hiába voltak ezek a tárgyilagos megállapítások, hangjuk visszhang nélkül maradt. Amint az évek múltak, egyre nagyobb lett a magyarság elkeseredése. Cikkekben, tanulmányokban, felszólításokban követelték az érettségi vizsgán a tanulók anyanyelvének használatát. Sajnos követeléseik mindvégig eredménytelenek maradtak.

Az 1928-ban uralomra jutott nemzeti parasztpárti kormány sem változtatott semmit az érettségi vizsga alapelvein. Pedig a Nemzeti Parasztpártnak már többször említett közoktatásügyi szakértője, Pop Ghiță mindig elítélte az érettségi rendszert. 1929-ben a Keleti Újságnak adott nyilatkozatában egyenesen összehasonlította a régi magyar és Angheliescu román iskola-rendszerét és megállapította, hogy „régén a magyar uralom alatt a román és szász középiskolákban a magyar nyelvet csak tantárgyként tanították, míg a többi tárgyak előadása az illető iskola tanítási nyelvén történt, kivéve a magyar irodalom történetét, a középiskolák utolsó két osztályában.” A továbbiakban élesen elítélte a román nyelv erőszakolására és az érettségi törvénynek az Angheliescu által megfogalmazott végrehajtására vonatkozó intézkedéseket. „A baccalaureatus, az Angheliescu-féle érettségi vizsga mellett vagyok – mondotta – csak meg kell változtatni a végrehajtását úgy, hogy a jelölt a saját lyceumában, saját tanárai előtt és az illető iskola nyelvén vizsgázzon le, természetesen állami ellenőrzés mellett.”⁶⁸

Pár héttel később a román képviselőházban beszédet mondott és beszédében a román törvényhozástól az érettségi baccalaureatusi vizsgarendszer megváltoztatását követelte. Beszédével kapcsolatban tett nyilatkozata ismét kiemelte a régi magyar és Angheliescu román iskolapolitikája közti különbséget. „Én is a régi Magyarországon tanultam egy román lyceumban és az érettségi vizsgámat az összes tárgyból román nyelven tettem le, kivéve a magyar nyelvet és irodalmat. Lehetetlenség az, hogy mi kevesebb jogot adjunk a kisebbségnek, mint amennyi jogunk nekünk volt a magyar uralom alatt.”⁶⁹

Sajnos ezek a román megnyilatkozások sem vezettek eredményre. Sem a nemzeti parasztpárti kormány, sem az 1931-ben uralomra jutott Iorga-kormány nem változtatott az érettségi törvényen. Sőt, Iorga miniszterelnöknek a törvény megváltoztatására irányuló szándéka vég-eredményben még a meglévő lehetőségeket is megszorította a kisebbségi tanulók számára. Az

érettségi törvény végrehajtásával kapcsolatban ugyanis az egyik leggyakoribb panasz az volt, hogy abban a két tárgyban (természetrész vagy vegytan, néha filozófia), amelyeket a kisebbségi jelöltek szabadon választhattak, magyarul nem tudó románok románul kérdezték a magyar tanulókat. Mint láttuk, maguk a tárgyilagossabb románok is elismerték, micsoda nehézségek állnak elő, midőn a vizsgáztató bizottság tagjai közül senki sem tud a tanulók anyanyelvén. Ezért a magyar képviselők és iskolafenntartók egyik állandó követelése volt, hogy a vizsgabizottságokba olyan tagokat nevezzenek ki, akik értsenek magyarul, s így az érettségi vizsga eme tárgyaiból a magyar tanulókat anyanyelvükön kérdezhessék. Iorga, aki több ízben elítélte Anghelescu érettségi törvényét, 1931-ben olyan javaslatot terjesztett a képviselőházi bizottság elé, amely szerint a kisebbségi tanulók a román nyelven és irodalmon kívül az érettségi vizsga összes többi tárgyaiból anyanyelvükön felelhetnek. Ám a képviselőházi bizottság e javaslatot nemcsak, hogy elvetette, hanem még az Anghelescu-féle fogalmazás intézkedéseit is megszorította. Az új szöveg szerint azokban a tárgyakban, amelyeket a tanulók az iskolában anyanyelvükön tanultak (természetrész, filozófia), „a tanuló egyidejűleg az iskola tannyelvét is használhatja.” Ez a gyakorlatban a tanárok jóakarására bízta az anyanyelv használatának megengedését. Mivel pedig 1931 után a szélsőséges ultranacionalista román jobboldali mozgalmak egyre inkább hatásuk alá sodorták a román közvéleményt, az érettségi vizsgabizottságba kinevezett román tanárok között évről évre kevesebb volt azoknak a száma, akik a vizsgák alkalmával a nem román nyelvű tanulók nyelvi nehézségeire tekintettel lettek volna. Anghelescu második minisztersége alatt a magyar anyanyelv használata az érettségi vizsgákon teljesen lehetetlenné vált. Ettől fogva a kisebbségi középiskolákban az összes tárgyból románul kezdtek a fiúkat a vizsgára előkészíteni, ami természetesen szinte elviselhetetlen módon megnövelte a kisebbségi diákok nehézségeit. Az érettségi vizsga eme nehézségei nagymértékben hozzájárultak ahhoz a folyamathoz, amely a kisebbségi magyar középiskolák tanulóinak állandó csökkenéséhez vezetett. Valamennyi magyar felekezeti iskolában állandó volt a tanulók létszámcsökkenése 1925 után. Az egyes középiskolák 1919/20-as és 1935/36-os iskolai éveiről készült értesítői szerint az egyes iskolák növendékeinek száma 16 év alatt az aradi római katolikus fiúgimnáziumban 774-ről 140-re, a brassói római katolikus leánygimnáziumban 307-ről 233-ra, Csíkszeredában 400-ról 212-re, Gyulafehérváron 468-ról 248-ra, Kolozsváron 656-ról 417-re, a kolozsvári római katolikus leánygimnáziumban nagyjában ugyanaz volt a létszám, Székelyudvarhelyen a római katolikus fiúgimnáziumban 652-ről 359-re, Marosvásárhelyen 508-ról 382-re, Nagyenyeden 508-ról 211-re, Sepsiszentgyörgyön 551-ről 214-re, Szatmárnémetiben 1049-ről 236-ra, Zilahon 593-ról 178-ra, a kolozsvári unitárius kollégiumban 425-ről 171-re, a székelykeresztúriban 364-ről 114-re zuhant a létszám. A létszámcsökkenés meredek zuhanása még szembetűnőbb, ha az adatokat a legnagyobb magyar egyház középiskoláira összesítve nézzük. A református egyház középiskoláiban 20 év alatt a tanulók száma közel 75%-al csökkent. 1920-ban a református középiskolákban még 8230 tanuló volt beiratkozva. 1923-ban már csak 5838, 1926-ban 3139, 1930-ban 2427, 1934-ben 2516, 1937-ben 2635, 1938-ban 2603, 1939-ben 2634. A római katolikus középiskolákban majdnem ugyanilyen, sőt egyes gimnáziumokban még ennél nagyobb volt a létszámcsökkenés. A román kultúrpolitika következménye tehát a magyar felekezeti középiskolák tanulói létszámának 75%-os csökkenése volt.⁷⁰

A létszámcsökkenés anyagi és külső erőszakos beavatkozás következtében állott elő. A birtokaiktól megfosztott és államsegélyt nélkülöző magyar felekezeti középiskolák természetesen nem tudtak a tandíjjövedelemről lemondani. A régebben annyira szokásos kedvezményeket és díjleszállításokat csak nagyon mérsékelt formában nyújthatták az arra érdemes jó

tanulóknak. Így a szegénység miatt sok magyar tanuló kimaradt a középiskolákból. Ezen kívül nagyon gyakran egyes magyar társadalmi rétegek külső okok miatt tartózkodtak attól, hogy gyermekeiket magyar felekezeti középiskolába adják. Azok a magyar értelmiségi foglalkozásúak, akik valamilyen módon állami hatóságok befolyása alatt állottak, legtöbbször nem merték gyermekeiket magyar iskolába járatni. Sok esetben a magyar nemzetiségű állami hivatalnokok hivatalfőnökeiktől egyenes utasítást kaptak arra, hogy gyermekeiket román tannyelvű általános iskolába írássák. Különösen 1930 után a még állami állásokban maradt magyar nemzetiségű tisztviselők egyenesen állásukat kockáztatták, ha gyermekeiket magyar felekezeti középiskolába járatják. Sokszor feletteseik megelégedtek áthelyezésükkel, s így a magyar gyermekek dobrozdjai román állami középiskolába kerültek.

A tanulói létszámcsökkenés másik oka az ismeretes korlátozásokban rejlett. Mint láttuk, a magánoktatási törvény szerint a magyar felekezeti iskolákba csak olyan tanulót volt szabad felvenni, aki magyar nemzetisége mellett ugyanazon felekezethez tartozott. Így a zsidó vallású és más vallású gyermekek nem lehettek magyar felekezeti iskola tanulói. Ezen kívül a román tanügyi ellenőrző közegek Nagy-Románia egész fennállása alatt mindvégig alkalmazták a névelemzés módszerét. Amint valamelyik iskolába a tanulók névsorában olyan neveket találtak, amelyeket ők hangzás szerint nem magyaros eredetűnek ítélték, azonnal elrendelték az illető tanuló román tannyelvű középiskolában való kötelező tanulását. A tanszabadság eme teljes hiánya nagyon hozzájárult a magyar felekezeti középiskolák tanulói létszámcsökkenéséhez és gyakran tragikus helyzetet idézett elő. Különösen a római katolikus középiskolák szenvedtek sokat a névelemző magatartás következtében. Hiába nyilatkoztatták ki a szülők, hogy ők magyar nemzetiségűek és római katolikus vallásúak, a miniszter véleménye az volt, hogy „nem fogadhatja el azt az elvet, mely szerint a szülők maguk határozzák meg gyermekeik anyanyelvét.”⁷¹ A későbbi kérelmezés, parlamenti felszólalás, deputációzás sem használt semmit. 1938-ig a névelemzés megszakítás nélkül folyt. 1938-ban az úgynevezett kisebbségi statutum papíron legalább biztosította a szülők azon jogát, hogy gyermekeik anyanyelvét és nemzetiségét ők maguk határozzák meg. Sajnos, mint láttuk, adott esetben a román bíróság a névelemzést és magát magyarnak valló gyermek román tannyelvű iskolába való kényszerítését a kisebbségi statutum határozott rendelkezése ellenére törvényesnek minősítette. Így tehát a magyarság reményei ezúttal is hiábavalókká váltak, mert a kisebbségi statutumban biztosított jog sem nyert a gyakorlatban érvényesülést. A gyermekek tanszabadsága tehát 1923, Angheliescu első rendeletei óta Nagy-Románia egész fennállása alatt nem létezett.

Hogy ez néha milyen tragikus fejleményeket idézett elő, annak illusztrálására idézzük az egyik katolikus hetilapban megjelent cikket. A cikk egy Csíkszeredában történt esetet ismertet.

„Csíkszeredában történt. Egy szegény özvegy anya igen jó tehetségű fiát beíratta a csíkszeredai főgimnáziumba. Az volt a terve, hogy fiából papot neveltessen, aki szegénynek, gazdagnak hirdesse majd az Úr Jézus igéjét. A szegény özvegy azt is remélte, hogy öreg napjaiban pap fia majd támogatója, eltartója lesz. Mivel földhözragadt szegény volt, a taníttatás költségeit sem tudta előteremteni. Egyebet nem tehetett, egyszerű jó lelkével imádkozott azokért a jó lelkekért, akik közadakozásból lehetővé tették, hogy vallásosságban nevelt fia a papi pályához vezető tanulmányait katolikus intézetben megkezdhesse. A szegény csángó fiút Gyüttő Györgynek hívták. Ősidőktől fogva Gyüttőnek nevezte az egész falu. A román anyakönyvvezető a születési bizonyítványban Gyüttőt Ghitiunak írta. Jött az inspektori látogatás. Azon a címen, hogy Ghitiu román név – és Kádár Péter társának, akit a román anyakönyvvezető Dogár Petrunak fordított le, s még egy VI. és V. osztályosnak, akiknek a szülei szintén magyaroknak és római katolikusoknak vallották magukat, s akik ellen eddig

senki kifogást nem tett – az inspektor úr a magyar tannyelvű iskolából való azonnali kitételüket és a román tannyelvű lyceumba átküldésüket követelte. Hiába volt a magánoktatási törvény 35. cikkelyére való hivatkozás, mely a magyar nyelvű tanulóknak magyar tannyelvű intézetben való tanulását kifejezetten megengedi, hiába a két tanú előtt tett szülői nyilatkozat, mely szerint a szülők magukat magyaroknak és római katolikus vallották, sőt nem vették tekintetbe a – mind a 4 tanulóra vonatkozó – román hatósági hivatalos bizonyítványt sem, melyek mind igazolták a kifogásolt tanulók magyarságát és katolikus vallását. A 4 fiúnak távoznia kellett. Ha Anghelescu miniszter úr és Rusu vezérigazgató úr ott lettek volna és látták volna a 4 fiú sírását, zokogását, talán megesett volna rajtuk a szívük. De nemcsak a fiúknak, hanem az igazgatóknak is távoznia kellett a magyar iskola éléről, amiért lelkiismerete, s az igazoló okmányok, a törvény, az igazság és főhatósága utasításai alapján az inspektori rendeletet azonnal nem hajtotta végre.

A szegény Gyüttő György és társai előtt katolikus és magyar létükre, nem nyílnak többé a katolikus és magyar intézetek kapui. Gyüttő György előtt a jövő reménye is szétfoszlott. Az édesanya forró vágyát keserű csalódás váltotta fel.

Elment a csángó község szegényes kis temploma elé, nem törődve a misére összegyűlt néppel, letérdelt, kezét összekulcsolva ég felé emelte és megátkozta azt és azokat, akik tönkretették a maga előtt oly szépen megrajzolt reményét. És fiacskája, aki előtt lehetlenné vált, hogy valaha, mint az Úr Jézus papja, oltárhoz léphessen, cipészinás lett. Vajon el fogja-e felejteni azt a méltatlanságot, azt az igazságtalanságot, amit vele szemben elkövettek: a minden isteni, természeti és emberi törvényt lábbal tipró vak sovinizmust?

De az édesanya átka elhangzott, az kereng a levegőben, fölhatolt az igazságos Isten trónja elé és jaj annak, akire lesújt! Minden átok nem fog, de az igazságtalanul meggyötört édesanyáé igen!”⁷²

Ilyen és ehhez hasonló esetek ezrei bizonyítják, milyen nehéz volt a magyar felekezeti iskolákba való bejutás sok-sok ezer magyar gyerek számára. Nyilvánvaló, hogy hasonló eszközökkel az illető gyerekeket nem teheték románokká, de a magyar iskolákból mégis kizárták őket. És a névelemzés, mint láttuk, az egész román uralom alatt soha egyetlen évig sem szünetelt.

Azok a magyar gyerekek, akik noha csökkenő számban, de a fenti akadályokon keresztül is a magyar iskolák növendékei lehettek, ez iskolákban 4 tárgyat román nyelven tanultak. Önképzési lehetőségeik szintén korlátozva voltak, mert a román közoktatásügyi miniszter a magyar középiskolai tanulók önképző köreit betiltotta. Úgynevezett irodalmi konferenciákat engedélyezett, amelyek természetesen nehezen pótolhatták a rég bevált önképzőköröket. A miniszternek arra is gondja volt, hogy a középiskolai diákok ne olvassanak újságokat. Már nagyon korán szigorú büntetések terhe alatt eltiltotta, hogy a középiskolás diákok politikai lapokat olvassanak.

A diákok az iskolában a tanárok felügyelete, az iskolán kívül pedig az állami közegek ellenőrzése alatt állottak. A rendőrség és csendőrség utasítást kapott, hogy ha a diákok valahol illetlenül viselkednek, vagy éppen valamilyen tüntetésbe keverednének, azonnal igazoltatandók és a náluk lévő ellenőrző könyvecskébe a hivatalos észrevételek bejegyzendőek. A magyar diákok végeredményben mindig úgy érezték magukat, mintha börtönben lennének. Csak éppen ott voltak nyugodtak és bizonyos tekintetben védettek, ahol az iskola vastag falain belül egymás között és tanáraikkal együtt lehettek. A magyar felekezeti iskolákban ugyanis sok helyen igazi bensőséges családi szellem volt, amelyben a diákok nagyon jól érezték magukat.

A magyar iskolák belső szelleme

A magyar középiskolák legnagyobb része régi magyar hagyományokat képviselt. A római katolikus, református és unitárius kollégiumok már a 16. századtól éltek valamilyen formában. A kolozsvári református és unitárius kollégiumok eredete a 16. századig nyúlik vissza. A nagyenyedi, székelyudvarhelyi, gyulafehérvári római katolikus kollégiumok ugyancsak többszáz esztendőös ragyogó múltra tekinthetnek vissza. Azonban a román középiskolákhoz – különösen a balázsfalvihoz – viszonyítva országos politikai szerepet nem játszottak. Igaz, az erdélyi magyarság vezetői a régi magyar középiskolákból kerültek ki, de maguk az iskolák és tanárai mindig elsősorban a közművelődés szolgálatában állottak és nem politizáltak. Ez a szerepük a magyar állami kiegyezés korszakában sem változott meg. A későbbi Nagy-Románia sok vezető politikusa végezte tanulmányait magyar felekezeti középiskolákban anélkül, hogy őket a tanárok nemzetiségük miatt háttérbe szorították, vagy bántalmazták volna. A szászvárosi kollégium egyes tanárai ellen 1905 után voltak román panaszok, de például a kolozsvári iskolák, vagy a zilahi református kollégium ellen román részről semmiféle nemzetiségi sérelmi panaszt nem emeltek.

A magyar felekezeti iskolák tehát a román államra nem jelentettek különösebb veszedelmet. Ennek ellenére 1923 után a román közoktatásügyi politika valósággal béklyóba zárta az iskolák működését. Láttuk azokat az intézkedéseket, melyek az iskolák anyagi alapjainak aláásására, utánpótlásuk megakadályozására vezettek. Ez intézkedéseken kívül is a román kormányzatok 1923 után mindent megtettek, hogy ezekben az iskolákban a román szellem előhaladását biztosítsák, a magyar közművelődés szellemét és értékeit pedig háttérbe szorítsák.

Anghelescu miniszter 1923-ban már említett 100.090. számú rendeletével bevezette az iskolákba a román nyelv tanulását kívül, Románia történelmének, földrajzának és alkotmányának román nyelven való tanítását. A rendelet előírásait a magánoktatási törvény és az összes későbbi középiskolai törvények mindvégig törvény formájában is kötelezően érvényben hagyták és a magyar középiskolákban Nagy-Románia egész fennállása alatt az említett négy tárgyat román nyelven kellett tanítani.

A törvény végrehajtása a későbbi rendeletekkel egyre bővebb teret igyekezett biztosítani a román nyelvnek és a román szellem érvényesítésének. Anghelescu és a román kultúrpolitikusok elképzelése az volt, hogy e négy, úgynevezett román nemzeti tantárgy román nyelven való tanításával erősítik a kisebbségi gyermekek román hazafias nevelését. A román kormánynak a külföldi közvélemény meggyőzése érdekében kiadott francia nyelvű munkájában Dragomir Silviu megállapítja, hogy a kisebbségi magyar iskolákba a négy román nemzeti tárgy román nyelven való tanulását azért vezették be, mert ez „az állampolgári öntudat formálásának legjobb eszköze.”⁷³ Nehéz azonban elképzelni, hogy a románok ebben őszintén hittek volna. Hiszen annakidején a magyar uralom alatt már az ellen is évtizedeken keresztül tiltakoztak, hogy a magyar nyelvet, mint tantárgyat kötelezően tanítsák a román felekezeti középiskolákban. Pedig csak a magyar nyelvről volt szó, mert hiszen a balázsfalvi, brassói, naszói román főgimnáziumokban a magyar nyelven kívül az összes többi tantárgyat a román tanulók anyanyelvükön tanulták, s mint láttuk, az érettségit is saját tanáraik előtt, a magyar nyelv és irodalom kivételével anyanyelvükön tették le. Ők tehát nagyon jól tudhatták, hogy az államnyelv tanulása nem mozdítja elő az állampolgári öntudat kialakulását. Minden bizonnyal a román kultúrpolitikusok a négy nemzeti tárgy román nyelven való tanítását azért rendelték el, mert ezzel a tanulók idejének és szellemi erejének legnagyobb részét kötelezően

lefoglalták, s ezzel az anyanyelvükön való tanulás eredményét akarták kisebbiteni és jelentéktelenné tenni.

Erre mutatnak azok a rendelkezések, melyeket a román közoktatásügyi minisztérium a kisebbségi középiskolák tanító- és nevelőmunkájának irányítására tett. Az állam döntően meghatározta a tanítás nyelvét, módszerét, anyagát és mennyiségét. A középiskoláknak az állami középiskolák számára megállapított hivatalos tantervhez kellett alkalmazkodniuk. Ugyanolyan óraszámokban adták elő az egyes tárgyakat, mint az állami román iskolák tanárai. Csak a minisztérium által előzetesen jóváhagyott tankönyvekből volt szabad tanítani. A tantárgyak megállapított óraszámát mindenütt szigorúan be kellett tartani és az nem történhetett meg, hogy valamelyik magyar iskolában egyik-másik tárgyat az állami iskolák óraszámától eltérően tanítsanak. A román nyelv és irodalom órája volt a legnagyobb. Elsősorban ezt és a román nemzeti tárgyakat kellett a legnagyobb buzgalommal tanítani. A minisztérium elrendelte, hogy a román nemzeti tárgyak óráit 8-11-ig kell elhelyezni és az órarendben külön piros tintával megjelölni. Ha jött az ellenőrző látogatás, a román felügyelő rögtön a piros tintával aláhúzott tárgyakat nézte, s elsősorban azok tanítását ellenőrizte. A látogatásokról felvett jegyzőkönyv legfontosabb része mindig az volt, hogy milyen eredmény van a román nemzeti tantárgyak tanításában. Mivel mind a IV. osztály végén teendő úgynevezett kis érettségi, mind a VIII. osztály utáni nagy érettségi tárgyai között elsősorban ezek a nemzeti tárgyak szerepeltek, természetes, hogy a magyar középiskolai tanulók idejük és tehetségük legjavát e tárgyak megtanulására fordították. Újabb törvénymódosítással a kis érettségi vizsga levezetése is kivételként a kisebbségi iskolák tanárainak kezébe került. Anghelescu megszorító rendelkezése szerint azután a miniszter által kinevezett idegen tanárokból álló bizottság rendelkezett afelől, kik vehetők fel a gimnázium V. osztályába. 1934 után tehát a 4 nemzeti tantárgy tanulása és tantárgyakban elért eredmény a magyar diákok számára fontosabb volt, mint annak előtte. Sok-sok magyar diáknak meg kellett elégednie a 4 középiskolával és nem léphetett fel az V. osztályba, mivel a kis érettségin idegen tanárok elbuktatták őket. A magyar diákok nehézsége más nemzetiségűekénél még nagyobb volt, mert hiszen a kis érettségi 5 tantárgya közül négyből nem anyanyelvükön kellett vizsgáznuk.

E tantárgyak román nyelven való tanítása a kisebbségi magyar középiskolák belső munkáját egészen rendkívüli módon megnehezítette. Anyaguk is óriási volt. A román nyelv és irodalom tankönyve a középiskolák alsó tagozatán átlag 2-300, felső tagozatán pedig 5-600 lapra terjedt. A történelmi és földrajzi tankönyvek terjedelme 250-300 lap között változott. A tankönyvek anyagában megnyilvánuló szellem – e tankönyveket csak románok írhatták – legtöbbször ellenséges, sőt nem egyszer határozottan magyarelles volt. Megtanulása a magyar gyermekeknek nemcsak óriási erőfeszítést, hanem külön lelki tortúrát is jelentett. Ehhez járult az a külön nehézség, hogy e tárgyakat legtöbbször született román tanárok tanították, mivel a magyar nemzetiségű és e tárgyakra képesített tanároknak a román közoktatásügyi minisztérium nagyon ritkán adott tanítási engedélyt. Az erdélyi római katolikus státus vezetői 1929-ben a Maniu-kormányhoz benyújtott memorandumokban kérték, hogy ezt a kérdést igazságosan oldják meg. „Meggzűntetendő az a visszásság – olvassuk a memorandumban –, hogy a román egyetemeken végzett kisebbségi tanároktól megtagadják a román nemzeti tárgyak és a francia nyelv tanítására jogosító autorizációt.”⁷⁴ Sajnos, a kérelem nem sokat használt, mert a román nemzetiségű tanároknak nagyszerű többletjövédelmet jelentett a magyar középiskolákban játszott szerepük. 1927/28-as tanévben az erdélyi református egyházkerület egymaga 2 400 000 lejt fizetett ki azoknak a román tanároknak, akiket a fenti eljárás miatt a román nemzeti tárgyak és a francia nyelv tanítására kénytelen volt alkalmazni. Ez az összeg a többi iskolákéval

együtt némelyik évben megközelítette a 6-7 milliót, holott a Nemzeti Parasztpárt idején kiutalt államsegély nem tett ki ennyit.

A román nemzeti tantárgyak emez erőszakosan megnövelt fontossága mellett a román közoktatásügyi minisztérium mindent megtett a román szellemnek a többi tárgyak tanításában való érvényesítésére is. A világtörténelmi anyagban minden eseményt a román történelem központi szerepe szempontjából kellett beállítani. Ghibu Onisifor, a kolozsvári egyetemen a román didaktika és metodika tanára ezt a szempontot „romanocentrum”-nak nevezte és érvényesítését az összes iskolákban elengedhetetlenül szükségesnek minősítette. A tankönyvek jóváhagyásánál ez volt a minisztériumi engedélyezés egyik fő szempontja. A román–magyar vitás kérdéseket a kontinuitás, a román felkelések stb. kérdéseit a hivatalos román felfogásnak megfelelően kellett tanítani. A latin nyelvben a kiejtést a román nyelv kiejtési szabályai szerint kellett tanítani. Cicerót például az erdélyi magyar gyermek saját magyar tannyelvű felekezeti középiskolájában Csicseronak ejtette ki a magyar hangzású Ciceró helyett.

A román iskolapolitikának arra is gondja volt, hogy a magyar iskolák tanulóit a tantermen kívül is ellenőrzése alatt tartsa. 1927-ben a minisztérium elrendelte „az év végi értesítők előzetes kéziratok cenzúráját”, bekérte „a vizsgai jutalomkönyvek jegyzékét, elrendelte az iskolai ünnepélyek programjának előzetes approbálását”, mert ezeket az alkalmakat is mentesíteni akarta az esetleges magyar szellem érvényesülésének lehetőségétől. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése a fenti rendeletek ismertetéséhez hozzáfűzte, hogy „iskoláink vezetését a legaprólékosabb dolgokban is kiveszi az egyház kezéből. Maholnap már csak annyi jogunk marad, hogy előteremtsük a tanerők fizetését.”⁷⁵

A magyar középiskolák belső szellemének ismertetett alakulása azért következhetett be, mert a román közoktatásügyi politika a magyar iskolák egykor élvezett önkormányzatát teljesen megszüntette. A szó szoros értelmében, az iskolafenntartóknak csak annyi joguk maradt, hogy az iskolák fenntartásához szükséges összeget valamiképpen előteremtsék. De még itt sem voltak meg azok a lehetőségek, melyekkel annak idején a magyar uralom alatti román középiskolák rendelkeztek. A minisztérium tiltotta a magyar középiskolák helyiségeinek – dísztermeinek, előadótermeinek – más, mint iskolai célra való kiadását, s midőn egy ízben a felekezeti iskolák javára gyűjtést akartak rendezni, a gyűjtést elvi okokra való hivatkozással betiltotta.

A román nemzeti tárgyak előírásával és tanításuk szigorú ellenőrzésével a román közoktatásügyi politika a román állampolgári nevelést akarta szolgálni. Ugyanakkor azonban a magyar nyelven tanítandó tantárgyak szigorú ellenőrzésével az esetleges irredenta szellemet igyekezett visszaszorítani, általában pedig minden olyan lehetőséget meg akart szüntetni, amely a magyar nemzeti öntudat kialakulását és erősödését előmozdíthatta volna. A sokféle román tanügyi ellenőrző közeg néha valósággal találkozót adott egyik-másik magyar felekezeti középiskolában. „Az inspector generalok, inspector sefek, inspector secundarok, a latin nyelv, zene stb. szakinspectorok és inspectornője – olvashatjuk az előbbi jelentésben – szorgalmasan végzik az állam ellenőrzési jogának gyakorlását. Egyik iskolánk év végi vizsgálatán egyszerre négy ellenőrző közeg találkozott össze. Vizsgálatuk eredményéről egyoldalú jegyzőkönyvet vesznek fel, s ha valamelyik megállapításuk rektifikálására van szükség, hosszú, legtöbbször személyes intervenciókat kívánó eljárást igényel.”⁷⁶

Az év végi értesítők a román rendelkezések szerint román–magyar szövegek voltak. Az értesítő összeállított szövegét kinyomtatás előtt fel kellett terjeszteni a román tanügyi hatóságokhoz és csak azok jóváhagyása után volt szabad kinyomtatni. Az értesítőkben a román szövegnek mindig elől kellett szerepelnie, a magyar szöveg pedig csak hátul, mint éppen megtúrt rész maradhatott meg. Az iskolai jutalomkönyvek jegyzékének előzetes beszolgáltatásával a román közoktatás-

ügyi szervek arra kényszerítették a magyar középiskolák vezetőit, hogy a jó tanulóknak magyar könyvek mellett román jutalomkönyveket is adjanak. Ez természetesen a gyermekek szellemére nem sok veszedelmet jelentett, mert a román könyveket rendszerint nem is olvasták el, azonban annál több kiadást okozott az iskolának, amely kénytelen volt a román közegek által követelt román könyveket megvásárolni. Úgyszintén sok anyagi kiadást okozott a román zászló, román címer stb. beszerzése, melyeket – mint láttuk – a magyar uralom alatt a román iskolák számára a magyar hatóságok szereztek be.

Ilyen körülmények között a magyar középiskolákban a magyar közművelődés szelleme csak nagyon mérsékelt módon érvényesülhetett. A magyar nyelv egyetlen hivatalos vizsgán sem szerepelhetett kötelező tantárgyként. Sem a kis érettséginek, sem a nagy érettséginek nem volt tárgya, mint ahogy annak idején a román nyelv és irodalom szerepelt a középiskolák érettségi tantárgyai között. A román kormányzat eddig megvalósította azt, amire annak idején a magyar közoktatásügyi politika nem is gondolt, hogy tudniillik a kisebbségi középiskolákban a tanulók anyanyelvének tananyagát is a minisztérium állítsa össze. A magyar nyelv és irodalom anyagából csak azt volt szabad tanítani, ami a román közoktatásügyi minisztérium hivatalos kiadásában megjelent tantervben szerepelt. A magyar történelem egyes fejezeteiről az általános világtörténelemmel és román történelemmel kapcsolatban lehetett megemlékezni. Arra, hogy a magyar tanulók a magyar felekezeti középiskolákban a tanítás keretében igazi történelmüket megismerhessék, Nagy-Románia fennállása alatt semmiféle lehetőség nem volt. A magyar tanulók tehát a magyar középiskolákban is csak bizonyos korlátok között részesülhettek a magyar közművelődés hagyományaiban. Az irodalmi ismeretek és irodalmi kérdések tanulmányozására szolgáltak az engedélyezett, úgynevezett irodalmi konferenciák. Ezeken felolvasásokat tartottak és szavaltak. Rendes alapszabályokkal és kialakult egyesületi formával rendelkező önképzőkör alakítása és fennállása – mint láttuk – tilos volt. A tanulók önképzése természetesen csak óriási többletmunka árán történhetett. A többletmunka és a kérdések alaposabb tanulmányozása azonban éppen a legkiválóbb tanulóknál meglehetősen gyakori jelenség volt. A magyar tanulóifjúság, tanárainak hatására egyre nagyobb mohósággal fordult a magyar közművelődés kérdéseinek kutatása felé. A tanulók naponként láthatták és a magyar társadalomban tapasztalhatták, hogy Romániában a magyarok csak akkor boldogulnak, ha jobb munkát és több munkát végeznek, mint a románok. Tanáraik is, egyházi vezetőik is állandóan hangsúlyozták a „meliorizmus” szükségességét, a minőségnek a mennyiség fölött való hatalmas jelentőségét. Nem az a fontos, hangoztatták előttük, hogy mennyien vagytok, hanem az: milyenek vagytok, milyen belső értéket képviseltek. A belső értékek hangsúlyozásának eredménye szemmel látható volt. A középiskolai vallásos értekezletek és konferenciák alkalmával a tanulóknak lehetőség adatott az egyes egyéni, vallási és nemzeti kérdések megvitatására. Ilyenformán a magyar középiskolák növendékeinek szellemi élete a háború előtti középiskolákéhoz képest színvonalban, illetőleg a kérdések alapos szemléletében és tanulmányozásában feltétlenül magasabbrendű volt. A felekezeti középiskolák jó tanulóit szélesebb és mélyebb neveltségűek lettek, mint amilyenek a háború előtti ugyanilyen korú ifjak voltak. Ez a megállapítás azonban csak a kiváló ifjak kis csoportjára áll. A nagyobb többség a kétnyelvű iskola nehézségei miatt olyan állandó szellemi nyomás alatt állott, hogy a kérdésekkel való első öntudatos viaskodásra már nem volt sem szellemi ereje, sem fizikai ideje. E nagyobb tanulóifjúság magyar műveltsége, főleg történelmi tudása és magyar helyesírása bizony nagyon hiányos és hézagos volt. De akinek kedve volt valamilyen kérdés – például magyar történelmi vitakérdés – alaposabb tanulmányozására, a tanulmányozás az iskolában lehetetlen lévén, otthon, vagy könyvtárakban történt. Ennek következtében az ilyenek mélyen és alaposan

merültek el a magyar történelemben. Az ilyenek illúziótól mentesen és társadalmi, nemzetiségi tapasztalatokkal gazdagodva, új szemlélettel nézték a magyar történelem különböző kérdéseit.

A magyar középiskolák belső szelleméből majdnem teljesen hiányzott az az éles államellenes irredentizmus, amely annak idején annyira jellemezte a magyarországi román középiskolák életét. Egyetlen egy olyan eset sem fordult elő a magyar felekezeti középiskolák életében, hogy az elrendelt vizsgálat alapos okokat talált volna az irredentizmus létezésére. Tekintettel arra, hogy az összes tankönyveket előzetesen kellett engedélyeztetni a minisztériumban – még a vallási tankönyveket is – semmiféle irredenta szellem a tanításban nem érvényesülhetett. De a magyar iskolafenntartók sem merték volna, hiszen az ellenőrzés úgyszólván állandó volt és bármilyen irredenta kísérlet az iskolák azonnali bezárását vonta volna maga után. Egyik-másik gimnázium időnként irredenta vád miatt intőt kapott. A kolozsvári református kollégiumot azért intették meg, mert növendékei az Ókirályságban egy kirándulás alkalmával a mezőn magyar énekeket énekeltek. Nem himnuszot és nem másfajta, románok által irredentának tekintett éneket, mint például a Kossuth-nótát, hanem egyszerű népdalt. A székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium hasonlóképpen intőt kapott és nyilvánossági jogát egy évig elvesztette, mert növendékei egy futballmérkőzés után összeverekedtek a helybeli román líceum növendékeivel és ez utóbbiak húzták a rövidebbet. A nagyenyedi református gimnázium szintén intőt kapott, mivel a történelem órát látogató román inspektor a növendékektől kérdezősködve egyiküktől olyan feleletet kapott, amelyből a román kontinuitás elméletének néminemű cáfolatára lehetett következtetni. Hasonló esetek képezték legtöbbször annak a vádnak az alapját, amelyet a legtöbb alkalommal a magyar felekezeti középiskolák ellen felhoztak és amelyet egy szóval irredenta szellemnek neveztek.

1935 után egyes magyar felekezeti iskolákba bevezették a román ifjúság egységes központból irányított nevelési intézményét, az úgynevezett országorséget. Ez az intézmény egy hatalmas kísérlet volt arra, hogy az egész ország ifjúságát egy erősen nacionalista központból irányított nevelés hatása alá helyezze. Az országorség nevelési alapelvei: a román királyi család tisztelete, a román zászló tisztelete, bizonyos felpogány-félkeresztény szertartások gyakorlása, testkultusz és mindenekfelett egységes román nacionalizmus voltak. A román zászlót minden hét elején ünnepélyes keretek között kellett a magyar középiskola udvarán a zászlórúdra felvonni és a hét végén ugyanolyan formában levonni. A szertartás pontjait román vezényszavak, román nyelvű buzdító beszéd és a magyar nyelvű Miatyánk képezték.⁷⁷ Mivel az egész szertartásban a Miatyánk elmondása volt az egyedüli olyan rész, amelyet mindenki szeretett, csak természetes, hogy ennek elmondása alatt lehetett a legnagyobb figyelmet észlelni. Különösen akkor, mikor a kiválasztott diák emelt hangon imádkozta a sokat jelentő mondatot: „de szabadíts meg minket a gonosztól”. A románosító nevelési intézmény eme bevezetése bizonyára nem használta a román állam érdekeinek és a román nevelési célnak a magyar felekezeti iskolákban.

Áttekintve a Nagy-Romániában kialakult úgynevezett magyar középfokú oktatás területét (azért úgynevezett, mert mint láttuk, tiszta magyar nyelvű középfokú iskola nem létezett), megállapíthatjuk, hogy a különféle magyar középiskolák csak részben tudták kielégíteni a magyarság közművelődési szükségleteit. Leginkább a gimnáziumok állottak az érdeklődés középpontjában. Pedig a magyar társadalomnak a szakoktatás terén óriási érdekei fűződtek volna a magyar nyelvű oktatás biztosításához. A magyar szakiskolák azonban sem csekély számuk, sem pedig gyenge anyagi helyzetük miatt nem elégíthették ki azokat az igényeket, amelyeket velük szemben támasztottak. Az állami, legnagyobbbrészt román tannyelvű szakiskolából pedig a magyarság egyre jobban kiszorult. A román állami kereskedelmi és ipari

szakiskolák az első időktől fogva a túlnyomórészt magyar többségű városokban is kizárólagosan román tannyelvű oktatást adtak. Ezekben az iskolákban a magyar tanulók évről évre kevesebb számmal szerepeltek. A Maniu-kormány által kiadott jubileumi évkönyvben közölt adatok szerint a Romániához csatolt egykori területeken az állami kereskedelmi szakiskolákban 1918/19-ben a magyar tanulók és más nem románok az összes tanulók 90,9%-át képviselték. 1922/23-ban ez a 90,9% már 52-re esett, 1925/26-ban már csak 25,8%-os volt és 1926/27-ben a románok 75,5%-ával szemben magyarok és más kisebbségek mindössze 24,5%-ot alkottak. Az ipari szakiskolákban még nagyobb volt a nem román tanulók létszámának csökkenése. 1919-20-ban a 39,1% románnal szemben még 60,9% nem román volt, 1924/25-ben már 91%-al szemben 9%-ot, 1927/28-ban pedig a román tanulók 93,4%-ával szemben a magyarok és más kisebbségek mindössze 6,6%-ot tettek ki, holott a magyarság népi aránya e területeken még román statisztika szerint is elérte a 25%-ot. Az állami szakiskolákból tehát a magyar középiskolások nemcsak a magyar, hanem a román iskolákból is egyre nagyobb százalékkal szorultak ki. A különböző fajtájú középfokú 626 állami iskolában az 1937/38-as tanévben összesen 164 603 ifjú tanult. Ezek közül csak 4 655, az egésznek 2,7%-a volt magyar, holott a magyarságot népi arányának megfelelően, 13 003 tanuló kellett volna képviselje. Így tehát évente 8348 magyar középiskolai tanulóval volt kevesebb, mint amennyi magyar ifjúnak a középiskolákban kellett volna tanulnia a magyarság népi arányának megfelelően. A líceumi oktatásnál az 1937/38-as tanévben 81 714 líceumi tanulóból az országos népi aránynak megfelelően a magyarságot 6455 tanuló kellett volna képviselje. Ehelyett mindössze 2020 magyar tanuló tanult az állami líceumokban. A magyar társadalom vesztesége tehát e téren is évente több ezer fiatalember volt.

Az állami tanítóképzőkben 1926/27-ben 24 877 tanuló közül 132 magyar volt (0,7%), holott a magyarságot népi aránya szerint (7,9%) egyenlő elbánás esetén 1964 magyar tanuló illette volna meg. Akik az állami iskolákba bejuthattak, azoknak 74,1%-a állami eltartásban részesült és 443 tanuló más intézményektől kapott ingyenes internátusi ellátást. A tanítóképzőkből kiszorult 1837 magyar ifjú tehát mindezekhez az előnyökhöz nem jutott hozzá. Az 1926/27-es iskolai évben az állami kereskedelmi iskolák 21 307 tanulója közül 405 volt a magyar (2%), holott ez iskolákban a népi aránynak megfelelően 1683 magyar tanulóval kellett volna lennie. A kereskedelmi iskolákból tehát a magyarságnak 76%-a szorult ki.⁷⁸

Egyes állami iskoláknál eleinte magyar tagozatok is voltak. A magyar tagozatok azonban lassanként mind megszűntek. A végén már csak a nagyváradi Gozsdu líceum magyar tagozata működött még, ahol azonban csak néhány tárgyat tanítottak magyar nyelven.

A magyar felekezeti szakiskolák között különleges szerepet játszottak az úgynevezett gazdasági iskolák. Ezeket az iskolákat 1930 után állították fel. Ez volt az egyetlen olyan típusú középfokú iskola, melyet a világháború előtt nem ismertek. A legelső ilyen iskolát 1930-ban Székelykeresztúron állították fel az unitáriusok, majd 1935-ben keletkezett a római katolikus kézdivásárhelyi és a református csombordi gazdasági iskola. A római katolikusok radnóti iskolája 1933/34-től működött. A gazdasági iskolák csak télen működtek, amikor is a továbbképzésre beíratott intelligens falusi ifjakat képezték különféle mezőgazdasági ismeretekre. Sajnos az iskolák fennállása sokáig bizonytalan volt; a csombordi gazdasági iskolának a román közoktatásügyi minisztérium csak 1940-ben adta meg a nyilvánossági jogot.

Voltak olyan területek, amelyekben a legnagyobb magyar tömegek igényeit semmiképpen sem elégítették ki. Általában a különféle szakiskolák: ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági, háziipari stb. jellegű tanintézetek a legtöbbször csak román nemzetiségű tanulókat vettek fel, s ezek között az iskolák között egyetlen magyar tannyelvű sem volt. Különösképpen súlyos

helyzetet teremtett a magyar néptömegek egészségügyére nézve az a körülmény, hogy magyar tannyelvű bábaképző sehol sem volt, s így a magyar falvak teljesen szakképzett bábák nélkül maradtak. Amint látjuk, e téren is sokkal rosszabb volt a magyarság helyzete, mint a magyar uralom alatti románságé, amelynek Ghibu adatai szerint a román nyelvű bábaképzés lehetősége biztosítva volt.

A főiskolai és egyetemi oktatásügy

A főhatalom-változáskor a kolozsvári magyar egyetem sorsa még bizonytalan volt. A magyar tanárok egyenlőre helyükön maradtak és az 1918/19-es tanévben előadásukat nagyrészt megtartották. Az előrenyomuló román csapatok ugyan Kolozsvárt már 1918 decemberének végén megszállták, de az egyetemet egy ideig nem háborgatták. Iorga Miklós román történetíró és más román nagyságok is azon a véleményen voltak, hogy a másfélmillió magyarországot megilleti a magyar egyetem, ezért a kolozsvári magyar egyetemet némelyek nem akarták bántani, hanem amellet egy új román egyetemet akartak szervezni.

Ghibu Onisifor kezdeményezésére azonban csakhamar megváltozott az irányadó román körök véleménye, és 1919. május 12-én a kolozsvári magyar egyetemet erőszakkal a román állam számára átvették és a következő iskolai év elején már mint román állami egyetemet nyitották meg. A magyarság a kisebbségi szerződésre és a gyulafehérvári határozatokra támaszkodva elhatározta, hogy az összes magyar egyházak együttes erejével magyar egyetemet szervez. A magyar egyetem, melyet „felekezeti közti egyetemnek” neveztek, 1920. október 20-án meg is kezdte működését. Alapítását a fenntartók szabályszerűen bejelentették a minisztériumnak, amely egyelőre tudomásul vette és nem tiltakozott ellene. Ám pár hónap múlva a kolozsvári román egyetem egyik tanára cikket írt a magyar egyetem ellen és annak fennállását a román állam kihívásának minősítette. Csakhamar olyan közhangulat keletkezett a magyar egyetem ellen, hogy azt a kormány az 1920/21-es tanév végén megszüntette és örökre betiltotta. Mint Ghibu Onisifor később elismerte, a magyar egyetem megmaradását azért nem lehetett eltérni, mert ez az egyetem igen komoly versenyt támasztott volna a még fiatal román egyetemnek és a románoknak, Ghibu véleménye szerint, még nem lett volna mivel kiállniuk a magyar egyetemmel szemben.

A magyar egyetemi és főiskolai igények kielégítésére tehát a teológiai főiskolák és a román egyetemek maradtak.

Mindhárom magyar felekezetnek már évszázadok óta megvolt a maga teológiai főiskolája. A román uralom alatt a református és unitárius teológia Kolozsváron, a római katolikus pedig Gyulafehérváron működött. A magyar ifjúságnak végeredményben az egyetlen papi pálya maradt meg, amelyen felvételi vizsga nélkül elindulhatott az oklevél megszerzése felé. Itt a román uralom legtöbb évében nem volt felvételi korlátozás, úgyhogy a teológiák mindvégig kielégíthették a magyar ifjúság tanulási igényeit.

A magyar egyházfők a trianoni békeszerződés aláírása után Románia királya előtt letették a hűség esküt, s ezzel az egyházak állami elismerése megkezdődött. A teológiák számára nemsokára sikerült az államsegélyt biztosítani, s ezek Nagy-Románia egész fennállása alatt rendszeresen megkapták a tanárok állami fizetését. Az épületek karbantartása, kijavítása természetesen az egyházkerületet terhelte és e célra a magyar egyházak semmiféle külön segélyt nem kaptak. Sőt, a teológiai épületek egy részét – így a kolozsvári református teológia nagyon sok helyiségét – a román lakáshivatal elrekvirálta és több, mint 10 éven át különféle román állami hivatalok székeltek bennük. Csak a Maniu-kormány idején sikerült az épületeket eredeti rendeltetésük céljára felszabadítani.

A teológiai oktatás kérdésébe a román kormány az egykori magyar kormánytól eltérően, már 1922-ben beavatkozott. Ez év február 10-én kelt 6.046 számú rendeletével a román vallás- és közoktatásügyi minisztérium elrendelte, hogy 1922. március 1-től az unitárius és református teológiákon osztályonként és hetenként két-két órában a román nyelvet és irodalmat tanítani kell. A román nyelvű és román nyelven tartott történeti órák szigorúan kötelezőek voltak és azokból éppen úgy kollokválni kellett, mint a különféle teológiai tantárgyakból. A teológus ifjúság nyilvános ünnepélyeiben mindvégig vallásos jellegű szellem érvényesült és a magyar teológiák növendékei óvakodtak az olyan műsoroktól, amelyek a román állam hatóságainak érzékenységét bánthatták volna.

A román egyetemen a magyar tanulóifjúság helyzete eleitől fogva nagyon nehéz volt. Az ellenséges légkörben hosszú ideig nagyon nehezen boldogultak. Az első időkben alig mert magyar egyetemi hallgató a román egyetemekre beiratkozni. Az első 10 év alatt, 1919 és 1929 között átlagban évenként 461 hallgató tanult a kolozsvári román egyetemen. Ebből 208 római katolikus, 106 református és 16 unitárius magyar volt. A többi egyetemek román és magyar hallgatóinak összehasonlító adataiból kiderül, hogy a román egyetemekről is évenként több száz magyar ifjú szorult ki. A román közoktatásügyi minisztérium hivatalos kiadásában megjelent közoktatásügyi statisztika szerint 1925-től 1929-ig a 4 román egyetemen összesen kiadtak 823 jogi diplomát. Ebből a magyarságra népi arányának megfelelően 65 diplomának kellett volna jutnia, ahelyett mindössze 12 magyar ifjú kapott diplomát. A magyarság tehát évente 53 jogvégezett magyar ifjút veszített el. Az évente kiadott 457 orvosdoktori diploma közül a magyarságot 36 illette volna meg, de csak 4-et tudott megszerezni, tehát évente 32 magyar orvosi diplomát veszített. Az évente átlagosan kiadott 134 gyógyszerészi diplomából a magyarságot 10 illette volna meg, se téren a magyarok meg is szereztek a számarányuknak megfelelő mennyiségű oklevelet. Am a 494 bölcsész licenciátusi diplomából 39 illette volna meg a magyarságot, de csak 6-ot sikerült megszereznie. Így tehát elveszített évente 33 bölcsészdiplomás magyar ifjút. A 297 tudományos licenciátusi diplomából a magyarságot 23 illette volna meg, de csak 3-at tudott megszerezni. Az évente számba vett veszteség tehát 102 licenciat diplomás magyar, 41 doktori okleveles magyar, azaz a szellemi veszteség 80,3% volt.⁷⁹

Az adatok tanúsága szerint a román egyetemeken tehát sokkal kevesebb magyar egyetemi hallgató tanult és kapott oklevelet, mint amennyi a magyarságot országos aránya szerint megillette volna. Mint láttuk, a magyar értelmiség ilyen módon utánpótlási hányadának majdnem 3/4 részét veszítette el. A magyar értelmiségi foglalkozásúak utánpótlásának fenti megállítása nem természetes folyamat eredménye volt. A leszegényedett magyar társadalom tagjai nemigen bírták az egyetemi tanulmányok sokféle költségeit. Különösen nehéz volt a falusi származású hallgatók tanulási lehetőségeinek biztosítása. A magyar egyházaknak és különféle társadalmi, vagy egyesületi alakulatoknak e célra szolgáló alapítványai a földreform következtében elvesztek. A román állam pedig a magyar ifjaknak nagyon kevés ösztöndíjat adott. Az általános magyar elszegényedésen kívül a román egyetemen tanuló magyar hallgatók csekély számának még más oka is volt. Legfőbb oka a román egyetemi felvételi vizsgákban rejlett. Egyes karokra ugyanis 1930 után csak szigorú felvételi vizsgával lehetett beiratkozni. 1934-től fogva például az orvosi fakultásra már csak kivételképpen egyes ismerős professzorok pártfogása által lehetett magyar hallgatóknak felvételt nyernie. Ez már nem is burkolt, hanem nyílt „numerus clausus” volt a magyar hallgatóságra nézve, amely ettől fogva még nagyobb százalékban szorult ki az egyetemek tantermeiből. Mikor 1933 végén ismét Angheliescu került az oktatásügyi minisztérium élére a román szélsőséges nacionalizmus e régi képviselője nem késett újabb intézkedést tenni a magyar egyetemi hallgatók ellen. Mivel a statisztikából látta, hogy a kolozsvári egyetem gyógyszerészeti karán a hallgatók túlnyomó többsége magyar

nemzetiségű, 1934 őszén a gyógyszerészeti kart Kolozsváron megszüntette és Bukarestbe helyezte át. Ezzel sok magyar hallgatót elzárta a továbbtanulás lehetőségétől, mert az erdélyi származású magyar hallgatóknak Kolozsváron kevesebb költségbe került az előírt stúdiumok elvégzése, mint Bukarestben.⁸⁰ A következmények azok voltak, amelyeket Anghelescu az intézkedéstől várt: a magyar gyógyszerészhallgatók száma rohamos csökkenésnek indult.

A román közoktatásügyi politika tehát nemcsak megakadályozta a magyar nyelvű egyetem fennállását, hanem főleg 1930 után a román nyelvű egyetemen való tanulást is évről évre nehezebbé tette a magyar hallgatók számára. Az orvosi tanulmányok lehetőségétől pedig a felvételi vizsgával 1934 után szinte egészen elzárta a nem román származású tanulni vágyó hallgatókat.

A román egyetemek hallgatói az első évek eltelté után szervezkedni akartak. Azt gondolták, hogy mivel a románok a dualizmus alatt Budapesten szabadon szervezkedhettek és a Petru Maior Diákegyesületben román nemzeti érzéseiket szabadon fejleszthették, nekik is szabad nemzeti-alapon álló diákegyesületet szervezniük. E feltevésükben ismét csalódnuk kellett. Az egyetem vezetősége rendeletileg eltiltotta őket a nemzeti alapon való szervezkedéstől és így a magyar egyetemi diákegyesület nem alakulhatott meg. Nagy-Románia egész fennállása alatt a magyar egyetemi hallgatókat összefogó magyar diákegyesület sehol sem létezett.

A magyar diákegyesületek kérdésének ilyen módon való megoldását sok felvilágosultabb román sem helyeselte. A már többször említett Pop Ghiță, a Maniu-kormány volt kultuszügyi alminisztere 1932-ben nyíltan elítélte a magyar diákegyesület megalakulásának akadályozását. Szembefordult Iorga akkori miniszterelnökkel, aki a kolozsvári román egyetem vezetésével egyetértésben elutasította a magyar diákság szervezkedési kérését. Pop Ghiță ekkor a következőket írta:

„Kötelességmulasztásnak tartanám a magam részéről, ha nem mutatnék rá néhány sorban arra, milyen téves volt a miniszterelnöknek a szenátusban kifejtett elmélete, melyben a kisebbségi diákegyesületek megalakítása ellen foglalt állást.

Szükségesnek tartom már eleve kijelenteni, hogy nem holmi ellenzékieskedés sugalmazta nekem ezt a cikket. A kisebbségi probléma sokkal fontosabb és szövevényesebb, semhogy céltalan pártharcok játékszeréül szolgáljon. Mindettől eltekintve, bármilyen is legyen Iorga professzor pillanatnyi pártállása, méltán elvárhatja, hogy ne tévesszük össze az útszéli nacionalistákkal.

Noha éppen Iorga volt a háború előtti román nacionalizmus elméleti és gyakorlati terjesztője, maga nem esett a háború utáni felszínes és hangoskodó nacionalisták ama hibájába, hogy ugyanabban az ellenséges hangnemben folytassa a harcot azok ellen a nemzetek ellen, amelyekkel előbb politikai, később katonai téren kellett megküzdenünk nemzeti szabadságunk kivívása érdekében.

Mikor őszintén értékelem Iorgának ezt a magatartását, csodálkozással látom azt a visszautasítást, amellyel Sándor József szenátornak a kisebbségi diákegyesületek engedélyezése érdekében előterjesztett kérését fogadta.

Nem itt a helye, hogy a nemzeti kisebbségi alapon történő általános szövetkezési szabadság elméletét fejtegessem, miután ezt a jogot csaknem valamennyi állam elismerte. Ebből az általános jogból következik a kisebbségi diákság számára is az a lehetőség, hogy nemzetiségi alapon egyesületeket alkothasson. Ha az egyetem kebelébe nem tartozó kisebbségi polgároknak szabad gazdasági, szakmai, közművelődési, tudományos, sőt politikai egyesületekbe is tömörülniük, s azt nem is mulasztják el, mert pártjaik hivatalosan letett listával szerepelnek a választásokon, s jelöltjeik a parlamentbe is bejutnak, képtelenség és értelmetlenség, hogy egyedül csak az egyetem képezzen kivételt. Amikor néhány évvel ezelőtt a kolozsvári egyetem határozati úton eltiltotta a magyar egyetemi ifjúság nemzeti alapon való szervezkedését, alig tudtam elhinni, hogy a magyar elnyo-

matás iskolájában megpróbált erdélyi tanárok ekkora hibába essenek. Bármennyire is erős ez a kifejezés, egyenesen szörnyűségnek tetszett előttem.

A diákegyesületeknek nincs és nem is lehet politikai jellegük. Csak közművelődési, nevelési és bajtársi céljaik vannak. A kisebbségi diákot nem lehet eltiltani irodalmának és kultúrájának művelésétől, attól, hogy a román diák módjára irodalmi és tudományos egyesületekben képezze magát, ami végül is a diákság igazi hivatása. Nem kényszeríthető arra, hogy román egyesületbe iratkozzék, s tiszta román környezetben éljen, hacsak nem érzi ennek őszinte szükségét. A dolog még súlyosabb jelleget ölt, ha bebizonyosodik az, amit a Dimineața állított a minap, hogy a román egyesületek elutasítják a beiratkozni óhajtó kisebbségi diákokat. Vajon okos és megfontolt-e, hogy az erdélyi, vagy besszarábiai kisebbségi diákban felébredt az üldözöttség és jogfosztottság érzését? És ha egy napon titkos kisebbségi diákszervezetek lepleznék le, vajon nem tehetnék-e szemrehányásokat magunknak, ha a kisebbségi diákok arra a látszatra hivatkoznak, hogy a mi politikánk kényszerítette őket a téves útra? Nem volna-e jobb, ha engedélyeznénk az ilyen egyesületeket, amelyek törvényesen működve bármikor ellenőrizhetők, mintsem olyan földalatti alakulatok keletkezését segítsük elő, melyek ellenőrzés nélkül működnek, s így könnyen veszélyes politikai irányzatok lejtőjére kerülhetnek?

De térjünk át az elvi jellegű vitákról a tettek mezejére. Bírálóink, akik állandóan azt vetik szemünkre, hogy védjük a kisebbségeket, többnyire ugyanazzal az érveléssel akarnak minket lefegyverezni. A múltat hánytorgatják és diadalmasan kérdezik, hogy a magyarok jobban bántak-e velünk az egyesülés előtt, nem üldözték-e eleget a román nyelvet? Érvelésük nem állja meg a helyét, mert a régi magyar uralom alatt elkövetett hibák nem szolgálhatnak az új román uralom hibáinak mentségére.

A jelen esetben érvelésük azért is helytelen, mert tájékozatlanságon alapszik. Ausztria–Magyarországon ugyanis a nemzetiségi alapon álló diákszervezetek szabadon működtek. Az egyesülésig sok törvényesen engedélyezett román diákegyesület működött, így Grazban a »Carmen Sylva«, Bécsben a »România Jună«, Budapesten a »Petru Maior«, nem is beszélve a számos csernovici román diákegyesületről. A kolozsvári román egyetemen működő »Julia« román diákegyesületet 1896-ban oszlatták fel, ha nem tévedek, a kolozsvári magyar egyetem sovinizta vezetőségének hamis és rosszakarató vádjai alapján...

Befejezésül engedtessek meg nekem, hogy megfogalmazzam a román állam kisebbségi politikájának alapelvét: a kisebbségi kérdés bőséges komplexumának egyetlen pontján sem szabad rosszabb bánásmódot bevezetnünk, mint amilyenben az egyesülésig az illető tartományokban részünk volt. Másodsorban: az egykor elnyomott románoknak adott jogokat nem szabad jelenlegi kisebbségeink számára maximumnak tekintenünk, csupán egy minimális tény- és jogállapotnak; inkább több jogot adjunk nekik, mint kevesebbet annál, amit szolgálásunk idején magunk élveztünk.

Nem hiszem, hogy a miniszterelnök úrnak ellenvetései lehetnek elemi elvekkel szemben és ezért bizom abban, hogy lojalitása és jóakarata megtalálja a módot a hiba helyrehozatalára.”⁸¹ Pop Ghiță Iorga jóakaratóba vetett bizalma indokolatlannak bizonyult. Igaz, a Iorga-kormány nemsokára megbukott, de utódai sem siettek a Pop által kifejtett elveket megvalósítani. A magyar diákegyesületek kérdése végeredményben az egész román uralom alatt megoldatlan maradt. A kolozsvári román egyetem hallgatóit pár évvel később bizalmasan tájékoztatták arról, hogy az egyetem Székelyföld és vidéke nevében hajlandó lenne egy magyar jellegű diákegyesület engedélyezésére. A továbbiakban azonban a tervezett vidéki egyesület mégsem valósult meg, mert engedélyezésére nem került sor. A magyar diákság ekkor már annyira bizalmatlan volt a román egyetem szándékaival szemben, hogy ezt az ajánlott módszert nem

fogadta el. Attól tartott, hogy a román egyetem a Székelyföld hangoztatásával a magyar hallgatóságot akarja kettészakítani. Ezért nem is szorgalmazta az ilyen módon, kerülő úton felajánlott egyesület megalakítását.

A magyar egyetemi hallgatóság magyar alapon működő egyetemi diákegyesület híján a különféle egyházi egyesületekben fejtett ki önképző és közművelődési tevékenységet. Így részben bekövetkezett az a helyzet, amit Pop Ghiță idézett cikkében előre látott: tudniillik, hogy a magyar egyetemi hallgatóság olyan egyházi alakulatokban helyezkedett el, amelyeknek munkája kívül esett az egyetemi hatóságok ellenőrző hatáskörén. A magyar hallgatók szempontjából ez előnyösebb volt, mert így a politizálásnak még a lehetőségét is óvatosan kikerülték, ami nem lett volna olyan könnyen elkerülhető a hivatalos diákegyesületen belül. A magyar hallgatók tehát nem jutottak abba a helyzetbe, amibe a román egyetemi hallgatók már régóta belesüllyedtek, akik tudniillik a Petru Maior és más román egyesületek kereteiben szélsőséges, ultranacionalista, politikai mozgalmak uszályhordozóivá váltak. Közülük kerültek ki azok a vasgárdista diáktömegek, amelyek 1936 után félelmetes erővel fordultak szembe a hivatalos Romániával és a kolozsvári egyetemet alapjaiban rázkódtatták meg. 1938 és 1939 folyamán óriási ultranacionalista, antiszemita politikai tüntetéseket rendeztek és nemcsak a politikusokat, hanem saját tanáraikat is több ízben megtámadták. 1939-ben az egyetem rektorát az egyik utca sarkán revolver-lövésekkel leterítették. A rektor csodaképpen menekült meg a haláltól és az egyetem vezetősége bizonyára keservesen megbánta, hogy a román egyetemi hallgatóknak olyan nagy lehetőségeket adott a politikai tevékenységre.⁸²

A magyar egyetemi hallgatók ilyenfajta mozgalmakban nem vettek részt. Nekik nagyon komolyan kellett tanulniuk, ha a számukra egyre ellenségesebb légkörben sikeresen vizsgázni akartak. Egyre csökkenő létszámban ugyan, de törhetetlen kitartással készültek hivatásukra, mely a mérhetetlen nyomorúságban tengődő magyarság számára óriási jelentőségű volt.

A magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók helyzetét a román egyetemeken mindvégig megnehezítette az anyagi nyomorúság, a felvételi akadályok és a magyar alapon tervezett diákegyesületek alakításának eltiltása. Összehasonlítva a magyar egyetemi hallgatók helyzetét azzal, amelyben egykor, a dualizmus alatt a magyarországi egyetemeken román hallgatói voltak, minden tekintetben mélységes hanyatlást kell megállapítanunk. A magyar egyetemi hallgatók anyagi nehézségei összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak, mint annak idején a román egyetemi hallgatóké. Ez utóbbiak részére a sokféle ösztöndíjalap, Gozsdu- és más alapítványok segítségével a tanulási költségek fedezése legnagyobbbrészt biztosítva volt. Azonkívül a román társadalmi rétegek évről-évre jobb anyagi helyzete hazulról is biztosította a román hallgatók tanulási lehetőségeit. A magyar egyetemi hallgatóknak ilyenfajta gazdasági előnyök nem álltak rendelkezésükre. Az ösztöndíjazásra szolgáló kulturális alapítványok vagyoni a román föld-reform következtében elvesztek. A magyar társadalom minden osztálya évről-évre nagyobb szegénységbe süllyedt. A még megmaradt intézményeket, mint például a Kolozsvári Egyetemi Diákasztalt, a román hatóságok elvették és román állami intézménnyé változtatták. A diákok segélyezésére alakult marosvásárhelyi Bethlen Kata Egyesületet ugyancsak megszüntették, a Háromszék vármegyei tanalapot pedig szintén eredeti rendeltetésétől eltérő célra használták fel. A magyar egyetemi hallgatók tehát szegénységükben csak a magyar társadalom filléreire számíthattak. Így a román uralom alatt a magyar egyetemi hallgatók segélyezése csupán társadalmi gyűjtés útján történhetett, s ez, amint tudjuk, valóban állandóan folyt és időnként elég tekintélyes eredménnyel járt.

A magyar hallgatók helyzetét a fenti nehézségek mellett a felvételi korlátozások súlyosbították. 1930-ig aránylag nagyobb akadályok nélkül lehetett a román egyetemekre beiratkozni. 1930 után évről-évre nehezebb lett a magyar nemzetiségű hallgatóknak a román egyetemeken

oklevelet szerezniük. A külföldi egyetemeken nem nagyon mertek tanulni – erre különben anyagi lehetőségeik sem voltak –, mivel a román kormányok a külföldön szerzett oklevelek érvényét csak évekig tartó utánjárás kívánó rendelkezések után ismerték el. A magyar egyetemi hallgatók tehát e téren is sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint annak idején a román egyetemi hallgatók a magyar egyetemeken.

Áttekintve a román uralom alá került magyarság oktatásügyének alakulását, megállapíthatjuk, hogy az, az első két év sokat ígérő kezdeményezésének kivételével, évről-évre kedvezőtlenebb helyzetbe került. 1919-ben a nagyszebeni Kormányzó Tanács a gyulafehérvári határozatok szellemében indította meg a nem román nemzetiségek iskolaügyének irányítását. 1920-tól kezdve, midőn Nagy-Románia kormányzása Bukarestből megkezdődött, a magyar oktatásügy egyre nagyobb nehézségek elé került. A román nyelv, Románia történelme, földrajza és alkotmánytana tanítását már az első évben bevezették. 1923 után a magyar gyermekek többé nem tanulhattak akadály nélkül anyanyelvükön. A négy román nemzeti tantárgy román nyelven való tanulása minden iskolában kötelező lett, s ez a túlzott idegen nyelven való tanulás a magyar tanulók szellemi erejének legnagyobb részét Nagy-Románia egész fennállása alatt igénybe vette. Az anyanyelven való oktatás tehát csak részleges lehetett és a magyar felekezeti iskolák, melyeket a román kormányok önkormányzatuktól megfosztottak, mindvégig kétnyelvűek voltak.

A magyar felekezeti iskolák, két-három kivételével, Nagy-Románia egész fennállása alatt hiába kértek államsegélyt. Egykori anyagi alapjaikat a román földreform révén elveszítették. Az iskolafenntartó egyházak ugyanazon ok miatt szintén leszegényedtek. A román kormányzat intézkedései következtében elveszítették azokat az előnyöket is, amelyeket annak idején a magyar kormányzat minden felekezeti iskolának megadott. A magyar iskolák bélyegilleték- és portómentességét elvették, a tanárok és tanítók vasúti kedvezményét megszüntették, s az iskolai nyilvánossági jog elvételével olyan helyzetet teremtettek, amelyben a magyar iskolafenntartóknak súlyos összegeket kellett fizetniük a magyar gyermekeket vizsgáztató idegen román tanerők számára. A román nemzeti zászló, román történelmi képek és a román könyvek elrendelt beszerzésével ismét súlyos kiadásokra kényszerítették őket, holott annak idején a dualizmus alatt ezeket a magyar kormány ingyen bocsátotta a román iskolák rendelkezésére.

A tanerők helyzete összehasonlíthatatlanul rosszabb volt annál, mint amelyben annak idején a magyar állam területén tanító román tanerők éltek. A magyar tanerőknek nyomorúságos fizetéssel kellett életüket tengetniük. A magyar tanárok soha olyan helyzetben nem voltak, mint amilyenbe a román tanárok 1906 után kerültek, amikor Apponyi a román iskolák önkormányzatának minden sérelme nélkül megadta számukra a fizetéskiegészítő államsegélyt. A magyar tanárok a román nemzeti tárgyakat csak a legritkább esetekben taníthatták és alkalmazásukhoz előzetes miniszteri engedélyre volt szükség. A magyar tanárok utánpótlása és a fiatal tanárok véglegesítése az úgynevezett capacitate-vizsga miatt lehetetlenné vált, és így a fiatal magyar tanerők mérhetetlen nyomorúságba jutottak.

A magyar tanulók számára Nagy-Románia egész fennállása alatt a tanszabadság nem létezett. A szülők iskolaválasztó joga a névelmezés következtében teljességgel a román tanügyi közegek kénye-kedvétől függött. A felvételi előírások miatt és a névelmezés gyakorlása által a magyar iskolák növendékeit évről-évre kevesebb létszámra csökkentették. A magyar iskolákban más vallású és más nemzetiségű tanulók nem tanulhattak, az pedig Nagy-Románia egész fennállása alatt nem fordult elő, hogy a román uralom alatt lévő magyar iskolákban magyarországi állampolgárok gyermekei tanulhattak volna.

A magyar iskolák önkormányzata Angheliescu törvényei következtében teljesen megszűnt. Az egykor nyilvános magyar felekezeti iskolák magániskolákká süllyedtek és a nyilvánossági jogot az egyetemi iskolák tekintélyes részének 1940-ig sem sikerült megszereznie. Amint a legnagyobb magyar egyház iskolaügyi jelentése megállapította, az iskolafenntartóknak a végén csak éppen annyi joguk maradt, hogy az iskolák fenntartásához szükséges anyagi eszközöket valamiképpen biztosítsák. Ahhoz az önkormányzathoz képest, amelyet egykor a dualizmus alatt a magyarországi románok élveztek, a romániai magyarok iskolai önkormányzata teljességgel semmivé zsugorodott össze.

A román állam a külföldi közvéleményre való tekintettel, nem szüntette meg a magyar felekezeti oktatást, de azt olyan körülmények közé juttatta, amelyek között fejlődése megállott és évről-évre kisebb területre zsugorodott össze.

Külföld felé a román kormányzat a magyar iskolák helyzetének eme szigorú ellenőrzését azzal indokolta, hogy azok irredenta fészkek és az iskolák különben is a legtöbb helyen feleslegesek, mivel a román állam nagy költséggel magyar tannyelvű állami iskolákat tart fenn. Ezzel szemben a tényleges helyzet az volt, hogy az első években még fennálló, részben magyar tannyelvű állami iskolák, vagy magyar nyelvű tagozatok később évről évre nagyobb számban csökkentek és a magyar tannyelvet a román váltotta fel. 1938-ban már egyetlen magyar tannyelvű állami iskola sem működött ténylegesen, mert az 1936/37-ben még papíron meglévő 44 magyar tannyelvű állami elemi iskola a következő év folyamán román tannyelvűvé vált. Az állami középiskolák pedig ekkor már szintén román tannyelvűvé változtak át. Azokban már magyar nyelvű tagozat nem volt.

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a román uralom alatt élő magyarság iskolaügye a változó román kormányok románosítási törekvése miatt évről-évre rosszabb helyzetbe került, s a magyarságnak nem volt lehetősége arra, hogy gyermekeit anyanyelvükön taníttassa.

A magyar közművelődés iskolán kívüli szervei

A román uralom alá került magyarság közművelődési szükségleteit a különféle egyesületek, színházi előadások a magyar sajtó és mindenekfelett az erdélyi magyar irodalom különböző egyesületei, szervei próbálták kielégíteni. Az egyesületek között legtekintélyesebb volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, (EMKE) a különféle kaszinók, a nőegyletek, a dal- és olvasóegyletek. Az erdélyi magyarság színházügyét a kolozsvári állandó színház és különféle folyton alakuló vándorszíntársulatok, valamint az állandó nehézségekkel birkózó műkedvelők szolgálták. A sajtót pedig napilapok és különféle szakfolyóiratok képviselték. Mindezek a közművelődési keretek a román uralom alatt legtöbbször azonos nehézségek között próbálták hivatásukat teljesíteni.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a román Astrához hasonlóan az 1849-ben uralomra jutott osztrák önkényuralom idején keletkezett. 1859-ben alapították és a tagok összetételénél, de még az egyesület célkitűzésénél fogva is mindenkor magyar jellegű volt. Hivatalos nyelvül természetesen a magyart választotta és magyar jellegét az akkori osztrák önkényuralom képviselője is minden további nélkül elismerte. Az egyesület alapszabályait az osztrák önkényuralom miatt úgy kellett megállapítani, hogy annak vezetőit mindenkor az uralkodó hagyja jóvá.

Idők folyamán az egyesület a tagok áldozatkészsége következtében gazdag tudományos gyűjteményt szerzett. Ásványtára, növénytára, hatalmas értékű könyvtára és más gyűjteményei

szinte egyenként felajánlott egyéni adományokból keletkeztek. Midőn 1872-ben a kolozsvári magyar egyetemet megalapították, az egyetemi oktatás céljaira bérbe vették az EME említett gyűjteményeit. Ettől kezdve a különféle tudományos gyűjtemények: állattár, ásványtár, növénytár, könyvtár stb. az egyetem rendelkezésére állottak, s használatukért az egyetemet fenntartó magyar állam szerződésben megállapított bérösszeget fizetett. A különféle táraakra az egyesület kiküldött tagjai vigyáztak, akik időnként ellenőrizték, milyen állapotban vannak a gyűjtemények. Lassanként kialakult az a szokás, hogy amennyiben az egyesület megbízott az illető egyetemi tanárban, őt magát kérte fel a gyűjtemény gondozására és ellenőrzésére. E tanárokat rendszerint beválasztották az egyesület tagjai közé, s így a súrlódások lehetősége eleve ki volt zárva. Az egyesület és az állam helyzetét külön szerződés szabályozta. A szerződést a magyar állam tiszteletben tartotta és az egyesület használt gyűjteményeiért a megállapított bérösszeget mindig pontosan fizette. Az egyesület e bérösszegeből és a Kolozsváron lévő bérházából származó jövedelmekből fedezte különféle kiadásait. A kiadások az egyesület tudományos és népszerűsítő közművelődési előadások, valamint különféle kiadványok költségeiből származtak. A magyar uralom alatt az EME a román Astrával teljesen korrekt viszonyban volt, az Astra több nagygyűlésén, így a balázsfalvi jubileumi nagygyűlésen képviseltette magát és titkára által küldött üdvözlő átiratban fejezte ki szerencsekívánatait.

Az EME helyzetében a román uralomváltozás gyökeres változásokat idézett elő. Csakhamar felmerült a tudományos gyűjtemények használatának és tulajdonjogának kérdése, s emiatt az EME helyzete Nagy-Románia egész fennállása alatt tisztázatlan és megoldatlan maradt. Működését tehát csak bizonyos korlátozások között és óriási erőfeszítések között, állandó önvédelmi harc árán folytathatta.

A román kormányzat ugyanis – mint már láttuk – 1919. május 12-én a kolozsvári magyar egyetemet erőszakkal elvette és 1919/20-tól kezdődően román állami egyetemnek rendezte be. A román egyetem vezetősége az egyesület tudományos gyűjteményeit nyugodtan tovább használta. Midőn azonban az EME a gyűjtemények használatáért járó bérösszeget kérte, a román kormány a bérösszeg megfizetését elutasította.⁸³

Ugyanakkor az egyesület házáat a román lakáshivatal elrekvirálta és abból semmiféle jövedelem több mind 10 évig nem származott.

E tények következtében az EME anyagi helyzete teljesen reménytelenné változott. A román ostromállapot miatt – ez Kolozsváron 1918-tól 1928-ig tartott – gyűléseket és előadásokat az első időkben nem lehetett tartani. Az EME tehát nemcsak anyagi eszközeinek elvesztése, hanem a külső akadályok miatt is teljes tétlenségre kényszerült. Hosszú évekig tartott ez az állapot, anélkül, hogy az egyesület helyzetében bármiféle öröndetes változás történt volna.

Az egyesület vezetősége kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kolozsvári, Ferenc József nevét viselő magyar egyetem megszüntével és e területeken a magyar állam megszüntésével az egyesület és a magyar állam közt megkötött régi szerződés is megszűnt. Felajánlotta tehát, hogy a román állammal új szerződést köt, a gyűjteményeknek a román egyetem számára való használatának biztosítására. A román kormány ezt az álláspontot nem fogadta el, hanem magát a magyar állam jogutódjának tekintvén a szerződést továbbra is érvényben lévőnek tekintette. Az évi bérösszeget azonban nem volt hajlandó fizetni.

1921-ben az egyesület új vezetőséget választott. A vezetőség megkezdte munkáját az egyesület jogi helyzetének rendezése érdekében. Munkája azonban óriási nehézségekbe ütközött. Az évente felterjesztett sok memorandum és küldöttségi tárgyalások csak azt eredményezték, hogy a román egyetem tanárainak javaslatára a román kormány kezdett igényt formálni az egyesület gyűjteményeinek tulajdonjogára. Miután azonban kénytelen volt tartóz-

kodni, különféle mellékutakon próbálta célját elérni. Az egyik ilyen út az egyesület működésének akadályozása és a vezetőség elismerésének megtagadása volt. Az egyesület 1924-ben az új viszonyokhoz akarván alkalmazkodni, alapszabályait a törvényes előírásoknak megfelelően módosította. A módosított alapszabályokat a törvényszékhez jóváhagyás és bejegyzés végett felterjesztette. Ám a kolozsvári román egyetemi tanárok bizalmas feljelentésére az EME közgyűlése által végrehajtott alapszabály-módosítást „alapszabály-hamisításnak” minősítették és a vezetőség ellen eljárást indítottak. Az eljárás tisztázta a vezetőséget. A kolozsvári törvényszék 4.010/612-1925. szám alatt az EME jogi személyiségét elismerte, de kötelezte arra, hogy az 1905. évi alapszabályok szerint működjen. Ezek az alapszabályok ugyanis előírták, hogy az egyesület elnökségének megválasztását a királynak kell jóváhagynia. A román egyetem tanárainak buzdítására a kormány ragaszkodott e formális jog fenntartásához, noha a román alkormány szerint a kulturális egyesületek vezetőségének működéséhez nem volt szükséges a legfelsőbb megerősítés. A minisztérium az 1905. évi alapszabályok betartásának ellenőrzésére az egyesülethez kormánybiztost nevezett ki. dr. Drăganu Miklós egyetemi tanár személyében.

1925-ben a vitás kérdések magvát képező tudományos gyűjtemények tulajdonjogának rendezésére dr. Borza Sándor román egyetemi tanár jól átgondolt ötlettel állott elő. Az EME elnökségéhez egy kérést adott be, melyben 85 új román tagnak az egyesületbe való felvételét kérelmezte. Az ajánlott román tagok Románia ismert tudósai voltak. Az egyesületnek alapszabályokban biztosított joga volt a tagfelvétel feletti döntés. A vezetőség átlátta, hogy ha a 85 román tagot felveszi, akkor az egyesületnek több román tagja lesz, mint magyar. A román többség a közgyűlésen szavazattöbbséggel könnyen kimondhatta volna a tudományos gyűjtemények tulajdonjogáról való lemondást és azoknak a román egyetem számára való végleges átengedését. Borza indítványa mögött, amint az csakhamar kiszivárgott, valóban ez az elgondolás volt. Ekkor az EME vezetősége a román tagok felvételi kérését félretette és abban döntést nem hozott.⁸⁴

Borza ötletének kipróbálása után a kormány ismét a régebbi módszer használatához tért vissza. Kijelentette, hogy az egyesület vezetőségét nem ismeri el és nem terjeszti fel királyi jóváhagyásra. Ezért az EME akkori vezetői állásukról lemondottak és az egyesület új vezetőséget választott.

Az új vezetőség megalakulásáról értesítette a kormányt és kérte a legfelsőbb megerősítésre való felterjesztést. A kormány azonban a memorandumot egy ideig válasz nélkül hagyta. 1926-ban végre közölte, hogy Pâclișanu Z. kultuszminisztériumi vezérigazgatót megbízta az egyesület vezetőségével folytatandó tárgyalásokkal. A tárgyalások nem vezettek eredményre, mert a román kormány azt követelte, hogy az egyesület mondjon le tudományos gyűjteményeinek tulajdonjogáról és a gyűjteményeket adja át a román egyetem tulajdonába. Az egyesület erre nem volt hajlandó. Új memorandumára választ nem kapott és a vezetőség megerősítése tovább is elmaradt.

1928-ban Borza professzor megismételte régebbi ajánlatát a 85 román tudós felvételére nézve. Az egyesület vezetősége kijelentette, hogy a felvételtől csak akkor hajlandó dönteni, ha az egyesület jogi helyzete kielégítő megoldást nyer. Ekkor a liberális kormány közölte, milyen feltételek mellett hajlandó az egyesület jogi helyzetét rendezni. A feltételek: az EME vegye fel a 85 román tagot, az egyetemmel románul levelezzen, válasszon román alelnököt és titkárt, a gyűjtemények használatáért fizetett összegből csak 10 000 lejt fordítson adminisztrációs költségekre, a többi pedig a gyűjteménytárak fenntartására. Az ajánlat az EME tagjai között nagy visszatetszést okozott és nyilvánvalóvá tette, hogy annak elfogadása az egyesület gyűjteményének elvételét jelenti. Az újabb tárgyalásokon 1929-ben az EME vezetői a meg-

egyezés érdekében elmentek a legvégsőbb lehetőségekig, de a tudományos gyűjtemények tulajdonjogához ragaszkodtak. Mivel azonban a kormány éppen ezeket akarta a magyar egyesület kezéből kivenni, a tárgyalások ezúttal is eredménytelenül végződtek. A kormány 1930-ban ismét alkalmazta a régi eszközt és kijelentette, hogy az 1925-ben beterjesztett vezetőséget nem hajlandó legfelsőbb jóváhagyásra felterjeszteni. Ugyanakkor a kolozsvári egyetem román tanárai szintén megismételték egyszer már kipróbált eljárásukat és az egyesületet újból feljelentették a jogi személyiségek legfőbb fóruma előtt. Ám feljelentésük alaptalansága kiderült és az egyesületet nem tudták a gyűjteményekről való lemondásra kényszeríteni. 4 évi huzavona után a kormány végre felterjesztette a már közel 10 éve működő vezetőséget a királyi jóváhagyásra. Így a kérdés e része elintézését nyert, de a vagyoni jogi helyzet továbbra is változatlanul maradt. Az egyetem Nagy-Románia egész fennállása alatt bérfizetés nélkül használta a tudományos gyűjteményeket.

Az 1938-ban bekövetkezett külpolitikai helyzet miatt szükségessé vált a legkiáltóbb igazságtalanságoknak legalább papíron való jóvátétele. Ezért az 1938. augusztus 1-én tartott minisztertanácsi naplóban foglalt ígéretek között ott volt a Múzeum Egyesület helyzetének rendezésére vonatkozó ígélet is. „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület helyzete igazságos elintézését nyer az alapítólevél rendelkezéseinek megfelelően.” Sajnos az ígéletet nem követte semmiféle intézkedés és így a Múzeum Egyesület jogi helyzete mindvégig tisztázatlan maradt.

Az ismertett küzdelem károsan befolyásolta az egyesület munkásságát. Az 1921-ben megkezdett szakosztályi munka csakhamar megtorpant. Az egyesületi tagokon úrrá lett a borúlátás és a szakelőadások rendezése sokak előtt hiábavalónak látszott. Az előadások engedélyeztetése óriási nehézségekbe ütközött, az egyesület súlyos anyagi helyzetében pedig sokszor a minimális költségek fedezésére is képtelen volt. Az egyesület kolozsvári bérháza a rekvirálások és kényszerbeszállások miatt úgyszólván semmit sem jövedelmezett. 10 éven keresztül az egyesületnek még az általa rendezett előadások műsora kinyomtatásához sem volt elegendő pénze, a legszükségesebb kiadásokat, bélyeg stb. a tagok önkéntes adományaiból fedezték.

1930 után a ház végre felszabadult a különféle kényszerbeszállások alól, s ugyanakkor, mint láttuk, az egyesület jogi helyzete részben tisztázódott. Hozzájárult a körülmények hatásához az is, hogy 1928-ban a 10 éves előzetes cenzúrát és ostromállapotot királyi rendeltetőtörvénnyel végre megszüntették. Az egyesület lélegzethez jutva, megkezdte régi tevékenységének újraszervezését. Előadásokat rendezett, vándorgyűléseket tartott és a vidéki városokban megjelenve, a tudományok népszerűsítése érdekében nagy tevékenységet fejtett ki. Ettől kezdve évenként megrendezte vándorgyűléseit, melyek a vidéki városokban lakó magyarok között nagy örömet keltettek. Marosvásárhely, Nagyenyed, Nagybánya, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely és Torda magyarsága egymás után vendégül látta az oda kiszálló magyar tudósokat, akik a román hatóságok gyanakvó ellenőrzése mellett ismertették a tudományok legújabb eredményeit. Sajnos 1934 után már egyre nagyobb nehézségek merültek fel. 1934-től ismét bevezették az előzetes cenzúrát és emiatt a vándorgyűlések engedélyezése újból súlyos akadályokba ütközött. A tordai vándorgyűlésen már az előadókat rendőri zaklatások akadályozták, s a kolozsvári népszerűsítő előadásokat egy történelmi előadás miatt több hónapra betiltották.

Ilyen körülmények között is jelentős volt az EME munkája. 1937 végéig összesen 237 vándorgyűlési előadást, 114 bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályi előadást, 163 természettudományi és 257 orvostudományi szakosztályi előadást rendezett. A román uralom első 20 éve alatt kiadta az Erdélyi Múzeum című folyóiratot 8 kötetben, 903 közleménnyel és 45 táblával, 213 ív (3410 lap) terjedelemben. Az Erdélyi Tudományos Füzetek című sorozatban megjelentett

101 munkát 170 íven (2730 lap).⁸⁵ A fentiek mellett kiadta 5 vándorgyűlés emlékkönyvét. Az egyesület 75 éves évfordulója alkalmából összefoglaltatta a tudományos kiadványok jegyzékét és megíratta az egyes szakosztályok munkásságának történetét. Mindezekon felül általában irányította és számon tartotta az erdélyi magyarság irodalmi és tudományos munkásságát és nélkülözhetetlen szolgálatokat tett az erdélyi magyar tudományos életnek. A román kormányok által működése elé állított akadályok nélkül bizonyára még nagyobb szerepet játszott volna. Így azonban jelentősége és helyzete távolról sem lehetett olyan, mint amilyen az Astrái volt a dualizmus korában a magyar uralom alatt.

Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület sorsa

Az EMKE a világháború előtt egyik feladatának a román tömegek között szétszórt magyarság, a szórványmagyarság megmentését tekintette. Az elrománosodásnak induló, román többségű falvakban és vidékeken a magyar gyermekeket igyekezett megmenteni. Különböző alapítványok segítségével Algyógyon földművesiskolát állított fel és Erdélyszerte igyekezett megmenteni az elrománosodásnak induló magyar szórvány rétegeket. Mindezt társadalmi és közművelődési eszközökkel próbálta elvégezni a hatóságok pressziója nélkül. A románok azonban valóságos merényletnek tekintették ezt a tevékenységet, és az EMKE már akkor a leghevesebb román sajtótámadások középpontjába került. Erőszakos magyarosítással, fagyűlölettel vádolták.

Az impériumváltozás után birtokait 69 hold erdő kivételével teljes egészükben kisajátították. A kisajátítás törvényellenes volt, mivel a törvény értelmében a belsőségeken, szőlőkön és gyümölcsösökön kívül a birtok mintagazdasági jellegénél fogva az EMKE-nek 100 hold szántóra, a gazdasági iskola céljaira 200 hold szántóra, az árvaház részére pedig 30 hold szántóra volt joga. Az egyesület az elsőfokú agrárbizottság határozatát a következő fórumhoz a törvény alapján megfellebbezte. A fellebbezésre azonban éveken keresztül, egészen 1930-ig semmiféle válasz nem érkezett. Ekkor az EMKE látván, hogy a Comitetul Agrar indokolatlanul halogatja az ügy tárgyalását, a törvényben biztosított jog alapján a fellebbezést visszavonta. Mire a Comitetul Agrar kijelentette, hogy a fellebbezés visszavonását nem fogadja el, mert most már dönteni kíván.⁸⁶ A döntést természetesen kedvezőtlen szellemben hozta meg, s így az EMKE az említett 69 hold kivételével minden anyagi alapját elveszítette.

Közben a kisajátított birtokokon a román tulajdonosok berendezkedtek. Az algyógyi földműves iskolát elrománosították és oda többé székely gyerekeket – akiknek az iskola eredetileg szánva volt – nem vettek fel. Az iskolát megalapító gróf Kun Kocsárd sírját 1922-ben „ismeretlen tettesek” feltörték és meggyalázták. Az EMKE vezetősége hiába kérte a földműves iskola román igazgatóját a kripta helyreállítására. A kérelmet nem teljesítették, sőt az ismeretlen tettesek a már azelőtt feldúlt sírt másodszor és harmadszor is feldúlták és onnan még a nagy alapító csontjait is széthordták. Az egyesület egykori alapítójának emlékét sem tudta megvédeni, mert saját életéért kellett a legsúlyosabb harcot vívnia. A román sajtó támadásainak hatása alatt az E. M. K. E ellen vizsgálatot indítottak. Mikor az első vizsgálat befejeződött és az egyesületet tisztázta, újabb sajtótámadás hatása alatt második vizsgálatot rendeltek el. A vizsgálatok ezután egymást érték. Némelyik két esztendeig tartott. A végén a vizsgálat lefolytatásával megbízott román egyetemi tanár az egyesületet tisztázta, de a jogi helyzet elismerése csak 15 évi küzdelem után történt meg. Az egyesület 1935-ben kezdhette meg újra munkáját. Mivel 15 éven keresztül nem volt elismerve jogi személyisége, a magyar közönséggel való kapcsolata annyira megszűnt, hogy újrászervezése csak lépésben történhetett. Nagy-Románia még hátralévő korszakában nem is fejthetett ki semmiféle lényeges tevékenységet.⁸⁷

A két nagy magyar közművelődési egyesület története az országban lévő más egyesületek sorsát jelképesen példázza. Valóban, a legtöbb magyar egyesületet már a román uralom első éveiben bezárták. A megmaradtak jogi személyiségének elismerése csak hosszú eljárások után sikerült. Néha a felterjesztett okmányok elvesztek, s amíg azokat pótolták, évek teltek el. Újfajta egyesületek megalapítása a legnagyobb nehézségekbe ütközött, s bizonyos idő után teljesen lehetetlenné vált. Beszédés példa erre a romániai Magyar Népliga Egyesület esete. Az egyesület célja a Népszövetség intézményének népszerűsítése volt és hasonló egyesületek más országokban is alakultak. A magyar képviselők Kolozsváron szerették volna megalapítani, de a kolozsvári ostromállapot szigorú rendelkezései miatt az alakuló gyűlés engedélyét 2 éven keresztül nem sikerült megszerezni. 1927-ben Székelyudvarhelyen összehívták az alakuló közgyűlést. A jogi személyiség elnyerésére vonatkozó kérést a román belügyminisztérium azzal utasította vissza (40.577/1927 szám alatt), hogy „a romániai Magyar Népliga Egyesületnek a jogi személyiség nem adható meg.”⁸⁸

Az egyesületek közül még aránylag legnagyobb szervezkedési lehetőségük a dalegyleteknek volt. A dalegyletet 1921. november 13-án alakult Romániai Magyar Daloszövetség szervezte meg. Ekkor az egykori magyar területeken mindössze 31 dalárda volt. A szövetség éveken keresztül folytatott szívós szervező munkával lassanként 356 dalegyletet alapított. Ezek az egyesületek a szövetség irányítása alatt a magyar zeneműveltség érdekében szép munkát végeztek. A szövetség kerületi és országos versenyeket rendezett és ugyancsak ő kezdeményezte az évenként július 31-én, a nagy magyar költő halálának évfordulóján megtartott segesvári Petőfi-ünnepélyeket. A versenyek mellett karnagyképző tanfolyamokat rendezett. A 30-as években a szövetség néha nehezen tudta megrendezni a versenyeket, mert a román hatóságok még a dalosversenyek megtartását is gyanakvó szemmel nézték. Ezért a szövetség vezetői egy-egy országos verseny engedélyezését azzal próbálták biztosítani, hogy a verseny védnökéül a román királyi család valamelyik tagját kérték fel. A felkérés több ízben sikerrel járt és a verseny engedélyezését biztosította.

Általában az egész magyar közművelődési életet súlyosan megbénította az előzetes cenzúra és ostromállapot, mely Nagy-Románia fennállásának 22 esztendeje alatt 5 év kivételével a legtöbb magyar vidéken érvényben volt. A cenzúra végrehajtói a legártatlanabb magyar közművelődési megmozdulást is gyakran lehetetlenné tették. Nemcsak a sajtó és színházi előadásokat akadályozták, hanem a könyvkiadás lehetőségeit is nagymértékben korlátozták. Emiatt a román uralom alatt élő magyarság iskolán kívüli közművelődési szervei éppen annyira meg voltak kötve, mint az iskolai közművelődés lehetőségei.

Világosan látszik ez a sajtó és a színházi előadások kérdésében. Az iskolán kívüli közművelődés e két hatalmas tényezője a romániai magyarok számára csak erős korlátok között érvényesülhetett.

A magyar nyelvű sajtó

A világháború előtt Erdélyben vidéki viszonylatban tekintélyes magyar sajtó működött. A vidéki színvonalon álló sajtó a budapestivel természetesen nem versenyezhetett, de a helyi kérdések ismertetésével, irodalmi tehetségek szóhoz juttatásával szép szolgálatokat tett a magyar közművelődésnek. A magyar újságírás nagy úttörője és mestere, Bartha Miklós fényes újságírói pályáját Kolozsváron kezdte meg. Közvetlenül a főhatalom-változás előtt Erdélyben mintegy 15-20 magyar napilap és rengeteg hetilap, valamint folyóirat jelent meg.

A főhatalom-változás az erdélyi újságírást is egészen új helyzetbe juttatta. Budapest vezető szerepe megszűnt. Az új országhatárokon belül a nagyrészt már azelőtt is meglévő erdélyi

magyar újságokból új magyar sajtó alakult ki. A magyar napilapok önálló alapokra helyezkedve vidékies jellegükből csakhamar kiléptek és egyre hangsúlyozottabb országos jelentőséghez jutottak. A trianoni Magyarországtól és annak sajtójától elzárt, román uralom alá került magyarság mohón vetette rá magát az olvasásra. „A nagy összeomlás egyik meghatározó tünete volt – írta a jelenséggel kapcsolatban Spectator (Krenner Miklós) híres újságíró –, hogy az emberek lázasan kezdtek olvasni, aszerint, ki mit érzett át legerősebben a zűrzavar komor perceiben: fájdalmat, tépelődést, munkátlanságot, kritikai vagy cselekedni való kényszerűséget-e?”⁸⁹

Ezt az olvasás utáni vágyat elsősorban az új erdélyi magyar sajtó elégítette ki. A legtöbb városnak csakhamar megszületett a maga heti-, sőt némely helyen napilapja is. Aradon, Temesváron, Brassóban, Nagyváradon és Kolozsváron napilapok, a többi városokban leginkább hetilapok jelentek meg. Míg a világháború előtt az erdélyi magyar sajtóban Arad és Nagyvárad játszottak vezető szerepet, a háború után rövidesen Kolozsvár lett az erdélyi magyar újságírás vitathatatlan központja. Ez volt a legnagyobb magyar város, ideköltözött Nagyszebenből a román Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent), itt alakultak ki a vezető magyar intézmények, és itt létesítettek különféle konzulátusokat a külföldi államok bukaresti követségei. Mindezek a tényezők egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy Kolozsvár legyen az erdélyi magyar sajtó központja.

A kolozsvári napilapok közül kezdetből fogva két lap emelkedett ki: a Keleti Újság és az Ellenzék. Mindkettő csakhamar az erdélyi magyar szellemi élet elismert tényezője lett. Mellettük hasonlóan országos jellegű napilapok keletkeztek, így Brassóban a Brassói Lapok, vagy Temesváron a Temesvári Hírlap.

A romániai magyar sajtó történetének első 10 évét a kedvező anyagi lehetőségek jellemezték. A leszegényedett magyar tömegeknek az olcsó napilap lett nagyon sok helyen az egyetlen olvasnivalója. Ezért az újságírás ezekben az években üzletnek is bevált.⁹⁰ Csak pár tollforgató embert kellett összetoborozni egy hónapos szobában és máris megindulhatott az új lap. Jó pár erdélyi magyar újság indult meg ilyen körülmények között. Ez a helyzet nemegyszer természetesen a komoly sajtó ártalmára volt, mert sokszor minden hírlapírói érzéket nélkülöző, felkészületlen emberek csaptak fel kiadónak, vagy újságírónak, s tevékenységük nyomán komolytalan napi- és hetilapok jelentek meg. Ezek a lapok nemegyszer hosszabb ideig is meg tudtak élni, mert olcsóságuk révén a nagy tömegek támogatása biztosítva volt.

Az erdélyi magyar sajtó e korszakában vetették meg a magyar újságírókat összefogó szervezkedés alapjait. Az összefogó szervezetet Székely János, a Consum című közgazdasági szaklap szerkesztője kezdeményezte. Megalakulása után az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró Szervezet néven működött. Az új szervezet célja a hírlapírók szakmai érdekeinek megvédése és képviselése volt. Ennek a szüksége már eleitől fogva felmerült, mert a lapkiadás jövedelmezősége miatt a kiadók olyan tiszteletdíjakat fizettek az újságíróknak, amiből ezek legtöbbször jól meg tudtak élni. Nem sokkal később Kolozsváron egy másik jelentős újságíró alakulat jelentkezett. Ez az alakulat az úgynevezett Újságíró Otthon volt, amely eleinte kizárólag az újságírók számára berendezett bensőséges helyiséget tartott fenn. Ennek példájára csakhamar más városokban is hasonló újságíróklubok keletkeztek. Sajnos a klubok egyre inkább eltértek eredeti hivatásuktól és az újságírók találkozóhelye lassanként mind több városban nagystílusú szórakozóhellyé változott, ahol rulett és más alkalmatlanságok növelték a helyiség jövedelmét.⁹¹ A klubok emez üzletei az alapításban részt vevő újságíróknak igen jó jövedelmet biztosítottak. Az ötlet mindenütt utánzásra talált és a legtöbb helyen jó jövedelemmel járt. Káros kinövései csakhamar megmutatkoztak, mert sok helyen a hírlapírók igazi foglalkozása mellékkeresetté változott, mivel az újságíróklub jövedelme sokkal nagyobb volt annál, amit az illetők újságírói munkájukkal szereztek. Ez a fejlődés természetesen az

erdélyi magyar sajtó színvonalának csökkentésére vezetett és az újságírókluboknak igen szomorú hírnevet szerzett. Pedig amint a gazdasági viszonyok rosszabbodtak és az erdélyi magyar társadalom rétegeinek leszegényedési folyamata nagyobb arányokat öltött, az újságkiadás többé már nem volt jövedelmező vállalkozás. Ennek következtében sok újság megszűnt, az újságírók állás és jövedelem nélkül maradtak, egyetlen megélhetési lehetőségük az újságíróklubok jövedelméből rájuk eső részlet volt. Azok az újságírók, akik nem részesültek a klubok jövedelméből, nagy nyomorúságba jutottak. Az 1930-as években az általános gazdasági válság miatt a megmaradt lapok árait csökkenteni kellett, ami az újságírók fizetésének csökkentésére vezetett, hiszen a nyomdatechnikai költségeket nem lehetett kiküszöbölni. Megkezdődött a krajcáros lapok megjelenése, ami nemsokára az erdélyi magyar sajtó színvonalban mélyen lesüllyesztette. A krajcáros lapokat a kiadók krajcáros újságírók beállításával létesítették és tartották fenn, ami szörnyű gazdasági kizsákmányolásra vezetett. Az újságírói fizetések most már a komolyabb napilapoknál is jóval az életszínvonal alá süllyedtek és ennek következménye természetesen az egész magyar sajtó színvonalának süllyedése lett. Csakhamar megteltek a kiadóhivatalok olyan újságírókkal, akik minden előkészület és tehetség nélkül csupán a mindennapi kenyér gondjai miatt fogtak az újságíráshoz. Elbocsátott magán- és köztisztviselők, a román nyelvvizsga miatt állami állásukból kidobott magyarok, nyugdíjasok, megbukott diákok egymásnak adták a szerkesztőségek kilincseit, hátha belőlük is újságíró lehet. De minden rosszban van valami jó is, így hát ebből a helyzetből csakhamar jó pár olcsó újság megjelenése származott. Így keletkezett a Brassói Lapok mellett a Népújság, továbbá a Keleti Újság népies kiadványa, a Magyar Újság, valamint az Ellenzék hasonló fiókkkiadványa, az Esti Lap. A fejlődés végén már csak négy-öt országos jellegű napilap maradt, köztük az 1932-ben alapított, Nagyváradon megjelenő Erdélyi Lapok, mely később a cenzúra miatt az erdélyi jelzöt elhagyva Magyar Lapokká alakult át. Ámde e nagyobb lapok is nagyon nehezen tudták magukat fenntartani.

A magyar sajtó életét kívülről meghatározó tényezőnek, a román cenzúrának ismertetését itt mellőzve, megállapíthatjuk, hogy a magyar sajtó fejlődése híven tükrözte az erdélyi magyarság helyzetét. Amíg az erdélyi magyarság gazdasági lehetőségei tűrhetőek voltak, addig a magyar sajtó fejlődése is normális volt. Amint 1930 után a gazdasági válság és a románosító politika következtében a magyarság minden társadalmi rétegére nehezedő román gazdasági politika súlyosabban érvényesült, a magyar sajtó fejlődése is megállott. Ehhez természetesen hozzájárult az az ismeretes tény, hogy Nagy-Románia fennállásának 15 esztendejében előzetes cenzúra volt, mely az ostromállapot sok más kísérő jelenségével együtt a magyar sajtó fejlődését igen megbénította. A cenzúra és általában a sajtószabadság kérdésével a következő fejezetben fogok részletesebben foglalkozni.

A romániai magyar sajtó jelentősége óriási volt. A román uralom alatt az iskolák és egyházak mellett a magyar újságok és folyóiratok voltak a magyar közművelődés legfontosabb tényezői. A papokhoz, tanítókhöz és tanárokhoz hasonlóan az újságírók is hősies munkát végeztek a magyar közművelődés szolgálatában. Hatóterületük óriási volt, mert kiterjedt a másfélmillió magyarság minden társadalmi rétegére. Világosan látszik ez az újságok példányszámaiból. A vezető napilapok példányszáma átlag 6 és 15 ezer között váltakozott. A Brassói Lapok és a Keleti Újság legjobb fejlődési korszakukban elérték a 15 000-es példányszámot, míg az Ellenzék legmagasabb példányszáma a 12 000-et nem haladta meg. Mindhárom újság a magyar középosztály különféle rétegeinek volt kedvenc napilapja. A napilapok közül legnagyobb példányszámot Kolozsváron a Jó Estét érte el. Ez afféle krajcáros, igen jól szerkesztett napilap volt, amely sokszor 25 000 példányban fogyott el. A Brassóban megjelenő

Népújság példányszáma még ennél is nagyobb volt, mert az egy időben elérte az 50 000-et.⁹² Kitűnően szerkesztett, elsősorban a falusi néptömegek számára írott napilap volt, melyet legfőképpen a szomszédos székely megyék falvaiban olvastak. Ilyen körülmények között el lehet képzelni, micsoda hatása volt az erdélyi magyar sajtó tevékenységének.

A magyar sajtó hangját és tevékenységének tartalmát külső és belső tényezők határozták meg. Külső tényező elsősorban a román cenzúra és általában a román sajtópolitika volt. Mint látni fogjuk, ez merőben különbözött attól, amely alatt egykor a dualizmus korában a magyarországi román sajtó élt. A magyar újságok hangját és szellemét másodsorban a szerkesztők és újságírók belső értéke, illetőleg az erdélyi magyar középosztály gondolkodása határozta meg. Aki átlapozza a nagyobb napi- és hetilapok évfolyamait, meglepődve állapíthatja meg, mennyire mérsékelt hangon írtak a magyar lapok. Az az éles, gyűlölködő, irredenta szellem, amely annyira otthonos volt az egykori román lapokban, a romániai magyar sajtóból hiányzott. Igaz, e nélkül is meglehetősen izgató hatást gyakorolt a különböző tények egyszerű leírása is. A gazdasági, nyelvhasználati, egyházi és közművelődési román intézkedések egyszerű leírása mérhetetlenül fel tudta korbácsolni a majdnem minden magyar saját egyéni sorsában érezhető következmények miatt amúgy is ideges magyar közvéleményt. Ilyen körülmények között érthető, hogy a magyar sajtó állásfoglalása és tevékenysége nagyon sok kérdésben döntő szerepet játszott. Nagyon sok esetben ugyanis csak a sajtónak volt lehetősége bizonyos dolgok szóvá tételére, amiket sem egyházi gyűléseken, sem iskolákban, sem másutt nem lehetett megvitatni. A románosító intézkedések hatása következtében megromlott magyar nyelvet, helyesírást és magyar nyelvhelyességet a magyar nyelv iránt aggódó írók és tudósok elsősorban a sajtó segítségével akarták megjavítani. A sajtó hasábjain jutott el a magyar társadalom különféle rétegeihez a magyar nyelvhelyességi mozgalom, a magyar történelem és a magyar közművelődés sok értéke, a magyar tudomány legújabb eredményei, a nemzetközi helyzet olyan eseményeinek híre, amelyről a román lapok mélyen hallgattak. Amikor később a román cenzúra miatt mindenféle kritika lehetetlenné vált, akkor a magyar sajtó a román újságokban megjelent ismertetések és kritikák egyszerű közlésével tájékoztatta a magyar közvéleményt a különféle eseményekről. A magyar sajtó eme munkája óriási jelentőségű volt. A magyar társadalom rétegei ebből a munkából ismerték meg a román közvéleményt, a román közélet fontos eseményeit és a magyarságot fenyegető román terveket. Különösen fontos volt a magyar sajtó népszerűsítő tevékenysége, amelyet több-kevesebb hozzáértéssel minden magyar napilap próbált vállalni és végezni. E munkában legnagyobb jelentősége kétségkívül a kolozsvári Minerva részvénytársaság kiadásában és Gyallay Domokos író szerkesztésében megjelenő Magyar Nép című hetilapnak volt, amelyet a magyar falvak népe nagy szeretettel olvasott. Később hasonló munkát fejtett ki az Erdélyi Gazda című hetilap is, amely az Erdélyi Gazdasági Egyesület kiadványa volt.

A magyar színelőadások

Az erdélyi magyar színészetnek régi évszázados hagyományai voltak. A legelső magyar állandó színház Kolozsvárott épült fel 1821-ben. Ez volt a híres Farkas utcai színház, amely időrendben másfél évtizeddel megelőzte a pesti állandó magyar színház keletkezését. Attól kezdve az erdélyi magyar közönség mindig élénk érdeklődést tanúsított a színészet iránt. A világháború előtt Kolozsváron két állandó színház volt, a vidéki városokban pedig vándortársulatok működtek. A Farkas utcai színház 1906-ban az új Nemzeti Színház épületébe költözött. Ennek épületét a régi Farkas utcai ház eladási árából és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank által folyósított kölcsönből építették fel. A magyar állam fedezet híján az 1903-ban kelt miniszter-

tanácsi jegyzőkönyv szerint semmivel sem járult hozzá az építési költségekhez. Ilyenformán az építésre felvett kölcsön törlesztésére az igazgató tiszteletdíját fordították. Az igazgató, dr. Janovics Jenő a magyar közművelődés régi szerelmese, a színház felépülésétől az 1919-es változásig szakavatott kézzel vezette a nagy magyar intézmény működését. A nagy színház-épület mellett Janovics igazgató még a háború előtt felépíttette a sétatéri nyári színházat, melyben tavasztól őszi könnyebb darabokat, operetteket és baletteket játszottak. Ezt az épületet nevezték Színkörnek. Az épület telkét Kolozsvár városa „örök időkre a magyar színház céljaira” ajándékozta, az építkezési költségek törlesztését pedig az állam, vagy a város minden támogatása nélkül Janovics igazgató vállalta magára. E második színházépület felépítése különleges szerencse volt a kolozsvári és erdélyi magyar színészetre nézve, mert az 1919. évi impériumváltás után a magyar színészet csakhamar egészen ide szorult vissza.⁹³

Ugyanis a román csapatok bevonulása (1918 decembere) után mintegy fél évvel az akkori román kormányzat államtitkára, a már sokszor említett Ghibu Onisifor 1919. május 14-én a Hunyadi téren lévő Nemzeti Színházat a román színjátszás számára erőszakkal átvette. Az átvételi jegyzőkönyvet magyar részről Janovics Jenő dr. igazgató, Parlagi Lajos és Geréb Kálmán, román részről pedig Ghibu Onisifor dr., Vasile Hossu dr. és Constantin Pavel írták alá. Ghibu a jegyzőkönyvben megállapította, hogy a Nemzeti Színházat mint államvagyont veszi át, meghagyva egyelőre Janovics doktort a színház élén.

Mivel nyilvánvaló volt, hogy a színházat nemsokára teljesen kiveszik a magyarság kezéből, Janovicsnak az az elképzelése alakult ki, hogy talán meg lehet szerezni az egykori Farkas utcai, még használható régi színházépületet a magyar színészet számára. Ezért arra kérte a nagyszabású román Kormányzó Tanácsot, hogy engedje át a Farkas utcai színházat, adjanak 30 évi működési engedélyt és ő a színházépületet saját költségén átépítteti, a Nemzeti Színház épületéből pedig társulatával együtt kivonul. Erre az ajánlatra a Kormányzó Tanács szeptember 16-án válaszolt. A válaszban az volt, hogy az egykori magyar Nemzeti Színházat román nemzeti színháznak tekintik, a magyar előadások részére pedig a sétatéri Színkör helyiségét engedik át. Amennyiben a Színkörben október első napjaiban nem kezdik meg a magyar előadásokat, a magyar társulat minden tagját kitoloncolják az országból. Október végéig tehát a magyar Nemzeti Színházból a magyar társulatnak ki kellett vonulnia.

A Magyar Nemzeti Színház az utolsó előadást szeptember 30-án tartotta. A műsoron Shakespeare Hamletje szerepelt. Az óriási termet zsúfolásig megtöltötte a szorongó és lelkében zokogó magyar közönség. Még az előcsarnokok is egészen telve voltak. A nagy színészeket, Szentgyörgyi Istvánt, Poór Lilit, Laczkó Arankát, Janovicsot szünni nem akaró tapsvihar fogadta. A román cenzor ekkor már 9 hónapja működött és előzetesen minden műsoron szereplő darabot gondosan átnézett. Hamlet nagy monológjából csak az első sort engedélyezte. De ez a sor is elég volt, mert a színész nem tépelődő, hanem élni akarástól, óriási szenvedélytől fűtött hangon mondotta el a halhatatlan szavakat: „Lenni, vagy nem lenni, ez itt a kérdés.” Az óriási magyar nézőközönség soraiban itt is, ott is felhangzott a félhangos, vagy egészen hangos felelet: „Lenni és élni akarunk.” A hangulat percről-percre fokozódott, az előadás minden részét növekvő szenvedéllyel, lelkesedéssel és elkeseredéssel hallgatták. Mikor az utolsó szavak is elhangzottak, a közönség felkiáltott és a zokogó színészekkel együtt tüntetett. A terembe nyomuló detektívek és állami megbízottak csakhamar kiterelték a zokogó magyarságot a már nem magyar színházépület gyönyörű terméből. Ezzel az utolsó hatalmas élménnyel fejeződött be a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház magyar nyelvű tevékenysége.

Október 2-án már az egész magyar színtársulat a Színkörben volt, ahol 4-én az első előadást meg is tartották. Mindent előlről kellett kezdeni. A Nemzeti Színház egész felszerelése a románok számára maradt. Díszleteket, ruhákat újra kellett beszerezni, a felszerelést ki kellett

bővíteni. Ámde a magyar közönség nagy rokonszenvvel állott a színház mellé és estéről estére zsúfolásig megtöltötte a Színkör helyiségét.

1921 tavaszán a román kormányzat a magyar színészetet be akarta tiltani. Ekkor Janovics igazgató nyílt levelet írt Goga akkori román kultuszminiszterhez. A nyílt levélben – mint a szellemi élet egyik tevékeny erdélyi magyar képviselője – arra kérte Gogát, hogy tegye lehetővé a 128 éves erdélyi magyar színészet működésének engedélyezését. A levéllel a román és magyar sajtó részletesen foglalkozott és a közvélemény hatása alatt Goga fogadta Janovicsot. A fogadás eredményeképpen a színház további működésére vonatkozó kérés, valamint a vidéki színtársulat engedélyezési kérése is kedvező elintézészt nyert. Goga rendelete értelmében a kolozsvári állandó magyar színház mellett Arad, Nagyvárad, Temesvár, Szatmár, Déva és a székely megyék székhelyei kaptak engedélyt arra, hogy ott a vándortársulatok igazgatói színelőadásokat tartsanak. Összesen 9 magyar színtársulat működött Erdélyben. A közönség ragaszkodása eleinte a társulatok működését éveken keresztül biztosította. Az erdélyi régi színészet hőskora újjáéledt. A minden téren háttérbe szoruló magyarság a magyar színészethez meghatóan ragaszkodott és e ragaszkodásnak segítségével az első években a magyar színtársulatok szépen működtek. A társulatok alkalmazottjai tisztességes megélhetéshez jutottak. A kolozsvári színház természetesen előnyben volt, mert állandó jellegű lévén és a legnagyobb magyar város régi hagyományait képviselvén, az előadások látogatása kielégítő volt. A színészek között ekkor tűnt fel Táray Ferenc, Dayka Margit, valamint a Budapesten később oly jól ismert Tompa Pufi és Kiss Manyi.

Az első évek fejlődése után azonban csakhamar megkezdődött a hanyatlás. Ennek elsősorban külső okai voltak. 1926. március 17-én a román képviselőházban megszavazták azt a törvényt, amely a magyar színházak legalacsonyabb jegyadóját a román színházak 13%-val szemben 25%-ban állapította meg. A közművelődési túladóztatás miatt a magyar színjátszás csakhamar hanyatlani kezdett. Hozzájárult a hanyatláshoz a magyar társadalom elszegényedése, valamint az általános színházi és gazdasági válság, amely pár év múlva az egész világon érezhető lett. A magyar színtársulatok egymás után omlottak össze. A nagyobb színészek az országból eltávoztak és azok, akik Erdélyben útlevéllal tartózkodtak, tartózkodási engedélyük lejárása után engedélyt nem kapva szintén elhagyták Erdélyt. A színház válsága Kolozsváron és vidéken egyaránt növekvő arányokat öltött. Hiába volt a magyar sajtó támogatása, a sok lelkes újjáépítési javaslat, a külső és belső okok miatt megindult leromlási folyamatot nem lehetett megállítani. A román hatóságok is egyre nagyobb nyomással neheztedek a magyar színészekre és nagyon sok előadást betiltottak. A gazdasági válsághoz hozzájárult az a körülmény is, hogy a román kormányzat látszólagos szabadelvűséggel a színigazgatók területi korlátozását megszüntette. Ettől kezdve a színigazgatók és titkáraik egymással valóságos versenyt rendeztek a vidéki városok megkaparintására. Megkezdődtek a hálázások, a gyűjtések és a színészek nyomorúságos életének rég ismert jelenetei. A teljes anyagi romlás nemsokára a legtöbb vidéki színtársulat működését lehetetlenné tette.

Maradt a kolozsvári állandó magyar színház. Ez 1928-29-ben vállalta a nagyváradai színház vezetését is és az ottani színjátszás céljaira külön társulatot szervezett. A következő évben Temesvár is hasonló szolgálatot kért. 1930-ban Janovics társulatai Kolozsvárt 407, Nagyváradon 397, Máramarosszigeten, Temesváron, Szatmáron és Nagybányán hasonlóan sok előadást tartottak.

1930 után a nagy gazdasági válság hatása alatt a kolozsvári színház is a legsúlyosabb helyzetbe került. Megalakult a Színpartoló Egyesület, majd az egyesített színház- és mozibérlet Janovics és Társa Betéti Társaság formájában próbálta a magyar színjátszás fennmaradását biztosítani. 1933-ban Janovics végleg kivált a színházból, és a színház további vezetését,

valamint az anyagi fedezet előteremtését az ugyanabban az évben alakult Thália részvénytársaság vette a kezébe. Ez Kádár Imrét állította a színház élére. Kádár hozzáértő vezetése alatt és a lassan végetérő gazdasági válság miatti megkönnyebbedett helyzetben a kolozsvári színház ismét megerősödött. Ennek jele volt, hogy Kolozsváron kívül Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Temesvárt és Brassóban is sorozatos előadásokat rendezett.

A magyar színészet a válság éveit csak úgy tudta átvészelni, hogy teljesen igyekezett a közönség ízléséhez alkalmazkodni, mivel más alapokra nem számíthatott. Ez az alkalmazkodás azonban a színművészet süllyedésére vezetett. A komolyabb magyar közvélemény aggódva látta, micsoda léha és erkölcstelen darabok szerepelnek a színházi műsorán. Csakhamar megindult egy küzdelem a műsor komolyságának visszaállítására érdekében. A Színpartoló Egyesületben a magyar közélet legismertebb képviselői mindent megtettek a színvonal emelésére, és a sajtó ezirányú támogatásával a magyar színészet nemsokára tényleg a komolyabb darabok népszerűsítéséhez fogott. Így kerültek színre azok az ősbemutatók, amelyek Nyíró József, Kós Károly, Tamási Áron és Nagy István értékes darabjait széles körben ismertté tették. A színház és az Erdélyi Szépművészeti Céh által évről-évre kiírt drámapályázatok eredményeképpen értékes darabok születtek. A színház másik újítása a szabadtéri előadások megrendezése volt. Ezeket Kolozsváron a 400 éves belvárosi református templom melletti református kollégium hatalmas udvarán rendezték. Mind a kolozsvári, mind a nemsokára vidéken is megrendezett szabadtéri előadásokat a magyar közönség nagy örömmel és elismeréssel fogadta.

A színházi utánpótlás kérdésének megoldása nagy nehézségekbe ütközött. Ezt a kérdést a színház a Hetényi Elemér vezetése alatt álló tanfolyam rendezésével igyekezett megoldani. A tanfolyamnak időnként sikerült igazi tehetségeket is felfedeznie. A színház gárdájában tűnt fel Fényes Aliz, Tompa Sándor, Kovács György és Nagy István, akik később a kolozsvári színházat olyan híressé tették.

A magyar színművészet tehát a román uralom alá került Erdélyben a magyar színjátszás folytonosságát biztosította. Nemzeti jelentősége óriási volt, ha meggondoljuk, hogy 1936 után a templomokon kívül ez volt az egyetlen hely, ahonnan magyar szó hangzott a nagyközönség felé. Mikor a mozik feliratait csak idegen nyelven, vagy románul lehetett olvasni, a magyar közönség méginkább a színházhoz ragaszkodott. Ez az idő esett össze a magyar színház igazi hivatásával és a műsor meggazdagodásával. A betiltások gyakoriak voltak, de a magyar klasszikus darabok engedélyezése, hála egy-két megértő művészeti felügyelőnek, így például Isac Emilnek, legtöbbször sikerült. A Bánk bán, Bizánc és más darabok előadásai komoly önvizsgálatra és a kérdések alapos átgondolására készítették a magyar közönséget. Néha azonban még a legismertebb magyar darabokat sem lehetett engedély hiányában előadni. 1937 után betiltották a János vitéz előadását, s volt idő, amikor az Ember Tragédiáját is – különösen a forradalmi jelenetet – csak súlyos jelentőségű kihagyásokkal lehetett előadni.

Amíg Kolozsváron aránylag zavartalanul folyt a magyar színjátszás, vidéken egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a színtársulatok helyét elfoglaló műkedvelő társulatok tevékenysége. A műkedvelő előadások engedélyezése hovatovább valóságos tengeri kígyóvá nőtt, amelynek nem volt se vége, se hossza. Az engedélyt olyan feltételekhez kötötték, hogy soha sem lehetett tudni, vajon a hónapokig tanult darabot elő lehet-e majd adni, vagy sem. Emiatt a falvak népének összefogása és iskolán kívüli nevelése szempontjából oly nagy jelentőségű műkedvelő előadások mindvégig a lehető legnagyobb akadályokba ütköztek. 1934 után például egyes vidékeken semmiféle módon nem lehetett tervezett műkedvelő előadásokra engedélyt szerezni. Emiatt a bizonytalanság miatt a műkedvelő színjátszás egységes irányítására sem történtek egészséges kezdeményezések. Pedig nemegyszer megpróbálták az engedé-

lyezések kérdését egységesen rendezni: a román hatóságok gyanakvó magatartása miatt ez Nagy-Románia egész fennállása alatt nem sikerült.

A magyar közvélemény sokszor kívánta volna, hogy egyes budapesti művészek, vagy társulatok vendégszerepléseikkel felfrissítsék az erdélyi színjátszás műsorát. Sajnos, az ilyen vendégszereplések nagy nehézségekbe ütköztek. Az egész román uralom alatt, 22 éven keresztül egyetlen egyszer sem történhetett meg az, aminek fordítottja annak idején – mint láttuk – a magyar uralom alatti románok számára minden évben megengedett: a budapesti Nemzeti Színház társulatának vendégszereplése. Erre, ismerve a román hatóságok magatartását, a magyarság közművelődési életének irányítói egy-két bátortalan kísérlet után többé nem is gondoltak. A magyar közönségnek tehát e tekintetben nem lehettek olyan élményei, mint annak idején a magyar uralom alatt élő románoknak. Hasonlóképpen nem sok megértést lehetett megállapítani a román hatóságoknál a vidéki vándortársulatok működésének megkönnyítésében. Legkevesebb megértés mutatkozott a magyar parasztság műkedvelő előadásaival szemben.

Egyes nagyobb falvakban a magyar lakosság állandó kultúrházat épített és e kultúrházak előadótermeit gyakran próbálták színelőadásokra felhasználni. Legérdekesebb kísérletet e téren Csíkszentmártonban tettek. Itt Bálint Vilmos plébános kezdeményezésére a Katolikus Népszövetség évről-évre ismétlődő színelőadás-sorozatot rendezett. A kultúrházat a közép-birtokosság segítségével karzattal, színpaddal és villanyvilágítással szerelték fel. A helybeli szereplők évről-évre komolyabb darabok előadására vállalkoztak és a nép hihetetlen érdeklődést tanúsított. 1932-ben már Moliere-vígjátékot adtak elő. Sajnos a román hatóságok 1934 után lehetetlenné tették a rendkívül érdekes kezdeményezés további folytatását. Az unitárius és református egyházi alakulatok szintén tettek hasonló kísérleteket. Ezek a kísérletek mindent az bizonyították, hogy a nép érdeklődését könnyű felébreszteni. Azonban a román hatóságok – mint már láttuk – e téren a leggyanakvóbbak voltak és a magyar falvak népének az iskolán kívüli nevelését 1934 után majdnem teljesen lehetetlenné tették.

Áttekintve a román uralom alatt élő magyarság iskolán kívüli közművelődési életét, megállapíthatjuk, hogy amennyiben ennek fejlődését a román hatóságok nem akadályozták, igen egészséges kezdeményezések és nagyon biztató eredmények történtek. A színház, a sajtó, a közművelődési egyesületek munkája egyaránt magára a magyar társadalomra támaszkodott és azzal évről-évre jobban összeforrott. Csak így volt lehetséges fennmaradása, mert a román államtól ugyan semmiféle támogatást nem kapott és nem is remélhetett. Mint láttuk, annak idején a román Astra évtizedeken keresztül államsegélyt kapott és nagygyűlései alkalmával a magyar közvélemény és vidéki hatóságok egyaránt előzékeny magatartással igyekeztek segítségére lenni. A magyar közművelődési egyesületek Romániában hasonló magatartást nem tapasztaltak. Valamennyi magyar közművelődési intézménynek éppen azért kellett a legsúlyosabb nehézségekkel birkóznia, mert vagyontuk a román földreform, vagy más román intézkedés által elvesztették, a magyar közönség körében tervezett munkájukat pedig – melynek eredményeképpen anyagi alapjukat újjáépíthették volna – a román hatóságok állandóan akadályozták. Az ostromállapot, a 15 évig tartó cenzúra, a különféle, egymásnak gyakran ellentmondó hatósági intézkedések, a vidéki hatóságok önkényeskedése az iskolán kívüli magyar közművelődés lehetőségeit a minimumra csökkentették, vagy teljesen megszüntették. A közszabadságról szóló fejezetben látni fogjuk, hogy a román közművelődési politika a magyar közművelődés ügyét mindenkor ultranacionalista politikai szempontból nézte és a közművelődési egyesületeket a politikai ellenőrzés szigorú szabályainak vetette alá. Ez az

eljárás sokszor valósággal hősiesség kitartást igényelt azoktól, akikre a magyar közművelődés munkájának vezetése és irányítása hárult.

A magyar közművelődés ügyével szemben érvényesített román politika annál kínosabb volt, mivel ugyanakkor a román egyesületek minden támogatást megkaptak a román hatóságoktól. Az Astra 1919 után majdnem állami intézménnyé lett, melynek számára a különféle minisztériumok évenként sok-sok milliós segílyt folyósítottak. Amíg a magyar vidékeken a magyar egyházak és magyar közművelődési egyesületek a legkritikább esetben részesültek a földreform révén elvett birtokukból, az Astra különféle kultúrházak céljaira majdnem az összes székelyföldi falvakban telkeket kapott. A Csíki Magánjavakból telkekhez és épületekhez, a megyék és városok költségvetéseiből pedig hatalmas összegekhez jutott a székelyföldi románosító tevékenység támogatására. 1928-ban a közoktatásügyi minisztériumtól 600 000 lejt, a kultusztól 2 085 750 lejt, a földművelésügyi-től 200 000-et, a közegészségügyi-től 300 000-et kapott. Ezenkívül a megyei, városi és községi pénztárak az Astra-fiókokat ugyanazon évben 1 031 164 lejjel segítézték. Az 1926-os román színházi törvény a mozik engedélyének jövedelmét ugyancsak az Astrának biztosította. Ebből az egyesületnek 1928-ban 1 249 418 lej jövedelme volt, a következő évre pedig az előirányzott jövedelmet 3 500 000 lejre becsülték. E hatalmas anyagi támogatással a tiszta, vagy túlnyomóan döntő magyar többségű Székelyföldön közel 100 Astra-kultúrház épült, legnagyobbbrészt a helybeli magyarok erőszakosan elrendelt közmunkájával.

Mint láttuk, ugyanakkor a magyar EMKE mindenféle anyagi alapjától megfosztva, az ellene indított vizsgálatok idején, 15 éven keresztül élet-halál harcot vívott fennmaradása érdekében; az ugyancsak anyagi alapjaitól, illetve azok jövedelmétől elzárt EME pedig olyan szegénységbe jutott, hogy 10 éven keresztül még az előadások műsorának kinyomtatására sem volt elegendő jövedelme. A helyzet összevetéséből nyilvánvaló az a célzat, amely a román kultúrpolitikát irányította. Nagy-Romániában mindvégig harcolni kellett a magyar közművelődés jogaiért, mert a román felfogás szerint a román államban csak a román nyelvű közművelődés tarthatott igényt a teljes fejlődési szabadságra és a hatóságok jóakarató támogatására. A magyar társadalomnak a magyar nyelvű közművelődés iránti megható szeretete tette csak lehetővé, hogy az ismertetett nehéz körülmények között a magyar közművelődés iskolán kívüli tevékenysége az adott viszonyok között meglehetősen szép eredménnyel folytatódott.

Az erdélyi magyar irodalom

Az elmúlt 22 esztendő erdélyi magyar irodalma a szó legszorosabb értelmében a magyar lélek tüzeiből, a magyar nyelv iránt érzett, minden nehézséget lebíró szeretetből és a tehetséggel eljegyzett vérbeli írók áldozatos munkájából születhetett meg. Semmiféle kész anyagi kerete nem volt az összeomláskor, egyetlen árva folyóiratra, az S. Nagy László által 1916-ban megalapított Erdélyi Szemlére támaszkodott. Az olvasók nagyobb tömegeinek támogatására csak a derűlátóbb emberek számíthattak. Könyvkiadó szervezet, altruista nyomda, mind-mind a jövő méhében rejtőzött, mikor az erdélyi magyar irodalom első művelői megindultak az irodalmi magvetők ösvényén.

Mindazonáltal az erdélyi magyar irodalom bölcsőjében mégis több kedvező tényező összetalálkozása állapítható meg. Egyik ilyen tényező Erdély egykori különállásának még halványan élő hagyománya volt. A dualizmus korában ugyan a legtöbb erdélyi magyar tehetség Budapestre ment, s az állami és más téren keresett egység nem kedvezett a különleges táji színeknek vagy sajátos helyi hagyományoknak. Mégis Erdélyt már közvetlenül a háború előtt kezdték felfedezni. Az erdélyi helyzet különleges figyelmet érdemlő kérdései gazdasági és művészeti téren egyaránt megtalálták a maguk tanulmányozóit. Bethlen István és mások Erdély

gazdasági szempontból való fontosságát, Kós Károly pedig művészeti és általános kulturális jelentőségét tárták fel és hangoztatták. Elsősorban Kós Károly mutatott rá Erdély különleges, más magyar vidékeken meg nem található sajátosságaira és értékeire. Nem lehet véletlen tehát, hogy az összeomlás után megszületett erdélyi magyar irodalomnak és ez irodalom sajátos szemléletének, az úgynevezett transzilvanizmusnak éppen Kós Károly volt egyik legnagyobb képviselője.

A különleges erdélyi kérdések és értékek felismerésétől már csak pár lépés volt a külön életre képes erdélyi magyar irodalom lehetőségének hangoztatásáig. Míg a román csapatok Erdélyt és a partiumi részeket megszállták, ezzel és a később megkötött békeszerződéssel Magyarország felé bezárult a világ. A román uralom alá jutott magyar íróknak fel kellett tenniük a kérdést: lehet-e külön erdélyi magyar irodalom? E kérdésre csakhamar mindnyájan igennel válaszoltak, noha egymást még alig ismerték és a már említett Erdélyi Szemle-n kívül nem volt hol műveiket közölni. Meg kellett egymást ismerniük; kiadási keretre, nyomdára és kiadvállalatra volt szükség, de mindenekfelett közönségre, amely szeretettel és anyagilag támogassa őket. Megindult tehát a munka a feladatok teljesítése érdekében, s pár év alatt csakugyan kialakult minden, ami az új erdélyi irodalom számára nélkülözhetetlen volt: folyóiratok, kiadvállalat és olvasóközönség. A döntő dolog az írók és a közönség találkozása volt, ami csak évek hősi munkája után valósulhatott meg. Ezt a korszakot méltán nevezik az erdélyi magyar irodalom hőskorának.

E korszak nagy írói az Erdélyi Szemle köré csoportosulva kezdték meg munkásságukat. Költeményeikkel csakhamar feltűntek Reményik Sándor, Áprily Lajos és Tompa László, az erdélyi költészet mindmáig legnagyobb értékei. Ugyancsak itt mutatkozott be az olvasóközönségnek Makkai Sándor, s mellette az erdélyi irodalom majdnem valamennyi később ismertté vált művelője. A folyóirat verseket, novellákat és tanulmányokat közölt. Egyeduralmát azonban mihamar elvesztette, mert 1919-ben már Vásárhelyen és Nagyváradon is irodalmi próbálkozások történtek. Marosvásárhelyen Osvát Kálmán vezetése alatt megindult a Zord Idő című folyóirat, Nagyváradon pedig Tabéry Géza állott hasonló kezdeményezés élére. De az irodalmi központ csakhamar véglegesen Kolozsváron alakult ki. Erdély legnagyobb és magyar szellemiségétől áthatott városa legjobban meg is felelt ennek a központi elhivatásnak. 1921-ben itt alakult meg a Pásztortűz, amely az erdélyi magyar irodalom egyik legelhivatottabb folyóirata volt.

Mindezek a kezdeményezések és próbálgatások azonban nem voltak képesek hatásukat az erdélyi magyarság széles tömegeire kiterjeszteni. Az olvasóközönség megszervezése még megoldásra váró feladat volt. Ez a feladat egyrészt az érdeklődés és az erdélyi irodalom iránti szeretet felébresztéséből, másrészt az írók összefogásából és a nagyobb tömegeket érdeklő könyvek (regények) kiadásának megszervezéséből állott. A nehéz feladat megoldása az erdélyi magyar irodalom hőskorának legszebb fejezetét alkotja. Az írók megindultak – régi vándorénekesekhez hasonlóan – a közönség felkeresésére és meghódítására. Vonaton, gyalog, néha szekéren jelentek meg egy-egy kisebb városban, vagy vidéki központot jelentő faluban és az élő szó erejével hirdették az újszülött erdélyi magyar irodalom jogait és szépségeit. Így járták a világot Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Berde Mária, Szini Lajos, de mindenekelőtt a Budapestről hazatért ősz Benedek Elek, aki székely csapata élén korát meghazudtoló fürgeséggel kereste fel az erdélyi magyar falvakat. A sokféle hatóság rosszakarata, a csendőrség és rendőrség gyanakvó érdeklődése, az estélyek és előadások engedélyezésének nehézségei nem riasztották vissza a hősi vállalkozás résztvevőit. Közönségtoborzó munkájukat az elhivatott próféták lendületével és kiáramló fanatizmusával végezték. Csakhamar meglátszott-

tak az eredmények. 1924-ig az erdélyi magyarságnak irodalom iránt érdeklődő rétege már lelkiileg fel volt készítve a különleges erdélyi magyar irodalom értékelésére és támogatására. Ugyanebben az évben döntő lépés történt az írók megszervezése és műveik kiadásának intézményes biztosítása érdekében.

1924-ben Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád és Zágoni István megalapították az Erdélyi Szépmíves Céhet, mint az erdélyi magyar írók könyvkiadó vállalatát. 1921 óta ugyan megvolt már a Minerva Irodalmi és nyomdai műintézet részvénytársaság, de az írók emellett olyan szervezet akartak, amelynek kizárólagos hivatása irodalmi művek művészi formájú kiadása és a kiadás anyagi hasznának biztosítása legyen. Ez a szerv most az Erdélyi Szépmíves Céh megalapításával rendelkezésükre állott, s véglegesen biztosította az új erdélyi magyar irodalom és a magyar olvasóközönség találkozását. Az örvendetes ténnyel le is zárult az erdélyi magyar irodalom hősi korszaka, melyben a líra és elbeszélés műfajai játszottak vezető szerepet. A nagy lírikusok: Reményik, Áprily, Tompa, Berde Mária, Sipos Domokos és mások mellett már ebben az első korszakban jelentkeztek a sokat ígérő elbeszélők is: Kós Károly, Gyallay Domokos, Makkai Sándor, Nyíró József, Szentimrei Jenő, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Szántó György, Tamási Áron, Balogh Endre stb. Közülük kerültek ki később az erdélyi magyar irodalom leghíresebb alkotásainak, a nagy tömegek előtt leginkább ismert regényeknek és színműveknek szerzői.

Valóban, az erdélyi magyar irodalom legismertebb alkotásai a regények és színművek. Ezek megjelenése az Erdélyi Szépmíves Céh megalapításával lehetővé vált. A Céh előfizetőket gyűjtött, irodalmi hírverést kezdeményezett és ilyenformán anyagilag is biztosította az írók munkájának értékelését. E célból azonban szükség volt az írók közti ellentétek elsimítására és egy írói munkaközösség megalakítására. A kettős feladat megoldása sikerrel járt, hála Kuncz Aladár diplomáciai tehetségének, és báró Kemény János marosvécsi kastélyában megalakult az erdélyi magyar írók munkaközössége.

A munkaközösségbe csakhamar mindenkit meghívtak, aki a magyar irodalmat értékes művekkel gazdagította. A megalakulás évétől szokásba jött, hogy báró Kemény János marosvécsi kastélyában minden évben egyszer vendégül lássa az Erdélyi Helikonnak nevezett írói munkaközösség tagjait. A báró vendégszeretetét élvező írók vetették fel és vitatták meg az erdélyi magyar irodalom és általában az erdélyi magyar szellemi élet fontosabb kérdéseit. Két év múlva, 1928-ban a munkaközösség hivatalos szócsöve és irodalompolitikai szerve az Erdélyi Helikon lett.

A Helikonba tömörült írókat a tiszta művészet elve tartotta össze. Világnézeti felfogását ki-ki megtartotta magának, de mintegy hallgatólagosan kötelezte magát arra, hogy írásaiból az irányzatosságot kizárja, s a világnézetek feletti örök humánus eszményeit próbálja kifejezni, amiből „hangosan csendüljön ki az emberi dallam”. E humanista alapelv mellett az Erdélyi Helikon legtöbb tagjának szellemi magatartását az úgynevezett transzilvanizmus határozta meg.

A transzilvanizmus Kós Károly megállapítása szerint egészen különleges gondolkodási mód és életszemlélet, mely az erdélyi embert jellemzi. Alapja Erdély, mely a maga zárt egységével olyan szellemi erőket termel, melyek az erdélyi különféle népek egymástól elütő sajátosságait harmonikus egységbe fogják össze. Erdély ezeréves története folyamán egyik nép sem tudta, de nem is akarta a másikat saját képére átalakítani. Kívülről ható erők néha törekedtek ugyan erre a célra, de sikertelenül. A három nép sajátos műveltségében a különös népi jelleg mellett vannak összekötő vonások, melyek a közös erdélyi szintet jelentik. Az erdélyi népek fizikai és szellemi szempontból is különböznek az Erdélyen kívül élő fajtestvéreiktől. Így például mások az erdélyi magyarok, mint a magyarországiak, mások a szászok, mint a

németországi németek és éppen így különböznek az erdélyi románok a régi román királyság románjaitól. Népi és nemzeti sajátosságát mindegyik megtartotta, mert a román román, a magyar és székely magyar, a szász pedig német maradt. De mindnyájukban van valami közös, ami szellemiségükben különösképpen felismerhető, s ez a közös valami egységesen jellemzi őket, mert közös történelmi múltból és közösen viselt harcok emlékeiből alakult ki. Ez a közös jelleg az erdélyi szellem, az erdélyiség, vagy másképpen transzilvanizmus, melyet Erdély határain kívül egyetlen erdélyi nép fajtestvérei sem tudtak eddig még megérteni és értékelni.

Ez az erdélyi szellem nyilvánult meg az erdélyi magyar irodalom különféle műfajaiban, legfőképpen a versekben, regényekben és tanulmányokban. A transzilvanizmus persze egy kollektív lelkeség eredménye volt, majdnem minden író hozzá adott egy-egy gondolatot. Programszerűen 9 író aláírásával az Erdélyi Helikon első számában ismertették. Nem kétséges, hogy az erdélyi magyar irodalom legtehetségesebb képviselői egy-két kivétellel mind transzilvanista szelleműek voltak.

Persze emiatt nem egy támadás érte őket a különféle világnézetű írók részéről. Sem a bal-, sem a jobboldali írók nem voltak transzszilvanisták és támadták annak képviselőit. A fiatal írók nevében legutóbb Szemlér Ferenc támadta meg a transzilvanizmust, melynek védelmében Kós Károly állott ki, határozott szavakkal utasítva vissza a fiatal támadó állításait.

Az erdélyi magyar irodalmat a regények és színművek tették ismertté az egyetemes magyar szellemi életben, sőt egy-két alkotáson keresztül a világirodalomban is. Kuncz Aladár Fekete Kolostora, Nyíró József pár műve több világnyelven megjelent és a szó igazi értelmében világsikert hozott. Az egyetemes magyar szellemi életben különösen a magyar történelmi és székely tárgyú regények keltettek nagy feltűnést. A történelmi regények közül legismertebbek: Gyallay Domokos Vaskenyéren; Gulácsy Irén Fekete völegények; Nyíró József Sibói bölény; Kós Károly Az országépítő, Varjú nemzetség; Makkai Sándor Ördögszekér, Táltos király, Sárga vihar stb. A két székely író: Nyíró és Tamási a székely nép életmódját, sajátosságait és küzdelmeit rajzolta meg nagyszerű munkáiban. Nyelvezetükkel, újszerű és eredeti témáikkal, a székely szín visszaadásával frissességet és elevenességet vittek az irodalomba. Írásaik a trianoni Magyarország közönségét különösképpen meghódították.

Az erdélyi írók a színműirodalom terén is merész próbálkozásokkal jelentkeztek. A dráma egyetemes és magyar válságában az erdélyi magyar írók művei értékes és több tekintetben sikeres erőfeszítéseknek tekinthetők az új dráma megalkotása felé. A későbbi irodalomtörténet bizonyára ki fogja jelölni a következő művek méltó helyét: Kós Károly Budai Nagy Antal, Tamási Áron Énekes madár, Vitéz lélek; Nyíró József A jézusfaragó ember. E művek Erdélyben és a trianoni Magyarországon is szép sikert arattak.

Ha most az erdélyi magyar irodalom és az erdélyi magyarság egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, akkor mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy az erdélyi magyar írók nagy része teljesítette azt a hivatást, mely minden időben sajátja volt a magyar íróknak: a nemzet élén állva hirdetni a nemzet életére nézve legfontosabb igazságokat. Akár a lírikusok, akár a prózaírók műveit forgatjuk, mindegyre rábukkanunk azokra az eszmékre és gondolatokra, melyek az erdélyi magyarság sorsának megjavulása érdekében megvalósításra vártak. Reményik, Áprily, Tompa, Makkai, Kós, Tamási, hogy csak a legismertebbeket említsem, sok tekintetben szellemi vezetők, Istentől állított őrállók voltak, akik az idegen uralom évről-évre veszélyesebb csapásaival szemben az eszmék és gondolatok világában mutatták a védekezés és megmaradás lehetőségeit.

Sajnos, a kisebbségi sorba szorított erdélyi magyarság életének jellemző vonásait, magát a szomorú erdélyi helyzetet csak részben találjuk meg íróink műveiben. Igaz, a helyzetet néha

külső akadály, a cenzúra vagy ostromállapot miatt nem lehetett híven leírni. De sok írónk nem is élt benne a magyar élet véres valóságaiban, s inkább egyéni hangulatokról verselt, vagy idegen témákat dolgozott fel. Ennek ellenére a kisebbségi helyzet és általában az erdélyi magyar sors legfontosabb kérdései aránylag elég jól visszatükröződnek egyes írónk műveiben. Költemények, elbeszélések, regények és színdarabok születtek, melyek tanúskodnak a román uralom alá vetett magyarság szenvedéseiről.

Íróink közül sokan kifejezték a helyzetet és igyekeztek feleletet adni a felvetődött kérdésekre. Leghíresebbek e tekintetben Reményik, Aprily, Makkai, Nyírő, Tamási, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc és életének utolsó éveiben Dsida Jenő. Reményik egész költészete csudálatos tükör, melyben a költő egyéni sorsa mellett az egész magyar kisebbségi élet világosan látszik. Az úgynevezett Végvári-versekben a román megszállás korának sötét élményeit írta le. Későbbi kötetekben az erdélyi magyar sors legnagyobb kérdései vetődnek fel és találnak feleletet. Egy-egy versével megdöbbentő módon tudta kifejezni a magyarság helyzetét. Cenzúra és ostromállapot bénított meg minden közösségi megmozdulást: küzdeni csak lélekben tudunk ellene, ökölbe szorult kézzel, némán, költeménye szerint „ahogy lehet”. A templomba és felekezeti iskolába visszahúzódott magyar élet védelmében figyelmeztetni kellett minden magyart e két bástya fontosságára. És megszületett a vers, melyet csakhamar széles Erdélyben mindenütt szavaltak: „Ne hagyjátok a templomot, a templomot, az iskolát!” Így tükröződött a magyar élet Aprily költeményeiben, Makkai tanulmányaiban és regényeiben, Nyírő, Tamási, Kacsó és Balázs Ferenc könyveiben. Makkai a Magunk revíziója című könyvében a magyarság belső lelki megújulására szükséges tényezőket mutatta meg, mint amelyek első feltételei a kisebbségi sorsban vergődő magyarok megmaradásának. Nyírő József regényeiből a székely nép életének színes formái és eseményei villannak ki, míg Tamási Áron ragyogó művészettel tudta kifejezni a nép humorát, furfangos és idegen előtt érthetetlen természetét. Szülőföldem című könyvében páratlan szépségű nyelven és formában írta meg az 1937-38-as évek hangulatának és a „visszarománosító” tevékenység alatt vergődő Székelyföld helyzetének képét. Kacsó Sándor és Balázs Ferenc műveiben annyira az erdélyi magyarság helyzete és kérdései tükröződnek, hogy írásaik értékét is inkább ez a korrajz és nemzetpolitikai szempont határozza meg. Az 1933-37-es elnyomási korszak lelki élményeit legszebben Dsida Jenő kéziratban terjesztett híres Psalmus Hungaricus örökölte meg. A hat nagy szakaszból álló költemény ismétlődő végsoraiban a költő önmagát, s ezáltal minden magyar íróat kemény szavakkal átkoz meg, ha népéről valaha is elfeledkezik:

„Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
Ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, de drága!”

Az erdélyi magyar irodalom ilyenformán visszatükrözte a 22 éves román uralom alatt élő magyarság helyzetét és gondolkodását. Az írók a közösségi élet kifejezése mellett nemzetpolitikai gondolatokat is felvettek és azokat hirdetve küzdöttek a magyarság életének biztosítása

érdekében. Ez utóbbi tevékenységük rendszerint a hírlapok és folyóiratok hasábjain zajlott le. Inkább e hírlapi szerep miatt volt részük rendőrségi és bírósági zaklatásban. Mivel az írók műveikben tartózkodtak az irredentizmustól vagy a román elnyomás túlságosan hű leírásától, a román kormányzat aránylag keveset bántotta az erdélyi magyar írókat. Daday Lorándot a trianoni Magyarországon megjelent könyve miatt ítélték el félévi fogházra. Nyíró és mások írásait pedig különféle zaklatásokkal első- és másodfokú bírósági ítéletekkel torolták meg. Gyallay Domokost ábécés könyvek kiadása miatt hurcolták meg és ítélték pénzbüntetésre. Az 1936-39-es korszakban sok vers, novella és más műfaj esett áldozatul a cenzúrának. Tompa László a román uralom utolsó éveiben verseskötetet akart kiadni. A cenzor első olvasásra 100 versből 96-ot húzott ki. Csak hosszas utánjárással lehetett a versek egy részének megjelenését biztosítani.

Végeredményben a különféle kulturális tevékenységek ellen más területen olyan eredményesen működő román elnyomás az irodalom világában kevésbé tudott érvényesülni. Ez természetes is. Az eszmék végtelen birodalmában még a különben oly ügyes román cenzornak is nehéz volt nyomon kísérni a magyar írók rejtett gondolatait. Ilyenformán az irodalom óriási jelentőségű befolyást gyakorolt az erdélyi magyar közösségi életre. Az erdélyi magyarság nemzeti érzését, önértékelését és öntudatát igen nagy mértékben éppen az erdélyi magyar irodalom tartotta fenn és erősítette meg. Az irodalmi termelésről fogalmunk lehet abból a tényből, hogy huszonkét év alatt a megjelent mintegy hatezer könyv 25%-a szépirodalmi mű volt. Minden erdélyi magyar büszke megelégedéssel nézte az új erdélyi magyar irodalmat és nem kis elégtétellel értesült az erdélyi magyar írók műveinek sikeréről. A pesti elismerés mellett különösképpen jól esett a külföldi angol és francia nyelvű értékelés. Mikor Kuncz Aladár Fekete kolostorát angol és francia nyelven kiadták, s e világnyelveken való kiadás nagy sikerének híre eljutott Romániába, az erdélyi magyar közvélemény jóleső elégtétellel gondolt a „sub pondere crescit palma” ősi igazságára. Ez a gondolat nem kis vigasztalás volt számára, midőn látnia kellett, miképpen igyekszik a román kormány az erdélyi magyar kulturális élet meggyöngyítésére, s a magyar tudományos élet fejlődésének megakadályozására.

Jegyzetek

1. DS 1925. 1911.
2. TBCM II. 112.
3. PT 1920. július 3.
4. PT 1920. október 10. Noua an școlar.
5. Prie.
6. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának 1923. évi jelentése, 9314/1923 sz. Közölve az egyházkerület 374/1924, 4091/1924 és 4492/1925 számú hivatalos kiadványában. Kolozsvár 1925. A Háromszék-megyei iskolák bezárására vonatkozó rendelet ugyanitt.
7. BL 1924. szeptember 29.
8. *A gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Tanácsának 1936. évi közgyűlési jegyzőkönyve.
9. A helyszínen szerzett adatok szerint.
10. Ítéletek [1934].
11. Ítéletek [1935].
12. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának 1937. évi jelentése.
13. Nagy.

14. A nemzeti neveléstügyi minisztérium.
15. Nagy 72. közli az ítélet indoklásának szövegét.
16. *Valamennyi adat a hivatalos egyházi jelentésekből való. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanács, a Gyulafehérvári Egyházmegyei Tanács és az Unitárius Főtanács jelentései szerint.
17. Bölöni – Ürmösi.
18. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvárt 1923. november 23-25-ik napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kolozsvár 1925.
19. Fritz: Az erdélyi román kultúrzóna.
20. Dragomir 169.
21. A beszéd magyar szövegét közölte: Románok rólunk [1937].
22. AD 1925. május 27.
23. *1925. december 7-i képviselőházi beszéde.
24. *AD 1926. március.
25. *Valamennyi idézet: Observations du gouvernement roumain. 3 decembre 1925. No. 41/49.067/1481.
26. DD 1923-24. No. 110. 3057.
27. Ghibu: Școala, 107.
28. Triteanu.
29. Részletesen ismerteti Barabás: A romániai magyar nyelvű oktatás, 24.
30. A Népszövetség e megtévesztésére és Anghelescu eljárására a magyar közvélemény előtt rámutatott Barabás: Az Apponyi-féle törvény.
31. JO 1929. 741-742.
32. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése 1933. november 1-től 1935. november 1-ig.
33. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése 1937-39-ről.
34. A makfalvi lelkész szíves közlése.
35. *Az egyházkerületi jegyzőkönyvek alapján készült becslés.
36. ȚB 1933. 203. Aspecte din politica școlară.
37. Uo.
38. Kiss.
39. Nagy 125.
40. DD 1924. 34-41.
41. Helyszíni adatgyűjtés szerint.
42. Valamennyi adatot az illető községekben a helybeliektől kaptam.
43. Például Parajdon és Korondon.
44. Dokumentumok [1934].
45. Dare de seamă 26-27.
46. NAV 1926. november 16.
47. NAV 1927. március 19.
48. KÚ 1927. május 19.
49. Roumania Ten Years After.
50. KÚ 1929. február 1.
51. Barabás: A magyar iskolaügy helyzete.
52. Gál.
53. Ghibu: Politica religioasă, 832.
54. Prie.
55. *Az Erdélyi Református Egyházkerület 1923. évi közgyűlésének jegyzőkönyve. 122.
56. Uo.
57. Ghibu: Politica religioasă.
58. EMÉ 72.
59. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának jelentése 1933. november 1-től 1935. november 1-ig. 24-25.

60. *Az Erdélyi Református Egyházkerület 1923. évi közgyűlésének jegyzőkönyve. 70.
61. UN 1936. december 5.
62. MO 1938. január 29.
63. MO 1925. március 8.
64. Dima.
65. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának 1935. évi jelentése. 60.
66. PT 1925. augusztus 2.
67. RÍ 1925. szeptember. 445.
68. KÚ 1929. február 1.
69. BL 1929. február 22.
70. *Az adatok a hivatalos egyházi jegyzőkönyvekből valók.
71. Barabás: A romániai magyar nyelvű oktatás.
72. ET 1928. december 9. Közli Barabás: A romániai magyar nyelvű oktatás, 62-63.
73. Dragomir 183.
74. ET 1929. január 27.
75. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsa 1928. évi jelentése. 20-21.
76. Uo.
77. Bíró: A román „országőr”.
78. Barabás: A romániai magyar nyelvű oktatás, 29.
79. Uo.
80. Románok rólunk [1934].
81. AD 1932. március 15. A cikk magyar szövegét közli Ürmösi-Maurer 102-115.
82. Bíró: A kolozsvári egyetem.
83. Kántor.
84. Uo.
85. Szabó T.
86. Oberding 71.
87. Jakabffy: Astra; Események [1935] 644.
88. A romániai kisebbségi magyar nemzet.
89. Spectator.
90. Berey 53.
91. Uo.
92. Ligeti Ernő adatgyűjtése szerint.
93. Dávid.